

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус
таълим вазирлиги

Тошкент Давлат шарқшунослик институти

А. ИСМОИЛОВ, Л. РАУПОВА

Янги ўзбек имлоси

Тошкент - 2004

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим
вазирлиги

Тошкент Давлат шарқшунослик институти

А. ИСМОИЛОВ, Л. РАУПОВА

Янги ўзбек имлоси

(ўқув кўлланма)

Тошкент – 2004

Ушбу қўлланма ўзбек янги имлоси ҳақидаги назарий ва амалий тушунчаларни ўз ичига қамраб олган бўлиб, у талабаларга, илмий ходим ва педагогларга, умуман, кенг жамоатчиликка мўлжалланган.

Исмоилов А, Раупова Л. *Янги ўзбек имлоси*. Т.: ТошДШИ наш-ти, 2002, 124-б.

© Тошкент Давлат шарқшунослик
институти, 2004

КИРИШ

1993 йил 2 сентябрда Ўзбекистон Республикасининг «Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш тўғрисида»ги Қонуни қабул қилинди. Шубҳасиз, бу миллатимиз тарихидаги муҳим воқеалардан бири бўлиб қолади. 1995 йил 6 майда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси II сессиясида бу Қонунга ва уни амалга киритиш тартиби ҳақидаги қарорга айрим ўзгартиришлар киритилди. Унда, жумладан, янги ёзув 2005 йилга қадар босқичма-босқич ўқитилиши кўрсатилиб, 1996 йил 1 сентябрдан умумтаълим мактабларининг 1-синфларида ва мактабгача тарбия болалар муассасаларида янги алифбода машғулотлар бошлаб юборилиши таъкидланган. Маълумки, бундай ишлар республикамызда оммалашиб кетмоқда.

Янги ўзбек алифбоси ва унинг имлосини ўргатиш давлат аҳамиятига эга бўлган муҳим ишдир. Янги ўзбек алифбоси ва имло қоидаларини ўрганишда уни кирилл алифбоси ва амалдаги имло қоидалари билан қиёслаб ўрганиш яхши натижалар беради.

Олий ўқув юртларининг 4-курсларида ўрганиладиган «Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбоси» курси 8-семестрда ўқитилади. Ўқув режасида бу семестр учун 28 соат маъруза, 32 соат амалий машғулот белгиланган. Мазкур қўлланмада 14 та катта мавзуга бўлиб берилган 28 соатлик маъруза материаллари ўрин олди. Ҳар бир маъруза охирида зарур адабиётлар ҳамда мавзу доирасида мустақил ишлаш учун саволлар берилди. Бу соҳа бирмунча янги бўлганлиги учун ҳал қилиниши керак бўлган масалалар талайгина. Шулардан бири ўқув режасида ажратилган амалий соатлар учун талабаларга тавсия қилиниши керак бўлган материаллар жуда оз. Бу масалани ҳал этиш учун имконият доирасида, бизнингча, талабаларга маърифий-адабий характерга эга бўлган матнлар илова қилинди ва улар мазкур мавзуларга алоқадор саволларга илова тарзида берилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Олий таълимда ўқитиладиган «Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш» тўғрисидаги Қонун билан

боғлиқ бундай масалалар тўғрисидаги муаммолар талабаларга асосли, илмий, изчил берилиши зарур. Шу мақсадда биз қўлланмада амалдаги дастурга мувофиқ равишда бу соҳадаги оммалашган фикрларни бериш билан бирга зарур ўринларда шахсий мулоҳазаларимизни илмий асослашга ҳаракат қилдик.

«Лотин ёзувига асосланган ўзбек ёзуви» курсининг маъруза ва амалий машғулотларга мўлжалланган мавзулари, ўқув режаси «Ўзбек тили» кафедрасининг 2000 йил 5-сонли январь ойида бўлиб ўтган мажлис баённомасида тасдиқланган.

Қўлланмани тайёрлашда филология фанлари номзоди М. Ҳамроевнинг «Ўзбек тилидан мавзули тест саволлари тўплами»дан ва филология фанлари номзоди Г. Рихсиевнинг «Янги педагогик технология ва интерактив усулларни қўллаш бўйича услубий тавсиялар» номли методик қўлланмасидан фойдаланилди.

Графика

Режа:

1. *Графика – тилишуносликнинг асосий бўлими*
2. *Тил – ижтимоий ҳодиса*
3. *Тил ва ёзувнинг ўзаро боғлиқлиги*
4. *Ёзувларни ишлатишнинг асосий усуллари*
5. *Ёзувларнинг тарихий аҳамияти*

Графика ҳақида умумий маълумот.

Тил ва ёзувнинг ўзаро муносабати

Тил дастлабки қарашда барқарор, ўзгармас фонетик, лексик ва грамматик системани ташкил этади. Масалан, бизга фикр алмашиш қуроли бўлиб хизмат қилаётган ўзбек тили, боболаримизга ҳам, ота-оналаримизга ҳам бирдай хизмат қилиб келган.

Тилдаги содир бўлаётган ўзгаришлар шундай секинлик билан бўладики, буни бир авлоднинг яшаш даврида ажратиб олиш ва уни қайд қилиш одатда амри маълолдор. Уч-тўрт авлоддан кейин эса, тилнинг лексик, грамматик қатламларидаги силжишлар кўзга ташлана бошлайди. Бундай силжишларни биз бир нарса туфайли у ҳам бўлса, ёзув орқали билиб олишимиз мумкин (гап ёзув пайдо бўлгандан сўнгги давр ҳақида боради). Агар ёзув бўлмаса, тил тараққиёти тўғрисида бизда ҳеч қандай тасаввур бўлмаслиги мумкин эди. Фақат ёзув борлиги учунгина биз тил-нинг тарихий тараққиётини кузатиш шарафига муяссар бўла-миз: бу ривожланишни қайд қиламиз, олдинги авлодларимиз тилини ўрганиб, уни ҳозирги даврдаги тил билан қиёслаймиз. Тилнинг ривожланиш йўлини ўрганамиз, тилга кириб келаётган янгиликларни ва уларнинг сабабини аниқлаймиз.

Ўқиш ва ёзув ҳозирги вақтда шунчалик одат тусига кириб қолганки, гўё улар бир умр тил билан бирга боғлиқ бўлгандек кўринади. Аслида ёзувнинг пайдо бўлганига кўп вақт бўлгани йўқ. Баъзи тилларнинг ҳанузгача ёзуви йўқ. Америка қитъаси маъаллий аҳолисининг кўпчилиги тилларини бунга мисол тариқасида кўрсатиш мумкин. Инқилобгача Россияда яшовчи кам

сонли миллатларнинг ўз ёзувлари йўқ эди. Уларнинг ёзувига асримизнинг 20-30 йилларида асос солинди.

Ёзувнинг пайдо бўлиши жуда катта аҳамиятга эга бўлди, у маданият ва тилнинг тараққиётига ижобий ҳисса қўшди. Ёзув воқеа ва ҳодисаларни абадийлаштириш ҳамда воқеа ва ҳодисаларнинг (ахборотини) узоқ масофага етказиш имконини берди.

Графика атамаси грекча сўздан олинган бўлиб, «**ёзилган**», «**ифодаланган**» деган маъноларни англатади. Бу ҳарфларнинг ёзилиши шакллари ва ҳарф билан товуш орасидаги муносабатни ўрганадиган фандир. Шундай қилиб, графикани ҳарфларнинг ёзилиши, шакли, тури, хусусиятлари, сўздаги ўрни ва шу муносабат билан бирга улар ифодалаган товушларнинг хусусиятлари кизиқтиради. Сўнгги йилларда баъзи психологлар айрим шахсларни ҳарфларнинг ёзиш хусусиятига қараб, бу шахсларнинг характери аниқлаш йўлида анча ишлар қилдилар.

Ёзувнинг кенг тарқалган турларидан - пиктограмма ва логограммаларни ҳозирги вақтда қўплаб қўлланилишига сабаб, уларнинг тушунчаларни аниқ, қисқа ва тежамли ифодалашидир. Масалан, 12+41 деб уни сўзлар билан ёзсак, бизга қанча вақт ва масофа керак бўлишини аниқ тасаввур қиламиз. Бундан ташқари, пиктограмма ва логограммалар одамларнинг қайси тилга мансуб бўлишидан қатъи назар, ҳаммага тушунарлидир.

Юқорида қайд этилган ҳолатлар графика шуғулланиши лозим бўлган масалалардир.

Тилшунослик фани тарихида ҳарфларни ишлатишнинг олти-та усули қайд қилинган. Лекин булардан асосийси бешта: *фонетик, фонематик, тарихий (ёки анъанавий), морфологик* ва *символик* усуллардир. Бу принципларнинг ҳар бирини изоҳлашга ўтишдан олдин шуни айтиш керакки, у ёки бу тилда улар айрим, соф ҳолда учрамайди балки, улар аралаш ҳолда учрайди. У ёки бу тилдаги бош орфографик принципини биз улар орасидаги нисбатдан аниқлаб оламиз: қайси принцип кўпроқ қўлланилса, ана шу принцип асосий бўлиб ҳисобланади.

Фонетик принцип. Бу принцип ҳозирги вақтда асосий принциплардан биридир. Фонетик принципга асосан талаф-

фузда қандай товуш эшитилса, шунга мос келадиган ҳарф ёзилиши лозим. Бунга энг яхши мисол ўзбек тилидаги жўналиш келишигининг кўшимчасидир: яъни -га, -ка, -қа. Сўзнинг охирида буларнинг қайси бири эшитилса, шуниси ёзилади. Масалан: *уйга, далага, ботқоққа, қумлоққа, теракка, эшакка* ва *ёқа-зо*. Бу кўшимчалар ҳам ҳар хил ёзилишидан қатъи назар, тилда ягона вазифани ўтайди. Фонетик принципга ўзбек тилидан яна бир мисол келтириш мумкин: *қорин, бурун, сингил* каби сўзлар-га эгалик, келишик кўшимчалари кўшилиб келганда, улардаги унлиларнинг эшитилмаслиги (талаффуз қилинмаслиги) натижа-сида тушиб қолади: *қорнига, бурним, синглим* каби.

Фонематик принципга асосан морфлардаги товушлар қайси позицияда ва қандай талаффуз қилинишидан қатъи назар, бир хил ёзилишни талаб қилади. Ўзбек тилидаги ўтган замон феълининг -ди кўшимчаси ва ўтган замон равишдоши кўшимчаси **-(и)б** бу принципга яхши мисол бўла олади.

Тарихий принцип. Тарихий ёки анъанавий принцип асосида сўзлар уларда мавжуд ҳозирги вақтда талаффуз қилинадиган, товушларга асосланиб ёзилмай, балки тарихда, яъни аввал ўтмишда қандай ёзилган бўлса, ҳозир ҳам шундай ёзилади. Кўп ғарбий Оврупо тиллари шу принципга бўйсунди. Ҳозирги замон инглиз ва француз тиллари бу принципга энг яхши мисолдир. Масалан: *яшмоқ* сўзи, *ишлатмоқ* сўзи, *ёмон қўрмоқ* сўзи, *қарз* сўзи инглиз тилида талаффуз қилинганда «е» ҳарфи тушиб қолади.

Морфологик ва символик принциплар. Морфологик ва символик принциплар сўзларнинг ёзилишида грамматика ва лексиканинг манфаатларини назарда тутди. Бунга рус тилидаги баъзи сўзларнинг ёзилиши қулай мисол бўла олади. Рус тили-даги юмшатиш белгиси юмшатиш лозим бўлган ундошлардан кейин ишлатилади, масалан, мел - мель, быт - быть ва *ёқазо*.

Символик принцип. Фонетика ажрата олмайдиган лексик омонимларни фарқини кўрсатиш билан шуғулланади. Ма-алан: инглиз тилидаги *тун* ва *суворий* сўзлари бир хил

талаф-фуз қилинади. Хуллас, булардан ташқари яна тилшунослиқда ёзувнинг пиктографик ёзув, идеографик ёзув ва фонографик ёзув каби кенг тарқалган турлари бор.

Ўзбек ёзуви ҳозирги ҳолга келгунга қадар узоқ тарихий йўлни босиб ўтиб, жуда кўп ўзгаришларга учради.

Тил ва ёзувнинг ўзаро муносабати ҳам анча қизиқ масала. Ёзув ижтимоий талаблар асосида жамиятнинг муайян тараққиёти даврида пайдо бўлган ва унинг ривожланиши билан боғлиқ равишда мукаммаллаша борган. Ёзув билан тил ўзаро узвий алоқадордир. Шунинг учун ҳам тил билан ёзув ўртасида жуда кўп умумий томонлар мавжуд. Ёзув кўп ҳолларда тилнинг ўрнини босади. Баъзи ҳолларда эса тилда бўлмаган имкониятлар ёзув орқали юзага чиқади. Масалан: ёзув туфайли кишилар узоқ масофадан ҳам бир-бирлари билан, ҳатто ўзларидан кейинги авлодлар билан ҳам, алоқа боғлаш имкониятига эга. Бироқ, ёзувнинг тилга нисбатан ўзига хос камчиликлари ҳам бор.

Ёзув кўп жиҳатдан тилга яқин бўлиб, баъзи ҳолларда унинг ўрнини боса олса ҳам, лекин вазифаси жиҳатдан унга нисбатан анча чегаралангандир. Шунинг учун ҳам у жамиятда алоқа воситаси сифатида тил билан тенг ҳуқуқли бўла олмайди.

Тил жамият билан бир вақтда юзага келган. Тилсиз жамият бўлиши мумкин эмас. Лекин ёзувсиз жамият бўлган.

Ёзувнинг асосий хусусиятларидан яна бири унинг график белги бўлиб хизмат қила олишидир. Ёзув ва унинг график белгилари қабул қилингунга қадар кишилар ҳар хил жонли ва жонсиз предметлардан символик тарзда фойдаланар эдилар (масалан, олов ёкиб хабарлашиш, қушлар ёки итлар орқали хабарлашиш ва бошқалар).

Ёзув ўз-ўзидан пайдо бўлмай, балки, маълум бир эҳтиёж ва зарурат асосида - фикрни узоқ масофага етказиш ёки кейинги авлодларга қолдириш талаби билан яратилган. Ёзув мустақил ва асосий алоқа воситаси бўла олмайди. У алоқа воситаси бўлган тил учун ёрдамчи манба ҳисобланади.

Ёзув кўз билан кўрадиган ва кишилар ўртасида ўзига хос алоқа воситаси бўлиб хизмат қиладиган график белгилар сис-

темаси бўлиб, унинг жамиятда ўзига хос катта ўрни ва хизмати бор, яъни ёзув маълум бир масофа билан ажралган одамлар орасидаги алоқаларни яхшилашда, ёзма адабиётни ва ёзма адабий тилни юзага келтиришда, маълум бир даврда яратилган маданий-адабий ёдгорликларни кейинги даврларга етказиб беришда ниҳоят даражада муҳим роль ўйнайди.

Тил ва ёзувнинг ўзаро муносабати ҳақида тилшунослик тарихида жуда қизиқ маълумотлар учрайди. Мана шундай маълумотлар ғарб тилшунослигида XVII-XVIII асрларда ҳам билдирилган. Маълумки, бу асрларда тил фалсафаси борасида уч концепция, яъни тилни фалсафий шарҳлаш тўғрисидаги оригинал ҳаракатлар намунаси сифатида тан олинган. Булар:

1. Инглиз эмпиризми.
2. Француз рационализми.
3. Илмий фалсафий концепция.

Шу ўринда мавзуимизга бевосита алоқадор бўлган баъзи маълумотлар юқоридаги қайд этилган учинчи даврга тўғри келади. Бу даврнинг кўзга кўринган вакили ғарб тилшуноси Вильгельм Гейбниц (1646-1716) қарашларида кўриш мумкин. Тилшунос ўзининг қизиқишларини бир неча йўналишда ривожлантирди. Чунончи: 1) тилларнинг ўзаро муносабатининг ўрганилиши ва уларда генеалогиянинг қўйилиши. Бу ўринда у тилга қиёсий-тарихий ёндошишнинг вакили сифатида намоён бўлган; 2) шунингдек, тилшунос фалсафий-назарий қарашлари билан тилнинг моҳияти ва унинг вазифаларини кўрсатади; 3) табиий тил масаласи мазкур ўринда жуда қизиқ маълумотлар асосида очиб берилган. Гейбницнинг бу масала юзасидан 1710 йилда нашр этилган (аммо 1704 йилдаёқ тугатилган) «Инсон онги ҳақидаги янги тажрибалар» китобида бу фикрлар ўз ифодасини топган. Муаллиф фикр-мулоҳазаларини, илмий хулосаларини рақамлар билан ифода этишни жуда қизиқ усулини таклиф этади. Бу нарса, яъни универсал символик характеристика уч мақсадга хизмат қилиши керак: 1) халқаро ёрдамчи тил бўлиши учун; 2) мавжуд билимни ифода этиш учун; 3) маълум ҳақиқатлардан ташқари маълумотларнинг янги қирраларини очиш учун.

Оғзаки ва ёзма нутқда ишлатиш мумкин бўлган тилнинг шакллантирилган лойиҳасини Гейбниц ўз ишларида тавсия этади. У қуйидаги тарзда кўрсатилиши мумкин: а) 9 та кетма-кет рақамлар лотин ёзувидаги дастлабки 9 ундошни ифодалаши мумкин: 1=b, 2=c, 3=d, 4=f, 5=g, 6=h, 7=l, 8=t, 9=n... б) ўнлик разрядлар беш унли учун хизмат қилади: 10=a, 100=e, 1000=i, 10 000=o, 100 000=u. Йирик разряд бирликлар эса икки ўнлик қўшилмаларни ифодалаши мумкин. 1000000 =au.

Гейбницнинг ғоялари мантикий символиканинг тараққиёти учун туртки бўлди ва натижада мазкур маълумотлар математик мантик ва кибернетика учун қимматли бўлиб қолди. Айтиш жоизки, тилшуноснинг юқоридаги фикрлари янги лотин алифбосининг ўзгача қирраларини очишда асос бўлади. Қўринадики, юқоридаги ҳодиса шарқ шеърятининг гўзал дурдоналари, яъни адабиётшуносликнинг шеърый санъатлар туркумига кирадиган - ҳарф санъати ва таърих санъатига ўхшаб кетади. Тилшунослик соҳасида бундай зарур, илмий, изчил фикрлар бундан бир неча аср олдин айтилган бўлса, ҳозирги янги аср тилшунослигида ҳам бу фикрлар ўзининг мавқеини сақлаб қола олган. Бундай маълумотларни шу соҳа вакиллари, тадқиқотчилар, шунингдек, талабалар учун ҳам зарур томонлари бор деб ҳисоблаймиз.

Оғзаки нутқ ва ёзма нутқ

Нутқ ҳам тил ва ёзув каби икки хил шаклга эга: а) оғзаки нутқ; б) ёзма нутқ. Оғзаки нутқ тилнинг табиий ҳолда кўринишидир. Ёзма нутқ эса шу табиий нутқнинг ёзувдаги ифодасидир.

Оғзаки нутқ фикрни ифодалашнинг асосий воситасидир. Унда товуш комплекси, баъзан айрим товушлар воситаси билан фикр баён этилади. Нутқ органлари воситаси билан фикрни рўёбга чиқариш ва эшитиш органлари орқали уни ўқиб, идрок қилиш оғзаки нутқнинг асосий хусусиятларидан биридир.

Ёзма нутқ табиий нутқнинг шартли кўриниши бўлиб, фикрни ифодалаш воситаси сифатида у маълум даражада чегараланганлиги билан характерланади. Шунинг учун ҳам нутқнинг ёзма формаси қанчалик катта аҳамиятга эга бўлмасин, у табиий

нутқ-нинг ўрнини боса олмайди, балки ёрдамчи восита бўлиб хизмат қилади, холос.

Ёзувнинг тарихий аҳамияти

Халқларнинг қадимий ёзувини ўрганиш ҳам жуда катта назарий ва амалий аҳамиятга эга. Ёзувни ўрганиш ва илгариги даврларда яратилган ёзма ёдгорликларни ўқиш қадимда амал қилган тилларнинг лексик-грамматик хусусиятларини, ўша ёдгорлик эгаси бўлган халқнинг тарихий урф-одатлари ва маданияти билан яқиндан танишиш имкониятини беради.

Агар ёзув бўлмаганда, аجدодларимиз томонидан яратилган юксак маданият намуналари бизгача етиб келмаган бўлар эди, Гомер, Берикий, Фирдавсий, Улуғбек каби буюк сиймоларнинг ажойиб фикрларидан баҳраманд бўла олмас эдик.

Жамиятда китоб, газета, журнал ва умуман матбуотнинг таълим-тарбиявий аҳамияти юксак даражага кўтарила бораётган ҳозирги пайтда ёзувнинг, ёзма адабий тилнинг роли ҳам ўсиб, таъсир доираси кенгайиб бормоқда.

Таянч иборалар:

Графика, пиктограмма, логограмма, морфологик ва символик усул, фонетик принцип, символик принцип, тарихий принцип, талаффуз, лексик қатлам, грамматик қатлам.

Саволлар:

1. Графика ҳақида умумий маълумот беринг.
2. Ёзув ва тилнинг боғлиқлигини изоҳланг.
3. Ёзувнинг аҳамиятини тушунтиринг.

Адабиётлар:

1. Турсунов. Ж., Мухторов У., Раҳматуллаев Ш. *Ҳозирги ўзбек адабий тили*. -Т., 1992.
2. Азизов О. *Тилиносликка кириш*. -Т., 1963.
3. Абдурахмонов Ё., Мамажонов С. *Ўзбек тили ва адабиёти*. -Т., 1995.
4. Раҳматуллев Ш. *Ўзбек лотин алифбоси*. -Т., 1995.

Ёзув ва унинг турлари

Режа:

1. *Ёзув ва унинг тарихи*
2. *Тилишуносликдаги мавжуд ёзув турлари*
3. *Пиктографик ва идеографик ёзувлар*
4. *Фонографик ёзув ва унинг тарихидан*
5. *Ёзувнинг аҳамияти*

Ёзувнинг тарихий аҳамияти. Ёзув турлари. Фонографик ёзувнинг ўзига хос хусусиятлари

Ёзув фикрнинг ташқи ифодасидир. Ёзув орқали кишилар ўз фикрларини бир-бирларига билдирадилар, авлодларга қолдирадилар. Ёзув орқали биз минглаб йиллар олдин ўтган воқеалар, шахслар, илм ва одатлар тўғрисида маълумотга эга бўламиз, тил, маданият, фан, ижтимоий ҳаётда бўлган воқеалардан хабардор бўламиз. Ана шундай қимматга эга бўлган ёзув бирдан пайдо бўлмади, ҳатто, ҳозиргача ўз ёзувига эга бўлмаган халқлар ҳам бор. Масалан, Америкадаги баъзи маҳаллий қабила ва уруғлар ҳозиргача ўз ёзувига эга эмас.

Собиқ Иттифоқ таркибидаги 50 га яқин халқ ва этник гуруҳлар ҳам XX асрнинг 20-йилларида ўз ёзувларига эга бўлдилар.

Дастлабки ёзув расмлар орқали (бу хил ёзув «пиктогра-фик»: пиктус - «чизилган» ва графо «ёзаман» дейилади). Бунда ҳар бир расм (ёки нарис) бирор маъно ифодалаган (куёш–кундузни, ой–тунни, тошбақа–бахтни каби).

Ёзувнинг кейинги даври – «идеографик» ёзувдир (грекча – «тушунча», – «ёзаман»). Бу хил ёзувда ҳар бир ёки бир гуруҳ тушунча учун бир хил символик (рамзий) шакл олинади.

Пиктографик ва идеографик ёзувнинг яна бир кўриниши (унинг биринчи босқичлари) – логографик («сўз ёзаман») ёзув анча мураккаб бўлиб, минглаб шакллارни чизиш, уларнинг мазмунини билишни талаб этган. Шунинг учун кишилар ёзувнинг янги босқичи – фонографик ёзувга, яъни аввало айрим бўғинларни, кейинроқ айрим товушларни бирор белги билан

ифодалаш усулига ўтадилар. Фонетик ёзувнинг келиб чиқиши қадимги Финикия давлати билан боғланади.

Халқлар фонетик ёзувнинг турли шакллари танил олганлар: грек, латин, арман, грузин, славян, араб ёзувлари ва уларнинг айрим ўзгарган турлари каби.

Қадимги ёзувлар тош, суяк, ёғоч, қамиш каби қаттиқ жисмларга сўнгра пергамент ва қоғозга ёзилган. Ёзув ўнгдан чапга, чапдан ўнгга ёки юқоридан пастга қараб ўқилади.

Қўпчилиқ олимларнинг фикрича, ҳар қандай ёзувнинг асосида мусаввирлик ётади. Атроф-теварақдаги нарсаларни суратда акс эттириш ҳамма халқларга хосдир. Шунинг учун ҳозирги замонда ёзуви бўлмаган пайтда одамлар баъзи ҳодиса ва воқеаларни узоқ масофага етказиш ниятида ёки замонда абадийлаштиришни, жон-ли ва жонсиз нарсаларнинг расмини чизиш йўли билан амалга оширишган. Бундай ёзув «*пиктографик ёзув*» деб ном олган. Бу атама икки сўздан иборат бўлиб, биринчи ярми латинча (чизил-ган) ва иккинчи ярми грекча (ёзаман) деган маъноларни англатади. Бу ёзувнинг бирликлари пиктограммалар деб аташади. АҚШнинг таниқли олими Л. Блумфильд бу ёзувга мисол тариқасида қуйидагиларни келтиради: Американинг маҳаллий қабиласининг бир аъзосида дарахнинг узун пўстлоғи бўлган. Пўстлоқда бир қанча шакллар чизилган бўлиб (тулки, бойўғли ва бошқалар), у айтиладиган муқаддас қўшиқ тартибини кўрсатар эди.

Тушунчалар маънум тафаккурнинг ривожланиши натижасида пиктографик ёзув аста-секин мураккаблашиб борди ва натижада идеографик (грекча *тушунча* ва *ёзаман* деган сўзлардан ташкил топган) ёзув пайдо бўлди.

Баъзи олимлар ёзувнинг бу турини «*логографик*» (грекча сўз ва *ёзаман* деган сўзлардан ташкил топган) ёзув деб аташади, чунки бундай ёзувда ундаги символлар фақат бизни ўраб турган муҳитдаги нарсаларни акс эттирмай тилдаги сўзларни ҳам акс эттиради. Тилдаги ҳар бир сўз ўз символига эга бўлади. Идеографик (логографик) ёзувнинг бирлигини идеограмма (логограмма) деб юритишади. Масалан, *қўл тез қунда қуриб қолди*,

дейдиган бўлсак, бу гапда ташки дунёдаги бир предмет тўғрисида гап бораётир. Идеография нуқтаи назаридан бу ерда символ бор, лекин гап беш символдан ташкил топган. Маълумки, тилдаги ҳамма сўзлар ташки дунёдаги нарсаларга мос келмайди.

Логографик ёзувнинг пиктографик ёзувдан афзаллиги қуйидагилардан иборат:

а) логографик ёзув хабар қилиниши лозим бўлган матнни анча муфассал акс эттира олади;

б) пиктографик ёзувда сўз тартиби, сўз формалари ноаниқ бўлса, логографик ёзувда бу масалалар умуман ҳал қилинган;

в) пиктографик ёзув субъективликка, (ихтиёрийликка) йўл қўйса, логографик ёзув барқарор логограммалардан ташкил топган.

Юқорида келтирилган ёзувларнинг ҳамма тури ўқиш ва ўқитиш ишларини анча мушкуллаштиради. Ёзувни аниқлаштириш учун, уни, албатта, осонлаштириш, соддалаштириш керак эди. Бундай заруриятнинг туғилишига яна бошқа объектив сабаблар ҳам бор эди: Савдо-сотиқнинг ривожланиши ва давлатларнинг барпо бўлиши ҳам юқорида зикр этилган жараёни тезлаштиришга сабаб бўлди. Ёзувнинг соддалашиш жараёни бир неча йиллар ўтиши билан амалга оша бошлади.

Фонографик ёзув бир турли бўлмай, у ҳам кўп кўринишларга эга. Шулардан бири – *силлабик* ёки *бўғин* ёзувидир. Бу ёзув кўшма сўзларни майда қисмларга бўлиш йўли билан пайдо бўлди. Бу майда қисмлар ҳозирги вақтдаги бўғинларга тўғри келади. Шундай қилиб, фонографик ёзув дастлаб иероглифлар бўғинларини ифодаладиган бўлди. У ёки бу сўзни ёзиш лозим бўлса, ана шу бўғинларни бир-бирига қўшиш усули билан тузишар эди. Бу ёзувга қадимги ҳинд ёзуви деванагри яхши мисол бўла олади. Бу ёзувдаги ҳар бир ишора ундош товушларнинг *а* унлиси билан қўшиб талаффуз қилинишини назарда тутди, яъни *па, ва, да, га, ша* ва шу тартибда. Агар бошқа унлини талаффуз қилиш зарур бўлса, унда *ё* ҳарфларининг устига ёки тагига маълум белгилар қўйиларди.

Чунончи, бўғин ёрдами билан сўз тузиш имконияти кам бўлган тиллар, кейинчалик бўғинлар билан ишлатиладиган турли белгиларни кашф этишди. Тилшуносликда бу белгилар *диак-*

ритик белгилар, деб ном олган (бундай белгилар ҳозирги замон ўзбек тилида ҳам мавжуд: ў, к ҳарфларидаги белгилар шулар жумласидандир).

Бундай диакритик белгилар қадимги ҳинд тилида ҳам кенг қўлланилган. Уларда ундошлардан кейин келувчи унлини, ва ҳаттоки, унлидан олдин турувчи ундошни бекор қилувчи белгилар ҳам бўлган; кейинчалик бу тилда ҳам ундошлар учун ҳам, унлилар учун ҳам янги қўшимча символлар кашф этилиб, узил-кесил фонографик ёзувга, яъни тилдаги сўз формаларини фонетик бирликлар – товушлар орқали ифодалашга ўтилди. Агар силлабик (бўғин) ёзуви фонографик ёзувнинг биринчи босқичини ташкил қилса, ҳар бир товуш учун ўзининг символини яратиш, иккинчи босқич бўлди.

Ёзув кишилиқ жамиятининг тарихий тараққиётида муҳим аҳамиятга эгадир.

Гениал талантлар ижод ва турли эътиросларини ёзув билан ҳам маҳкам боғлашган, ёзув кишиларнинг ижодий фаолиятини кучайтириш ва ривожлантиришга катта ёрдам беради.

Асрлар давомида майдонга келган моддий ва маданий бойликлар тарихи ёзув орқали ҳам ўрганилади. Кишилиқ томонидан ижод қилинган барча билим асослари турли китоб ва қўлланмалар ёзувнинг ёрдами билан ўзлаштирилади. Ишлаб чиқариш, илм-фан ва санъат соҳаларидаги бой тажрибалар ёзув орқали наслдан наслга мерос бўлиб қолади. Маданий мерослар ёрдами билан одамлар ўзларининг ижтимоий-иқтисодий ҳаётини қайта қуришда, ишлаб чиқариш, илм ва фан соҳаларидаги билимларини кенгайтиришда, уни янада такомиллаштиришда ёзувдан кенг фойдаланадилар.

Ёзув турли қабила, халқ ва миллатлар орасида алоқа боғлаш ва алоқани мустаҳкамлаш учун ҳам хизмат қилади. Тил ва ёзув турли миллат халқларига бир-бирларининг тажрибаларидан, моддий ва маданий бойликларидан фойдаланишга ёрдам беради.

Ёзув кишилиқ маданиятининг ажралмас бир қисмидир. Ҳар бир халқнинг ўз ўсув даражаси, унинг моддий бойликларини ишлаб чиқариш билан, маданий юксаклиги эса шу халқнинг

ёзма ёдгорликлари билан ҳам белгиланади. Турли халқлар маданиятининг ўсув даражасини уларнинг мавжуд ўзув системаси ва ўзув техникаси қанчалик мураккаб бўлса, шу ўзувни амалда қўлловчи халқнинг ёзма маданияти тарихини ўрганиш ҳам шунчалик мураккабдир. Ёзув системаси ва техникаси, аксинча, қанчалик содда осон ва оммабоп бўлса, бу ўзувнинг ижодкори бўлган халқнинг ёзма маданияти ҳам шунчалик оммабоп ва юксак даражали маданиятдир. Маданиятдан орқада қолган халқларда ўзув бўлмайди; ўзув улар назарида сирли ҳодиса, сеҳрли куч сифатида тасаввур этилади.

Ҳозирги пайтда - китоб, газета ва журналнинг, умуман матбуотнинг ижтимоий роли тарихда мисли қўрилмагандир.

Таянч иборалар:

Пиктографик ўзув, фонографик ўзув, логографик ўзув, идеограмма, логограмма, силлабик (бўгин) ўзуви, фонетик бирликлар, символ.

Саволлар:

1. Ёзувнинг пайдо бўлиши ҳақида гапиринг.
2. Ёзув ва мусавирлик санъатининг боғлиқлиги ҳақида гапиринг.
3. Пиктографик, идеографик ва логографик ўзувларининг ўзига хос хусусиятларини изоҳланг.
4. Фонографик ўзувнинг афзалликларини сананг.

Адабиётлар:

1. Азизов О. Тилишуносликка кириш. -Т. 1963.
2. Абдураҳмонов Ё., Мамажонов С. Ўзбек тили ва адабиёти. -Т. 1995.
3. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек лотин алифбоси. -Т. 1995.

Ўзбек ўзуви тарихидан қисқача маълумот

Режа:

1. *Ўзбек халқи маданий турмушида қўлланилган ўзувлар ҳақида умумий маълумот*
2. *Араб алифбосининг ўзбек халқи ҳаётидаги ўрни*

Ҳозиргача туркий ва бошқа халқлар рус (кирилл) алифбоси асосида тузилган алифбодан фойдаланадилар. Ўзбекистон бу алифбога собиқ Иттифокнинг 1940 йил 8 май куни қабул

қилинган қарорига кўра ўтди. Унгача Ўзбекистон ва бошқа республика ўлкаларида лотин, ундан ҳам сал илгари араб алифбоси жорий этилган эди. Ўзбекистон Марказий Ижроия Комитетининг 1928 йил март ойидаги III сессияси лотин алифбосини жорий қилишни кўриб чиқиб, бу алифбони давлат алифбоси деб қарор қабул қилди.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, Ўзбекистонда лотин алифбосига ўтиш осонликча кечмади. «Қизил Ўзбекистон» газетасининг 1933 йил 24 март сонида «Эски араб алифбосининг объектив суянчиқлари» сарлавҳаси остида икки расм берилиб, уларга берилган изоҳлар лотин ёзувининг ёнануз ом-малашмагани ва шунингдек, мазкур газетанинг 26 мартдаги сонида Й. Охунбобоев бир неча туманларда ҳали ҳам араб ёзувида иш юритилаётганлигини эътироф этиб, танқид қилади. Бизга маълумки, лотин алифбосига ўтишдан олдин бутун мусулмон халқлари ва элатлари араб ёзувини қўллар эдилар.

1921 йилнинг 1-5 январда Тошкентда қақирилган тил-имло қурултойи, бошқа масалалар билан бир қаторда, араб ҳарфларининг сўз боши, ўртаси ва охирида қўлланилиш шакллари соддалаштирди. Чунончи, ўзбек тилига хос бўлмаган *сод, зод, итқи, изқи* ҳарфларини алифбодан чиқарди, у.., ў.., и.., а.. товушлари учун алоҳида ҳарфлар белгиланди. 1922 йил апрел ойида бўлган маориф ва маданият ходимларининг иккинчи қурултойи ҳам биринчи қурултой қарорларини маъқуллади.

Араб алифбоси арабларнинг Мовароуннаҳрни истило қилган давридан бошлаб қўлланила бошлаган. Бу ёзувда минглаб ил-мий, бадий, диний асарлар яратилди, расмий ҳужжатлар тузилди. Биргина Фанлар академиясининг Шарқшунослик институтида 46 минг жилд араб алифбосида ёзилган асарлар сақланади. Араб алифбоси ва бу алифбода ёзилган асарлар, айниқса, 30-йиллар арафасида қаттиқ таъкиб остига олинди. Натижада кўп қимматбаҳо қўлёзмалар йўқотилиб, уларнинг эгалари қаттиқ жазоларга маҳкум этилди. Эски Туркистон халқлари, жумладан, ўзбек халқи ҳам, қадимдан юксак маданиятли халқ сифатида дунёга танилди. Араб истилосига қадар, Мовароуннаҳрда рун, уйғур, суғд,

моний ва брахма (брахмон) ёзувлари қўлланилган. Диний мазмундаги асарлар брахма ёки моний ёзувида, расмий ҳужжатлар уйғур ёки сўғд ёзувида, илмий, адабий, тарихий асарлар рун, уйғур ёки сўғд ёзувида ёзилган.

Кайд этилган ёзувларда битилган кўп ёзма ёдгорликлар ҳозиргача сақланиб келади. Руний ёзувида – Урхун – Энасой тош битиглари, унинг ўрнида келган уйғур ёзувида (уни Маҳмуд Кошғарий «туркча ёзув» деб номлайди) – қадимги туркий ёдномалар (VII–X) – «Олтин ёруғ», «Майтри симит» будда ва христиан динига оид ёдномалар, юридик ҳужжатлар, сўғд ёзувида – (хитой деворининг ғарб тарафидан топилган) ҳужжатлар (1906 йилда инглиз олими Арнольд Стейн томонидан топилди). Моний ёзувида – «хуастуанифт» ёдгорлиги ёзилган уйғур ёзуви, араб ёзуви билан баробар, XV асргача қўлланилди. «Қутадғу билиг»-нинг Вена (Ғирот) нусхаси (XI аср), «Ҳиббат ул-Ҳақойиқ (XII асрнинг) намунаси, Хоразмийнинг «Муҳаббатнома» (1353 йил) асарининг қадимги нусхаси каби асарларнинг айрим нусхаси ва парчалари уйғур ёзувида битилган. Уйғур ёзуви сўғд ёзуви асосида келиб чиққан, араб ва руний ёзувларидан фарқли ўлароқ, унли товушлар айрим ҳарфлар билан кўрсатилган, руний ёзуви ҳам қадимги суғд ёзуви асосида келиб чиққан деган назария бу соҳада асосий ўринни эгаллайди.

Ёзма нутқ маълум бир тартиб қоидалар асосида ёзилади. Бу қоидалар умум томонидан қабул қилиниб, ҳукуматнинг махсус қарори билан тасдиқланади. Қабул қилинган алифбо ҳеч вақт мукамал бўлмайди. Биринчи марта 1928 йили қабул қилинган алифбо (лотин алифбоси) 1934 йилда яна қайта кўриб чиқилди (аввал 9 унли ишоралар тасдиқланган бўлса, уларнинг сони 6 тага туширилди). 1940 йили қабул қабул қилинган рус алифбосига асосланган ўзбек алифбоси 1956 йили қайта кўриб чиқилди ва муҳим ўзгаришлар киритилди.

Ўзбек ёзувлари тарихидан

Археология ва тарих фанларининг берган маълумотлари ва ёзма ёдгорликларига қараганда, Ўрта Осиё халқлари ўзларининг маданий ҳаётида турли ёзув системаларидан фойдалан-

ганлар. Ўзбек халқи Ўрта Осиё территориясида яшаб келган қадимги халқлардан бири бўлиши сифатида маълум ёзув системасини озми-кўпми ўз амалий тажрибасида қўллаган.

Ўзбек ёзувлари тарихида фонографик ёзув (товуш ёзуви, ҳарфий ёзув ёки алфавит - маъно берувчи товуш шакллари орқали ёзувда фикрни баён қилиш) асрлар давомида амалда ишлатилиб келган асосий ёзув системасидир.

Ўрта Осиё халқлари тарихида учрайдиган хилма-хил алфавитлар, чунончи: оромий, юнон, қарошта, сўғд, ҳоразм, эфталит, паҳлавий, сурия, ҳинд, урхун, уйғур, араб ёзувларидан бирмунчаси ўзбек халқининг маданий турмушида ҳам ишлатилиб келган. Шунингдек, сўнгги йилларда латин графикаси асосида қурилган янги ёзув системаси амалда қўлланилади.

Тарихий маълумотларга қараганда, бизнинг эрамызга қадар бўлган даврнинг VI-IV асрларда Ўрта Осиё территориясида шунингдек, Эронда қлинопись билан бирга оромий ёзуви ҳам ишлатилган. Ўша даврнинг III-I асрларида оромий ёзуви билан бир қаторда юнон ва қарошта ёзувлари қўлланган.

Буни моддий ва маданий бойликлар, турли ёдгорликлар очиқ кўрсатади. Қимматбаҳо тошлар, танга ва кичик асбоб-ускуналарда тоҳар ёзуви, Бухоро тангалари ва муҳрларида, баъзи идиш-товуқ парчаларида паҳлавий ёзуви намуналари учраб қолади. Будда дини таъсиридаги турклар тилида санскрит алфавити билан ёзилган ёдномалар сақланиб қолган.

Бизнинг эрамыз ҳисоби билан I-VI асрларда, аниқроғи II асрдан бошлаб, сўғд ёзуви ҳам ишлатила бошлайди. Ўша замонда, яъни II асрнинг охири ва III асрнинг бошларида, Ҳоразм шоҳи чиқарган пулларда хоннинг тамғаси билан бирга Ҳоразм ёзувида ёзилган сўзлар учрайди.

Ҳоразм алфавити оромий ёзувиға яқин бўлиб Ўрта Осиё халқлари орасида кенг миқёсда тарқалган. Эрон ва Ўрта Осиёдаги ёзувлар, чунончи паҳлавий ёзуви, сўғд алфавити, Марказий Осиё ва Узоқ Шарқ халқлари орасида қўлланилган уйғур, мўғул ва манжур ёзуви, Бухоро ва ўратепаликлар алифбоси – оромий ёзувдан ажралиб чиққан. Аммо Ҳоразм алфавити

кадимги классик оромий ёзуви анъанасини сақлаб қолиш жиҳатдан юқорида санаб ўтилган ёзувлардан фарқ қилади.

Урхун алфавитида ёзилган тарихий ҳужжатлар V-VIII асрларда турли турк қабилаларининг Урхун ва энасой номли ёзувдан фойдаланганликларидан дарак беради. Бу ёзув уч хил номга эга: 1) Мўғилистон территориясида Урхун дарёси атрофида топилган ёдномаларга қараб – Урхун ёзуви, 2) Енисей дарёси қирғоғидаги ёдгорликларга қараб – Енисей ёзуви; 3) Қадимги герман-руник ёзувига ўхшаш бўлгани туфайли - руник ёзуви номлари билан юритилади.

Турли илмий-текшириш муассасалари, тўғарак ва жамият, айрим шахс ва илмий ходимларнинг кузатишлари натижасида урхун ёзувида ёзилган бир неча ёдгорликлар қўлга киритилган. Бу ёдгорликлар орасида: Кул-тегин ва унинг акаси Билгихон, Мўғилхон ва бошқалар қабрларидаги тошларга ёзилган хатлар; Мўғилистонда, Жанубий Сибир, Қирғизистон ва қисман Ўзбекистон территориясидан топилган ҳар хил тош, калтак ва бошқа материалларга ёзилган урхун хатлари бор.

Ўн биринчи асрнинг тилшунос олими Маҳмуд Кошғарий ўзининг «Девони луғотит-турк» номли асаридаги «Сўз тузишдаги асос бўладиган ҳарфлар тўғрисида» номли мақоласида уйғур алфавитининг тузилиши ва уйғур ёзувининг техникасини алоҳида шарҳлаб беради.

Милод ҳисоби билан VII-VIII асрларда араблар Ўрта Осиёни забт қилиб олади. Шундан кейинги маҳаллий халқлар орасида ислом дини ва ислом маданияти кенг тарқалади, эски турк ёзувлари ўрнида араб алифбоси ишлатила бошлайди.

Ўрта Осиё олимлари, шу жумладан, ўзбек олимлари, ўз асарларини араб, тожик ва туркий тилларда араб алифбосида ёзиб қолдирганлар. Фароблик файласуф ва мусикашунос Абу Наср ал-Фаробий; хоразмлик астроном, математик ва географ Абу Райҳон ал-Беруний; бухоролик табиб, файласуф, қомусчи Абу Али ибн Сино; фарғоналик Бурҳониддин Али ал-Марғилоний; ўзбек халқининг улуғ шоири ва мутафаккири Алишер Навоий ва бошқалар ўзларининг шоҳона асарларини араб алифбосида ёзганлар.

Араб алифбоси ўзбек халқи ҳаётида бир неча асрлар давомида қўлланилиб келди.

1928-29 йилдан бошлаб араб алифбоси асосидаги ўзбек ёзуви лотинлаштирилган алфавит билан алмаштирилди. Лотин алфавити ўн йилдан ортиқ амалда қўлланилиб келди.

1929 йилда муомалада бўлган лотин ёзуви ва имлосига доир мутахассислар ўз даврида ва ундан кейин ҳам мулоҳазаларини билдиришган. Қуйида мазкур фикрлардан баъзи ўринларини айнан келтирамиз.

Имло тўғрисида баъзи мулоҳазалар

Имло қоидалари оғир бўлса, мазкур ўқувчи тез ёзишга осонлик билан ўргана олмайдилар, агар улар енгил бўлса, ўқувчилар ўзлаштириши дуруст бўлади.

Имлони ўрганишнинг енгил усули унинг қоидалари оз бўлишидир, бу биринчи шарт. Иккинчидан хоҳ болалар, хоҳ катталар бўлсин, имлони яхши ўзлаштиришда ўқитувчилардан тинглаган методикаси муҳим роль ўйнайди (маълумки, ўқитувчи яхши, осон метод қўлласа, кўп қоидалардан иборат мураккаб имлода ҳам муваффақиятларга эришиши мумкин.

Шу боис, янги имло тўғрисида сўз бошлагандан кейин, янги имло лойиҳаси (1933 йил 18 май кунги, «Қизил Ўзбекистон» газе-тасида эълон қилинди) афзалликлари ва нуқсонлари назарда тутилади.

Бизга маълумки, мактабда имло ўргатишда бир неча усуллардан фойдаланиш мумкин: а) эшиттириб имло ўргатиш - (слуховой диктант); б) кўргазиб имло ўргатиш (зрительный диктант), ҳаракат билан имло ўргатиш ва бошқалар.

Чўзиқлилар масаласи

Қисқача айтганда, ҳозирда чўзиқлилар масаласида келишмовчилик «э» шаклини қолдириш ёки қолдирмаслик масаласидир. Бир жиҳатдан қараганда «э» шакли алфавитда сақланиши керак. Чунки «э» билан келадиган сўзларни ҳам «а» билан ёза бошласак, у сўзларнинг бутунлай маънолари бузилиб ёки бошқа маънони беради масалан:

káttá- katta

áriq- ariq

qálám- qalam
árpá- arpa

báliq- baliq
gála-gala

Шунинг билан бирга «э» ўрнига «а» ва «а» ўрнига «э» ёзганда маъносида ҳеч қандай зарар келмайдиган сўзлар ҳам кўп¹.

Бу икки шаклни қолдириш имлода яна қийинчиликларни туғдиради (айниқса, 1-синф болалари ва бошқа миллат вакиллари тил ўрганувчилари учун). Энди, бирдан бир тўғри йўл асосан, 5 чўзиқни (а, о, и, і, е) олиш, аммо ҳозирги «э» билан ингичка қилиб ёзмада маъноси бузиладиган сўзларни «а» орқали ёзишдан иборатдир.

Қисқа унлиларни ёзувда тушириб қолдириш масаласи

Янги лойиҳа бўйича сўзнинг 1-бўғинидаги қисқа унлиларни ёзувда тушириб қолдириш, яъни, билим – *blim*, дур – *dr*. шаклида ёзиш тавсия қилинади, масалан: *dir*, *ning*, *miz* қўшимчалари жуда кўп учраши маълум. Шу боис, бу қўшимчалар ўртасидаги қисқа «і»ни тушириб қолдирсак, уларнинг маъносида ҳеч қандай ўзгариш бўлмаслигига шубҳа йўқ. Бизда юқоридаги қўшимчалар кўп учрайди ва уларга ўқувчиларнинг кўзи тушиши билан улар қисқа «і»ни тушириб қолдиришади. Бу эса мазкур ўринларда қисқа «і» тушириб ёзиш маданий, иқтисодий ва техник томондан бизга фойда беражак².

Муаллифнинг мазкур фикрлари, бизнингча, бирмунча мунозарали, сабаби, ҳақиқатан ҳам юқорида қайд қилинган қўшимчалар билан келган ўринларда муаллифнинг фикрлари ҳақдек. Лекин, луғат бойлигимизда «і» шакли билан учровчи сўзлар мавжудки, бундай ҳолларда туширилган қисқа «і» техник иқтисодни эмас, балки маъновий ғализликларни туғдиради.

1940 йилнинг май ойидан бошлаб, ўзбек ёзуви лотинлаштирилган алфавитдан рус графикаси асосидаги янги ёзув системасига кўчирилди. Шундан кейин рус графикаси негизига қу-

¹ Қўлланмада илова қилинган баъзи мисолларнинг транскрипцияда бериш имконияти мураккаблигини ҳисобга олиб, баъзи мисоллар кирилл ёзувида илова қилинди. Мазкур манбаларнинг асл нусхалари адабиётлар рўйхатида берилган (муаллифлар).

² Амиров А. Имло тўғрисида баъзи мулоҳазалар. Адабий тил ва имло тўғрисида мақола қорорлар. II тўплам, Т. 1934 (лотин имлосида).

рилган ўзбек ёзуви ўзбек халқининг ягона умумхалқ ёзув системаси бўлиб қолди.

Лекин шу ўринда собиқ иттифоқ давридаги тил ислоҳотларини ҳам тилга олиб ўтишимиз керак. 1922 йили араб алфавити ислоҳ қилиниб, ўзбек миллий тилининг хусусиятларига кўра қайта ишланди. 1929 йилда қабул қилинган лотин алфавитига 1934 йилда жиддий ўзгаришлар киритилди: унлиларни ифодаловчи айрим ҳарфлар қисқартирилди ва имло қоидалари янгидан тузилди. 1950 йили тилшунослик соҳасида бўлиб ўтган мунозарадан кейин рус графикаси асосидаги ўзбек ёзувини яна тақомиллаштириш мақсадида амалдаги орфография қоидаларига баъзи бир аниқлик ва ўзгаришлар киритилди.

1989 йил ўзбек тилининг Давлат тили ҳақидаги қонуни қабул қилинди ва 1993 йил 3 сентябрда лотин графикасига ўтиш ҳақидаги қонун қабул қилинди. Бу қонунга кўра, 2005 йилга келиб, Ўзбекистон тўла лотин графикаси асосидаги ёзувга ўтади. Ҳозирги кунда дарслик ва айрим китоблар лотин графикасида чоп этилди. Бошланғич синфларда ёзувни лотин графикасида ўргатилаёпти.

Таянч иборалар:

Фонографик ёзув, хоразм алфавити, туркий тил, «Девони луғотит турк», тил-имло қурултойи, араб ёзуви, ёзма нутқ.

Мустақил ишлаш учун саволлар:

1. Ўзбек лотин алифбоси дастлаб қачон жорий қилинган ва унинг оммалашиши йўлидаги қандай ҳаракатларни биласиз?
2. Ўзбек араб алифбоси имлосига бағишлаб чақирилган анжуман қачон ва қаерда ўтказилган? Мазкур анжумандан сўнг ўзбек араб алифбосида қандай ўзгаришлар бўлди?
3. «Ўзбек халқи ёзув маданияти билан ҳам анча буюқдир...» деган фикрларни қандай қилиб изоҳлайсиз?
4. Ҳозиргача мавжуд бўлган (тарихи мобайнида қўлланилган) қандай ёзувларни биласиз, уларнинг тарихи билан алоқадор адабий намуналар мавжудми?

Адабиётлар:

1. Абдураҳмонов Ё., Мамажонов С. *Ўзбек тили ва адабиёти. -Т., 1995.*

2. Абдураҳмонов Ё. *Ўзбек тили ва халқининг шаклланиши*. -Т., 1999.
3. Ишҳоков Ф. *Эски ўзбек тили ва ёзуви*. -Т. 1990.
4. Санақулов У, Насриддинзода Б. *Қадимги ёзувлар ва эски ўзбек алифбоси*. -Т. 1990.

Ўзбекистон Республикасининг «Лотин ёзувига асосланган Қонуни» ҳақида. Ўзбек лотин алифбосига ўтишнинг афзалликлари

Режа:

1. *Лотин ҳарфларига асосланган ўзбек алифбоси қўллани-шининг давларга бўлиниши.*
2. *Лотин ҳарфларига асосланган ўзбек алифбосининг тарғиб қилиниши.*

Ўзбекистонда лотин ҳарфларига асосланган ўзбек алифбоси қўлланишининг икки даври бор: 1) Ўзбекистон Республикаси ташкил топгандан сўнг 1926-1940 йилларгача бўлган давр; 2) Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги эълон қилингандан (1991 йил 31 август) кейинги давр. Бу Республика Олий Кенгаши 1993 йил 2 сентябрда лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини ҳаётга жорий қилиш тўғрисидаги қонун қабул қилинганидан кейинги даврдир.

Бу икки давр оралиғида собиқ иттифоқ даврида (60 йилдан зиёд) 1940 йил 8 майда Ўзбекистон Олий Совети сессияси қабул қилган кирилл алифбоси ва шу алифбога мослаб тузилган имло ҳамда 1956 йил 4 апрелда тасдиқланган «Асосий имло қоидалари» қўлланилди.

Ўзбекистонда лотин ҳарфларига асосланган ўзбек ёзуви қўлланилишининг биринчи даври, янги алифбони ҳозирлаш ва уни амалга ошириш ишида бажарилган илмий-методик масалалар тилшунос Ё.Абдуллаевнинг «Ҳамроҳим» номли рисоласида баён қилинган эди. Яна унда қуйидаги зарур ўринлар мавжуд:

«Нутқ товушларининг йўғонлиги ва ингичкалиги масаласида Ўзбекистон, Қозоғистон ва Қирғизистон Республикалари бошқа ҳудудлардан фарқланадилар: сингорманизмни қатъий ҳимоя қилган баъзи ўзбек мутахассисларининг ўзбек тилида йўғонлик ва ингичкалик

тўғрисидаги фикрларга Б. Чўпонзода, А.Фитрат, Е.Д. Поливанов, М. Ҳодиев эътироз билдирганлар.

Ўзбекистон, Татаристон, Қирғизистон, Абхазия, Ёкутистон ва бошқа мамлакатларда лотинлаштириш юзасидан тўпланган ишлар тўғрисидаги ҳисоботлар ҳам тингланилиб, тегишли кўрсатмалар берилади.

1928 йил 2 мартда Самарқандда Ўзбекистон Янги алифбо марказий кўмитасининг I пленуми бўлиб ўтади. Пленумда Бутун Иттифоқ Лотинлаштириш кўмитасининг II пленуми яқунлари; Ўзбекистон Янги алифбо марказий кўмитаси амалга оширган ишлар ва унинг келгусидаги вазифалари ҳамда жойларда бажарилаётган ишлар юзасидан ахборотлар тингланди.

Бу йиғинда Ўзбекистон Марказий Ижроқўмининг III сессиясида маъқулланган «Янги ўзбек алифбосини амалга ошириш учун иш режаси» тасдиқланади.

Ўзбек Янги алифбо марказий кўмитасининг II пленуми 1928 йил декабрь ойи бошида Самарқандда бўлиб ўтди. Бу пленум қарорида янги алифбога ўтиш ишлари республикада кенг суръатда амалга оширилиб, янги алифбо давлат алифбоси бўлиши борасида унинг меҳнаткаш омма ўртасидаги кенг ўрни кўрсатилиб ўтилади. Қарорда янги алифбода чиқариладиган китобларнинг сифатини яхшилаш, «Қизил тамға» газетасини ку-чайтириш, «Аланга» журналин мундарижа жиҳатдан кенгай-тириш, уйғур ва тожик тилларида ҳам янги алифбода китоблар нашр қилишни кўпайтириш масалалари кўрсатиб ўтилади.

Ўзбек тили имло қоидаларини янгидан тузиш, амалдаги ўзбек алифбосини такомиллаштириш юзасидан 1938 йилнинг бошида ЎзХКС қошидаги Фанлар кўмитасининг А.С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт илмий-текшириш институти ходимлари профессор А.К. Боровков бошчилигида иш олиб боришга киришиб, алифбо лойиҳасини тузганлар.

1938 йилнинг 9 декабрь ойда мазкур алифбо «Ўқитувчилар газетаси»да чоп этилиб, у Тил ва адабиёт илмий-текшириш институти томонидан маъқулланган, шунингдек унда «Ўзбек тилининг янги орфография проекти» муҳокама учун босилиб

чиққан. Унда янги имло қоидаларига қўшиб такомиллаштирилган ўзбек алифбоси ҳам берилган. Бу алифбода 29 ҳарф бўлиб: ёзувда *а* нинг *о* дан, ёрдамчи қўшимча чизик («қўчиш белгиси») билан фаркланиши кўрсатилган эди.

Кори Ниёзий 1939 йил 13 октябрда Тошкент шаҳар зиёлиларининг умумшаҳар йиғилишида «Лотинлаштирилган алифбони рус графикаси асосидаги янги алифбога қўчиши» ҳақида маъруза қилади.

«Ўқитувчилар газетаси»нинг 1939 йил 7 ноябр сонида тилшунос Собиржон Иброҳимовнинг «Рус графикаси асосидаги янги ўзбек алифбосига тезроқ қўчайлик», 15 ноябрда Мурод Шамснинг «Рус графикаси асосидаги янги ўзбек алифбоси» мақолалари босилиб чиқади. 23 ноябрь сонида «Рус графикаси асосидаги янги ўзбек алифбоси» берилади. Ўзбекистон Халқ маориф комиссари М.Йўлдошевнинг «Янги ўзбек алфавити» мақоласида янги алифбо кенг тарғиб қилинади.

Тилшунос олимларнинг А.К.Боровков раҳбарлигидаги махсус тузган янги имло қоидалари ва алифбо лойиҳаси ХКС ва ВПК (б) МК нинг 1938 йил 13 мартда чиққан «Миллий республикалар ва вилоятлар мактабларида рус тилини мажбурий ўрганиш ҳақидаги» қароридан сўнг эътибордан қолиб кетган. Мазкур қарорни ҳаётга жорий қилиш юзасидан тадбирлар белгиланган.

Ўзбекистонда лотин ҳарфлари асосидаги алифбо қўлланишининг биринчи даврида янги алифбо яратишда фидойилик кўрсатган Боту-Маҳмуд Ҳодиев, Е.Д. Поливанов, Абдулла Алавий, А.К. Боровковнинг хизматларини алоҳида кўрсатиш керак. Бу олимлар мукамал ўзбек алифбоси ва имлосини яратиш соҳасида илмий изланишлар олиб борганлар.

Ўзбекистонда лотин ҳарфлари асосидаги алифбо қўлланишининг биринчи даврида янги алифбо марказий қўмитаси амалий-илмий ҳамда ташкилий тадбир уюштириш ва уларни режали ўтказишда, халқнинг саводхонлиги соҳасида тарихий ишларни амалга оширган.

Таянч иборалар:

Лотинлаштириш кўмитаси, кирилл алифбоси, ўзбек ёзуви, янги имло қоидалари, рус графикаси асосидаги алифбо, тилшунос, мақола.

Адабиётлар:

1. Абдуллаев Й. Янги алифбо ва имлодан қўлланма. -Т.,1996.
2. Абдуллаев Й. Ғамроҳим (ўқув қўлланма) Т., 1996.
3. «Ўқитувчилар газетаси». 9 декабрь, 1938.
4. Шарофиддин ўғли Ғазлиддин. «Гулистон» журнали. 1994, 3-сон.
5. Қўчқортөев И., Ғоҗиев А., Маҳмудов Н. ва бошқалар. Тилимиз жозибасининг тилсими. «Халқ сўзи» газетаси. 28 июль, 1993 йил.
6. «Ўзбек тилининг асосий имло қоидалари». «Маърифат газетаси», 6 сентябрь, 1995 йил.

Ўзбек лотин алифбосидаги ҳарфларнинг бош ва кичик, босма ҳамда ёзма шакллари

A	A	B	B	D	D	E	E	F	F	G	G
a	a	b	b	d	d	e	e	f	f	g	g
H	H	I	I	J	J	K	K	L	L	M	M
h	h	i	i	j	j	k	k	l	l	m	m
N	N	O	O	P	P	Q	Q	R	R	S	S
n	n	o	o	p	p	q	q	r	r	s	s
T	T	U	U	V	V	X	X	Y	Y	Z	Z
t	t	u	u	v	v	x	x	y	y	z	z
O'	O'	G'	G'	Sh	Sh	Ch	Ch	Ng	Ng		
o'	o'	g'	g'	sh	sh	ch	ch	ng	ng		

Жадвалдан кўринадики, бир ҳарфнинг бош ва кичик шакллари орасида, бош ҳарфларнинг босма ҳамда ёзма шакллари ўзаро жуда ўхшаш.

Ўзбек кирилл ва лотин алифболаридаги ҳарфларнинг қиёсий жадвали

БОСМА ҲАРФЛАР				ЁЗМА ҲАРФЛАР			
Бош ҳарфлар		Кичик ҳарфлар		Бош ҳарфлар		Кичик ҳарфлар	
кир.	лот.	кир.	лот.	кир.	лот.	кир.	лот.
А	А	а	а	А	А	а	а
Б	В	б	б	Б	В	б	б
Д	Д	д	д	Д	Д	д	д
Е	Е	е	е	Е	Е	е	е

Ф	F	ф	f	Ф	F	ф	f
Г	G	г	g	Г	G	г	g
Ҳ	H	ҳ	h	Ҳ	H	ҳ	h
И	I	и	i	И	I	и	i
Ж	J	ж	j	Ж	J	ж	j
К	K	к	k	К	K	к	k
Л	L	л	l	Л	L	л	l
М	M	м	m	М	M	м	m
Н	N	н	n	Н	N	н	n
О	O	о	o	О	O	о	o
П	P	п	p	П	P	п	p
Қ	Q	қ	q	Қ	Q	қ	q
Р	R	р	r	Р	R	р	r
С	S	с	s	С	S	с	s
Т	T	т	t	Т	T	т	t
У	U	у	u	У	U	у	u
В	V	в	v	В	V	в	v
Х	X	х	x	Х	X	х	x
Й	Y	й	y	Й	Y	й	y
З	Z	з	z	З	Z	з	z
Ў	O'	ў	o'	Ў	O'	ў	o'
Ѓ	G'	ѓ	g'	Ѓ	G'	ѓ	g'
Ш	Sh	ш	sh	Ш	Sh	ш	sh
Ч	Ch	ч	ch	Ч	Ch	ч	ch
Нг	Ng	нг	ng	Нг	Ng	нг	ng

**Ўзбек тилига хизмат қилган уч алифбо-ўзбек араб алифбосига, ўзбек кирилл алифбосига, ўзбек-лотин алифбосига қиёсий баҳо.
1929 йилда қабул қилинган ўзбек лотин алифбоси ва янги алифбонинг қиёсий таҳлили**

Режа:

- 1. Ўзбекистон ҳукуматининг Давлат тили ҳақидаги қонунини қабул қилиниши.*

2. *Ўзбек-араб, ўзбек-кирилл, ўзбек-лотин алифболарини ўзаро қийслаш.*
3. *Ўзбек лотин алифбосининг афзалликлари.*

1989 йил 21 октябрда ўн биринчи чақириқ Ўзбекистон Олий Кенгашининг ўн биринчи йиғилишида Ўзбекистон ҳукуматининг Давлат тили ҳақидаги Қонуни қабул қилинди. Қонун ўзбек тилига давлат тил мақомини берди. Давлат тили ҳақидаги Қонунни муҳокама этишда уч хил фикр билдирилди.

1) Давлат тили ҳақидаги Қонун қабул қилишнинг ҳожати йўқ. Республика мустақил давлат бўлгач, унинг тили, табиий, давлат тили бўлиб қолади. Республикамиз Ўзбекистон экан, демек, унинг давлат тили ҳам ўз-ўзидан ўзбек тилидир.

2) Ўзбекистон Республикасида ўзбек тили, умуман, бирор тил давлат тили бўлиши мумкин эмас. Ўз-ўзидан кўриниб турибдики, бу фикр Чор Россияси ва рус тили чекка ўлкаларга босиб келаётган бир даврда, маҳаллий миллат ва уларнинг тилини сақлаш мақсадида айtilган фикр эди.

3) Бизнингча, энг тўғри қараш эса, Ўзбекистон Республикасида ўзбек тилига давлат тили мақомини бериш шарт деб ҳисобловчиларнинг фикри эди.

Ўзбекистонда ўзбек тилига давлат тили мақоми берилиши даврдан лотин ҳарфларига асосланган ўзбек алифбосини қайта тиклаш масаласи ўртага қўйилди, бу юзасидан матбуотда бир ярим йилга яқин эркин мунозара бўлди. Мана шундай муҳокамалардан сўнг кўпчилик мутахассислар лотин алифбосини қайта тиклашни маъқул кўрди. Бу масала Ўзбекистон Олий Кенгаши сессиясида ҳам кўрилди. 1993 йилнинг бошида туркий халқлар учун муштарак алифбо тузиш юзасидан ҳам иш олиб борилди.

Тилшуносларнинг эътироф этишича, биз фойдаланган уч алифболар олдига қўйиладиган талаблар бўйича ҳар уч алифбомизни таққослаб чиқиш кифоя:

Алифбодаги ҳар бир шакл товуш кўрсатиш учун хизмат қилиши керак, товуш кўрсатмайдиган шакл (белги) бўлмагани маъқул. Ўзбек араб алифбосида сукун аломати (◌ْ) товуш кўрсатмайди. Белги (апостроф) ўзбек лотин алифбосида ҳам бор ва

у ўзича товуш кўрсатмайди. Ўзбек кирилл алифбосида бундай белги иккита (ь, ъ) ва улар ўзича товуш кўрсатмайди. Кўринадик, бу талаб жиҳатидан ўзбек араб алифбоси ва ўзбек лотин алифбоси, ўзбек кирилл алифбосидан устун.

Алифбодан фойдаланувчи тилдаги ҳар бир фонеманинг ўз ҳарфи бўлиши керак. Ўзбек араб алифбосида, масалан, унли фонемалар етарли ҳарф билан таъминланган. Шундай ҳолат ўзбек лотин алифбосида ҳам мавжуд. Шунга қарамай, ўзбек кирилл алифбоси ва ўзбек лотин алифбоси ўзбек араб алифбосидан устун.

Алифбода шу тилда йўқ фонемалар учун ҳарф бўлмаслиги керак, ҳарфлар фақат шу тилда бор фонемалар учун олиниши керак. Ўзбек араб алифбосида барча ислоҳотлардан кейин ҳам иккита арабча фонеманинг ҳарфлари (ҳойи ҳутти - ح) ва (айн - ع) ҳарфлари сақланиб қолинди. Ўзбек кирилл алифбосида биргина ҳарф (ц) бошқа тил фонемасини кўрсатишга хизмат қилади. Лотин алифбосида бундай ҳарфий ортиқчалик йўқ. Бу томондан, кўринадик, ўзбек лотин алифбоси устун.

Алифбодаги барча ҳарфлар ҳар қандай ҳолларда ҳам айна бир фонемани кўрсатиши лозим. Ўзбек араб алифбосида алиф (ا), вов (و), йо (ي) ҳарфлари ўрни билан унли товушни, шунингдек, ундош товушни ҳам кўрсатишга хизмат қилади. Ўзбек кирилл алифбосида икки фонема учун махсус ҳарф олинмаганлиги сабабли уларни ифодалаш бошқа ҳарфлар устига юкланган (о, ж). Ўзбек лотин алифбосида ҳам шу сақланди.

Алифбодаги ҳар бир ҳарф бир фонемани кўрсатишга хизмат қилиши лозим. Икки ёнма-ён келган фонемани бир ҳарф билан ёзиш айрим ноқулайликлар чиқаради. Ўзбек кирилл алифбосида е, ё, ю, я ҳарфлари маълум ишлатилишда ёнма-ён келган икки фонема учун ёзилади. Бундай ҳолат икки алифбода йўқ.

Алифбодаги ҳар бир ҳарф ўзининг таг шакли билан бошқа ҳарфлардан аниқ фарқланиб туради. Ўзбек араб алифбосида 32 ҳарф 16 тагшакл асосида ҳосил қилинган, ҳарфлар шу 16 тагшаклнинг ост ва уст қисмига нўқталар қўйиш билан фарқланган. Тагшаклнинг бир хиллиги ўзбек кирилл (е, ё, и, й,

к, х, һ) алиф-босида ва ўзбек лотин алифбосида ҳам мавжуд (а, о, и, к, х, d...).

Ҳарф дастхатда олдинги ва кейинги ҳарфларга қўшиб ёзилиши маъқул. Бу талабга биринчи галда ўзбек араб алифбоси жавоб бермайди. Ўзбек кирилл ва ўзбек лотин алифболарида бундай камчиликлар йўқ.

Шу мавзу бўйича махсус изланишлар олиб борган тилшунослар Ш. Раҳматуллаев, Й. Абдуллаев, М. Қодиров, К. Назаровлар биз фойдаланган уч алифбо – ўзбек араб алифбоси, ўзбек кирилл алифбоси, ўзбек лотин алифбосига киёсий баҳо бериб, уларнинг 20 га яқин маъно нозикликларини қайд этишган. Бизнингча, уларнинг ҳар бирини яна қайта такрорлаб ўтиришнинг ҳожати йўқ.

Юқоридаги киёслардан аёнки, уч алифбомиздан бирортаси ҳам мукаммал эмас (мукаммал алифбо дунё микёсида ҳам йўқ, улардан ҳар бири мукаммал алифбо олдиға қўйиладиган талабларға турли даражада жавоб беради). Санаб ўтилган талабларға нисбатан кўп жавоб берадигани ўзбек лотин алифбосидир.

Ўзбек лотин алифбоси биринчи марта 1929 йили қабул қилинган. Мазкур алифбоға 1934 йилда қайта тузатишлар киритилган. Шунға кўра биринчи ҳолатда, 9 унли ишоралар тасдиқланган бўлса, уларнинг сони 6 таға туширилди. 1940 йилда қабул қилинган рус алифбосига асосланган ўзбек алифбоси 1956 йилда қайта кўриб чиқилди ва муҳим ўзгартиришлар киритилди. Алифбоға киритилган ҳар бир ўзгартириш Ўзбекистон Олий Кен-ғаши қарори билан ўзгартирилади ва тасдиқланади.

1993 йил август ойида бўлиб ўтган конференцияда муҳокама қилинган алифбо лойиҳасида 30 ҳарф ва бир белги бўлиб (апостроф), унли фонемаларни ифодаловчи 6 ҳарфдан иккитасининг ҳар бири (у ва ў) икки хил товушни ифодалашни кўрсатиш назарда тутилган: о, о; у, и. 1993 йилда қабул қилинган ўзбек лотин алифбосининг лойиҳасидан сўнг билдирилган таклифлар, мутахассислар фикрлари инобатға олиниб, 1995 йилнинг 6-7 майида Олий Кенгаш сессиясида

ўзгартиришлар киритилди. Бундан кейин мана шу алифбога катъий амал қилинган ҳолда иш олиб борилади.

Янги ўзбек алифбосига ўтиш, асосан, ўзбек алифбосини жаҳондаги ривожланган давлатлар ёзувига яқинлаштириш ғоясини назарда тутди. Шундай қилиб, мазкур янги алифбода 26 та ҳарф ва 3 та ҳарфлар бирикмаси мавжуд. Тутуқ белгиси нутқ товушини ифодаламайди, шунинг учун бу белги алифбода берилмади, унинг қўлланилиш ўринлари имло қоидаларида кўрсатилади.

Таянч иборалар:

Давлат тили, фонема, мукамал алифбо, янги ўзбек алифбоси, ҳарф, дастхат, апостроф...

Мустақил ишлаш учун саволлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Давлат тили ҳақидаги Қонун эълон қилингандан сўнг, бу соҳада қандай қарашлар бўлди ва улар қандай моҳиятни назарда тутган эди?
2. Ўзбек лотин алифбосининг ўзбек-кирилл ва ўзбек-араб алифболаридан қандай ўзига хос жиҳатлари мавжуд?
3. Ўзбек лотин алифбосини мукамал алифбо сифатида эътироф этиш мумкинми? Умуман, дунёда мукамал алифбо борми?
4. 1929 йилда қабул қилинган ўзбек лотин алифбоси билан янги ўзбек лотин алифбосининг қандай ўхшаш ва фарқли томонларини санашингиз мумкин?

Адабиётлар:

1. Раҳматуллаева Ш. Ўзбек тилининг янги алифбоси ва имлоси. -Т., 1999.
2. Абдуллаев Й. Янги алифбо ва имлодан қўлланма -Т., 1996.

Ўзбек лотин алифбосидаги ҳарфлар тартиби

Режа:

1. Ўзбек тили асосий имло қоидаларининг қабул қилиниши
2. Ўзбек лотин алифбосидаги ҳарфлар тартиби ва қўлланилиши

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 24 августда «Ўзбек тилининг асосий имло қоидаларини тасдиқлаш ҳақида» қарори чикди.

Ишчи гуруҳ томонидан «Ўзбек тилининг асосий имло қоидалари»ни ҳозирлаш жараёнида ўзбек тилшунослик фани янги атамалар билан бойитилди, баъзилари такомиллаштирилди, чунончи:

Асос – 1995 мактаб ва олий ўқув юртлари дарсликлари ва ўқув қўлланмаларида ишлатиладиган ўзак ва негиз тушунчалари биргаликда асос атамаси («Асос ва қўшимчалар имлоси») билан ифодаланади: *ўқиш, элак, қишлоғим* сўзларининг асоси *ўқи, эла, қишлоқ* қисмларидир; *иш, ишли, ишла...* сўзларининг асоси *иш, ишли, ишла* қисмларидир. Эндиликда ўзбекча сўзларнинг таркиби ҳақида гап кетганда ўзак ва асос тушунчалари назарда тутилади.

Овоздор товуш – шу вақтгача сонор товуш атамаси билан ифодаланиб келинган тушунча англашни осонлаштириш учун овоздор атамаси билан берилди. Бундай товушларни ҳосил қилишда овоз (ун) шовқинга нисбатан устун бўлади. Шунинг учун овоздор товуш деб олинди.

Қаратувчи бирикма – қаратқичли бирикма атамаси ўрнида қўлланди. Қаратувчили бирикманинг (*қовуннинг қоқиси-қовунқоқи*) бир сўзга айланиши билан юзага келган қўшма отлар қўшиб ёзилади, масалан: *мингбоши, сўзбоши, олмақоқи, макка-жўхори*.

Тутук белгиси – бу белги лотинча ўзбек алифбосида 1926 йилдан қўлланилади. Мазкур алифбода бу белги учун *маъно, раъно, аъзо, суръат* сўзи мисол қилиб берилган эди.

30-йилларда тутук атамаси апостроф атамаси билан бирга қўлланилган, кейинроқ тутук берилмай, апостроф қўлланаверган. 1993 йилги ўзбек алифбосида тутук белгиси (апостроф) деб кўрсатилган.

Мазкур белги қўлланган ўринларда товуш тутилади ёки унли нутқ товушини айтишда товуш бир оз тутилиб, шу унли товуш чўзиқроқ талаффуз қилинади: «Ўзбек тилининг асосий имло қоидалари»да тутук белгиси атамаси қўлланади; унга яна бир вазифа юкланди («Тутук белгисининг қўлланиши»га қаранг).

Кўчиш белгиси – бу тушунча ва атама ўзбек тилишунослигида 1995 йил май ойидан қўллана бошлади. Ўзбек янги алифбосидаги «о» ва «g» ҳарфларига кўчиш белгиси қўшилса, бу ҳарфлар ўзбекча сўрок сўзидаги «ў» товушини, ғалла сўзидаги «ғ» товушини ифодалайди.

Кўчиш белгиси босма ҳарфларда унинг ўнг томонида ҳарфнинг юқори қисми бараварлигида тескари вергул билан (‘) ифодаланади:

Ёзма ҳарфларда эса қўл ҳаракатини ҳамда ёзувнинг кўрини-шини эътиборга олиб, ёзма ҳарфнинг устига тўлқинсимон чизик тортиш билан ифодалаш тавсия қилинди.

Ёзма матнда тутук белгиси вергул, кўчиш белгиси эса ҳарфнинг устига тўлқинсимон чизик, босма матнларда эса тутук ҳарфнинг юқори қисми бараварлигида вергул, кўчиш белгиси эса ҳарфнинг ўнг томонида тескари вергул шаклида бўлади.

Ҳарфлар бирикмаси билан ифодаланадиган нутқ товуши кирилл алифбосидаги тонг сўзидаги «нг» эди. Янги ўзбек алифбосида бундай бирикмалар 3 та бўлди, яъни «ш», «ч» («sh»), «sh», «ng») товушлари ҳамда «нг» ҳарфлари лотинча ҳарфлар бирикмалари билан олинди:

Ўзлашма сўз – ўзбек тили луғат бойлигига бошқа тиллардан, чунончи: араб, форс, рус, инглиз ва бошқа тиллардан ўтган сўзлар олинма сўзлар, бошқа тиллардан ўтган сўзлар ўзлашма атамаси билан берилди.

1995 йил май ойида ўзбек тилишунослигида имло белгилари тушунчаси ва атамаси пайдо бўлди. Бундай белгилар 3 хил бўлиб, улар қуйидагилардир:

Тутук (апостроф) 1995 йилгача ўзбек алифбосида охирги ўринда берилар эди. Бу белгининг ёзувда қўлланиш ўринлари бўлиб, нутқ товушини ифодаламайди. Шунинг учун бу белги 1995 йилдан алифбода эмас, имло қоидаларига кўчирилди.

Янги ўзбек алифбосида «ў» ва «г» нутқ товушларини лотинча ҳарфлар билан ифодалашда мустақил ҳарфлар эмас, балки мазкур товушлар лотинча «о» ва «g» ҳарфларга ишора қўйиш билан ифодаланиши қабул қилинди. Бу ишора кўчиш белгиси атамаси билан ифодаланади.

Булардан ташқари, ёзувда чизикча ҳам ишлатилади. Чизикча имло белгиси, чизик эса тиниш белгидир (*тире сўзи чизик атамаси билан алмаштирилди*).

Демак, ўзбекча имлода уч хил имло белгиси бор: *тутуқ* ва *кўчиш белгилари* ҳамда *чизикча*.

Тутуқ ҳамда чизикча кўлланиш ўринлари имло қоидаларида берилади.

Ёзувда айрим ҳолларда урғу белгиси ҳам ишлатилади.

Ўзбек-кирилл алифбосида ва ўзбек-лотин алифбосида шакллари бир хил ва айти бир товушни ифодаладиган босма ҳарфлар. Ушбу ҳарфларнинг шакли ҳам, товуш ифодалаш вазифаси ҳам бизга маълум. Фақат лотинча «к» ҳарфининг тик чизик қисми юқорига чўзикроқ ёзилади «k» (бу фарқ ўқишда халақит бермайди):

Ҳар икки алифбода шакллари бир хил, лекин товуш ифода-лаш вазифаси фарқли босма ҳарфлар. Кирилл алифбосида икки вазифада келадиган бу ҳарфлар лотин алифбосида доим бир ва-зифада ишлатилатилишини билиб олишимиз керак: n, a, o, e, u...

Е: (е) а) Ўзбек лотин алифбосида бир унли товушни ифодалайди: ek, el, eg, en - [эк, эл, эр, эн..).

б) Ўзбек кирилл алифбосида бўгин ичида (ундошдан кейин) бир унли товушни ифодалайди; бўгин бошида эса икки товушни (е-э) ифодалайди; кек, беш, ҳеч; ер (йэр), ем (йэм), етти (йэтти).

Ҳар икки алифбода шакллари бир хил, лекин бошқа-бошқа товушларни ифодаладиган босма ҳарфлар. Бу ҳарфларни биламиз, фақат уларга бошқа (янги) товушни бириктириб ўқишга ўрганишимиз керак:

а) Р : а) Ўзбек-лотин алифбосида жарангсиз - pol, rok.

б) р портловчи ундош товушни ифодалайди: Pop (Поп), rok (пок), кара (капа);

в) Р - Ўзбек кирилл алифбосида жарангли титроқ ундош товушни ифодалайди: Раҳим, рухсат, зарар;

В : а) Ўзбек лотин алифбосида портловчи ундош товушни ифодалайди: Век (Бек), Вор (боп); б) Ўзбек кирилл алифбосида сирғалувчи ундош товушни ифодалайди: Вали, Вобкент.

Н (h): а) Ўзбек-лотин алифбосида бўғиз ундош товушни ифодалайди: Накка (Такка); б) Ўзбек кирилл алифбосида тил олди овоздор бурун товушини ифодалайди: Наманган, Нурота;

У (y): а) Ўзбек-лотин алифбосида тил ўрта ундош товушини ифодалайди: оу (ой), рау (пай); б) Ўзбек-кирилл алифбосида тил орқа тор унли товушни ифодалайди: узум, муҳим, турғун;

В (б) в): а) Ўзбек-лотин алифбосида портловчи лаб ундоши ифодалайди: вов (боб), вор (боп), воу (бой);

Б: Ўзбек кирилл алифбосида юмшатиш–айириш белгиси вазифасини бажаради: альбом, батальон.

Изоҳ. Бу ҳарф («ъ») билан белгининг («ъ») доира шаклидаги қисми ҳажман бир оз фарқ қилади, лекин бу фарқ ўқишда халақит бермайди.

Таянч иборалар:

Қаратувчи бирикма, овоздор товуш, асос ва қўшимча, имло бирликлари, ёзма ҳарф, шакл, босма ҳарф, қўчиш белги, жарангсиз, портловчи...

Мустақил ишлаш учун саволлар:

1. Овоздор товуш тушунчаси нимани ифодалайди? У илгари ҳам ўзбек тилида мавжуд қайси тушунчага тенг келади?
2. Ўзбек тилшунослигида имло белгилари деган тушунча қачон пайдо бўлди ва бундай белгилар нечта?
3. Лотин ва кирилл алифбосида шакллари бир хил, лекин товуш ифодалаш воситаси фарқли бўлган ҳарфларга қандай ҳарфлар қиради?
4. Ўзбек кирилл алифбосида ва ўзбек лотин алифбосида шакллари бир хил ва айни бир товушни ифодаладиган ҳарфларга мисоллар келтиринг?

Адабиётлар:

1. *Кодиров М., Эрназаров Т. Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбоси ва имлоси. -Т., 1997.*
2. *Раҳматуллаев Ш. Ўзбек лотин алифбоси. -Т., 1995.*

Босма ва ёзма ҳарфлар. Бош ва кичик ҳарфларнинг ёзилиши

Режа:

1. *1993 йил 6 майда қабул қилинган Янги ўзбек алифбоси*
2. *Алифбодаги ҳарфларнинг қўлланилишига қўра икки гуруҳга бўлиниши*
3. *Ёзма ҳарфларни ёзишнинг ўзига хос хусусиятлари*

Янги ўзбек алифбоси ва унинг имлосини ўргатиш давлат аҳамиятига эга бўлган муҳим ишлардан бири саналади. Табиийки, бу жараёнда асосий масъулият шу соҳа вакилларининг зиммасига тушади. Шунинг учун ҳам янги ўзбек алифбосини ўрганишда унинг ўзига хос томонларини аввало илғаб олиш зарур. Чунончи, янги ўзбек алифбоси ва имло қоидаларини ўрганишда уни кирилл алифбоси ва амалдаги имло қоидалари билан қиёслаб ўргатиш, бизнингча, яхши натижаларни беради.

1993 йил 2 сентябрда қабул қилиниб, 1995 йил 6 майда ўзгаришлар киритилган янги ўзбек алифбосида 26 ҳарф бор, 3 нутқ товуши эса ҳарфлар бирикмаси билан ифодаланади: мактаб

таълимида эса ўзбек алифбосида 29 ҳарф бор. Шу ҳарфлардан 6 таси унли товушларни, 23 таси эса ундош товушларни кўрсатади.

Унли нутқ товушларининг 5 таси 5 хил ҳарф билан ифодаланади: «а», «о», «у», «и», «е». Биттаси эса, яъни «ўзбек», «ўртоқ» каби сўзлардаги «ў» товуши махсус белги билан эмас, «олмоқ» сўзидаги «о» ҳарфига «кўчиш белгиси»ни кўшиш билан кўрсатилади: бу белги ёзма ҳарфларда унинг устига тўлқинли чизик тортиб, босма матнларда эса ҳарфнинг ўнг томонига юқори қисми барабарлигидаги «тескари вергул» ишораси шаклида бўлади: O‘zbek, o‘rin, o‘ch.

Ундош товушларни ифодаловчи ҳарфлардан 18 таси 18 хил нутқ товушини билдиради.

Ҳар бир ундош ҳарфнинг номи (бе (в); де (d)) билан шу ҳарф ифодаладиган нутқ товуши икки хил тушунча эканлигини унутмаслик керак. Унли ҳарфларда эса унинг номи ва у ифодаладиган товуши бир хил бўлади.

Ўзбек имлосида қисқа ва чўзиқ унли товушлар бир хил ҳарф билан ифодаланади.

Ўзбекистонда 1941 йилдан 1994 йилгача лотин ҳарфлари асосидаги ўзбек алифбосини ўргатиш, ҳуснихат методикаси юзасидан амалий-назарий ишлар олиб борилди. 1993 йилдан бошлаб бу масаладаги эътибор ортди. Мактаб ўқитувчилари, биринчи навбатда бошланғич синф муаллимлари, турли курсларда янги ўзбек алифбоси ва имлосини ўргатувчилар ўзлари ҳуснихат қоидаларига риоя қилиб ёза олиш малака ва қўникмаларини ҳосил қилишлари, сўнгра таълим беришлари талаб қилинади; чунки шоғирдлар устоздан ўрнатилган, намуна олишларини асло унутмаслик керак.

Лотин ҳарфлари асосидаги ўзбек ёзуви ва имлосини ўргатишда айниқса, «алифбо даврида» ўқитувчининг ўзи ҳуснихатга қатъий риоя қилиб, доскага кўпроқ ёзиб бориши, бунда ҳарфларнинг туташтирилиши, айниқса қўл ҳаракатининг узилмаслигига алоҳида эътибор бериши талаб қилинади.

Алифбодаги ҳарфлар қўлланиш ўрнига кўра икки гуруҳга бўлинади: ёзма ва босма кичик ҳарфлар, ёзма ва босма ҳарфлар.

Ёзма ҳарфларни ёзишда кўл ҳаракати асосан узилмайди. Бунда ҳарфларнинг бир-бири билан каеридан, қандай туташтирилишини аниқ билиб, бу юзасидан кўникма ва малакалар ҳосил қилиш катта аҳамият касб этади. Айрим ҳарфларнинг ўзида туташтирувчи унсури йўқ. Бунда ёрдамчи унсур ёзув вақтида қўшилади.

Хуллас, янги ўзбек алифбосидаги ҳарфларни юқорида қайд этганимиздек, ўзбек кирилл алифбосидаги ҳарфлар билан қиёслаб ўргатиш анча яхши самараларни бериши мумкин. Бу ўринда биз қуйидагича усулни тавсия этишимиз мумкинки, бунга кўра ўзбек лотин алифбосини ўргатиш анча қулайликларни туғдириши мумкин. Чунончи:

- 1) ҳар икки алифбода шакли бир хил ва айни бир товушни кўрсатадиган ҳарфлар: м..т..а..к..о..х..
- 2) ҳар икки алифбода шакллари бир хил, лекин бошқа-бошқа товушни кўрсатадиган ҳарфлар: в..н..р..е..

Таянч иборалар:

Имло қоидаси, унли ва ундош товуш, лотин ҳарфлари, босма ҳарф, ёзма ҳарф, кичик ҳарф, катта ҳарф, ҳуснихат, чўзиқ унли товуш.

Мустақил ишлаш учун саволлар:

1. Янги ўзбек лотин алифбосида акс этган унли ва ундошларни алоҳида санаб чиқинг ва уларнинг ўзига хос томонларини сананг.
2. Босма ҳарфларнинг ёзилишида эътиборга олинishi керак бўлган қандай хусусиятларни биласиз?
3. Ёзма ҳарфларни ёзишда асосан нимага аҳамият бериш лозим?

Адабиётлар:

1. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек лотин алифбоси. -Т., 1995.
2. Абдуллаев Й. Янги алифбо ва имлодан қўлланма. -Т., 1996.

Ҳарфларни қўшиб ёзиш. Ўзбек лотин ёзувидаги ҳарф бирикмалари. Ўзбек кирилл алифбосидаги ҳарф бирикмалари. Графемаларнинг ўзбек лотин алифбосида акс этиши

Режа:

1. *Ҳарфларни қўшиб ёзиш имкониятларининг турлича бўлиши.*
2. *Ўзбек лотин ёзувидаги ҳарф бирикмалари.*
3. *Грамофемалар ва уларнинг гуруҳларга ажратилиши.*

Ҳарфларни алоҳида-алоҳида ёзиш билан ҳарфни сўз ва жумла таркибида бир-бири билан туташтириб ёзиш орасидаги ақлий жараёни фарқлаш зарур. Маълумки, ҳарфлар алоҳида ёзилганида ақлий жараёнда узилиш бўлади, сўздаги ҳарфларни туташтириб ёзганда эса, ҳар бир ҳарф ёзилаётганида ундан кейинги, уларнинг бир-бири билан қандай туташтирилиши тўғрисида ўйлаш узлуксиз давом этади. Кишининг фикрлаши фаоллашиб боради-да, шу аснода малака ва кўникма ҳосил бўла бошлайди.

Демак, сўз ва жумлаларда ҳарфларнинг туташтириб ёзилишига ақлий фаолиятини ривожлантирувчи бир жараён сифатида ёндашиш керак.

Бизнингча, янги алифбони ўрганувчилар имкон қадар кўпроқ ёзишлари ва мунтазам ўқиб туришлари лозим. Ўзбек лотин алифбосида бир сўз таркибига қирадиган ҳарфлар ўзаро қўшиб ёзилади. Қўшиб ёзиш имконияти ҳарфларда турлича. Уларни бир неча алоҳида гуруҳларга бўлиб кўрсатишимиз мумкин:

1) Ўзбек лотин алифбосидаги кичик ёзма ҳарфларни қўшиб ёзиш имконияти икки турли бўлади:

а) ўздан олдинги ва кейинги ҳарфга қўшиб ёзиш имконияти ҳарфнинг ўзида бор:

б) ҳарфнинг ўздан кейинги ҳарфга қўшиб ёзиш имконияти бор-у, олдинги ҳарфга қўшиб ёзиш имконияти эса бироз чекланади.

2) Ўзбек лотин алифбосидаги бош ҳарфлар, одатда, ўздан кейин келган ҳарфларга қўшиб ёзилади. Ана шундай имконият

қуйидаги бош ёзма ҳарфларнинг ўз шаклида бор: А, В, М, N, D, J, O, P.

Бу бош ёзма ҳарфларнинг ўз шаклида кейинги ҳарфга қўшиб ёзиш имконияти йўқ, шу сабабли бундай бош ёзма ҳарф зарур ўринда кейинги ҳарфга ётиқроқ чизикча билан қўшиб ёзилади.

Демак, иккинчи тур бош ёзма ҳарфдан кейин иккинчи тур кичик ёзма ҳарф келса, бу ҳарфлар ётиқроқ чизикча билан қўшиб ёзилади.

Ўзбек лотин ёзувидаги ҳарф бирикмалари

1995 йил 6 майда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси «Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш тўғрисида»ги Олий Кенгаш қарорига ўзгартиришлар киритиш тўғрисидаги қарор қабул қилди. Бунда 26 ҳарф, 3 та ҳарфлар бирик-маси мавжудлиги эътироф этилган. Янги алифбо асосида ишлаш 1996 йил 1 сентябрдан 1-синфларда бошланиши, янги алифбога тўлиқ ўтилиши 2005 йилга қадар тугалланиши қайд қилинган.

Янги ўзбек лотин алифбосида ўзбек тилидаги 3 хил нутқ товуши («ш», «ч», «нг») ҳарфлар бирикмаси билан қуйидагича ифодаланади: ҳарф бирикмаси *шоли*, *ўқиш* каби сўзларда «*ш*» товушини (sholi-o‘qish);

ch- ҳарф бирикмаси *чўл*, *ишонч* каби сўзларда «ч» товушини (chol-ishonch);

ng— ҳарф бирикмаси *онг*, *тенглик* каби сўзлардаги тил орқа овоздор бурун товушини ифодалаш учун ёзилади (ong, bong, teng).

Бу товуш амалдаги алифбода 1940 йил 8 майда ҳарф бирикмаси «нг» билан ифодаланиши қабул қилинган эди.

Демак, ҳарф бирикмаси билан ифодаланган нутқ товушлари ўзбек тилида икки ҳарфни ёнма-ён келтириш билан кўрсатилади.

1. Янги ўзбек лотин алифбосини ўргатишда бир неча қулайликлар назарда тутилган. Аввал ёзилиши қийин бўлган ҳарфдан қутилиш мақсадида бу ҳарф кўрсатадиган товушни ифодалаш ҳарфига юкланди. Чунончи, бу уч ҳарф ўрнига ғарб тилларида қабул қилинган усул билан ҳарфларни бирлаштириш (яъни, ҳарф бирикмалари орқали ифодаланади). Ўзбек тилида мавжуд

бўлган бош ҳарфлардан тузилган шартли қисқартмалар юкорида қайд этилган бирикмалар («sh» - «ш»), («ch» - «ч») таркибидаги иккинчи ҳарф ҳам бош ҳарф шаклида ёзилади:

Америка Қўшма Штатлари - (АҚШ) – AQSH.

2. Агар сўз сидирғасига бош ҳарфлар билан ёзилса, sh-ш, ch-ч, ng-нг таркибидаги иккинчи ҳарф ҳам бош ҳарф шаклида ёзилади: (Тошкент - Мингбулоқ - Toshkent, Mingbuloq)

Маълумки, ўзбек-кирилл алифбосида 4 та графемалар мавжуд бўлиб, улар: «е», «ё», «ю», «я» дир. Мазкур графемалар ўзбек лотин алифбосида ёзма нутқда бирмунча ўзгарган ҳолда акс этган. Яъни, ўзбек лотин алифбосида ўзбек-кирилл алифбосидаги «ё», «ю», «я», «е» ҳарфлари ўрнига қайси ҳарфларни ёзиш улар бажарадиган вазифаларга боғлиқдир. Уларни шартли равишда бир неча кичик пунктларга бўлиб кўрсатишимиз мумкин:

1) «е», «ё», «ю», «я» ҳарфлари икки товушни (й+унли) ифодалашга хизмат қилса, бу ҳарфлар ўрнига «уо», «уи», «уа» ҳарфлари ёзилади.

Масалан: заём – zaʻyom, юмор – yumor, ядро – yadro.
ёмғир – yomgʻir, ютуқ – yutuq, яхши – yaxshi

2) «ё», «ю», «я», «е» ҳарфлари ўздан олдин келган ундошнинг юмшоқ эканини кўрсатишга хизмат қилса: а) асосан «ё» ҳарфи ўрнига «о» ҳарфи, «ю» ҳарфи ўрнига «и» ҳарфи, «я» ҳарфи ўрнига «а» ҳарфи ёзилади: сажер–sajer, люстра–lyustro, фляга–flyaga;

б) сўзнинг талаффузи кескин ўзгариб кетмаслиги учун қисман ё..ҳарфи ўрнига уо..ҳарфлари ёзилади: актер–aktyor, бюро–byuro, снаряд–snaryat, каби.

Кўринадик, «е», «ё», «ю», «я» ҳарфлари ўздан олдин келган ундошнинг юмшоқлигини кўрсатиш учун хизмат қилса, ўзбек лотин алифбосида эса улар икки хил акс этирилади. Қачон бир ҳарф ва қачон икки ҳарф ёзишни қоидалаштириб бўлмайди, шу сабабли бундай ҳарф қатнашадиган сўзларнинг тўғри ёзилиши имло лўғатида кўрсатилади.

«Ўзбек тилининг қисқача имло лўғати»га (ЎзФА нашриёти, 1962) киритилган сўзларнинг 41 тасида ё..ҳарфи шундай

вазифада келган. Ана шу сўзларнинг 17 тасида ё.ҳарфи ўрнига о.ҳарфини ёзиш етарли: дирижёр–dirijyor, ликёр–likyor.

Куйидаги 24 та сўзларда эса «ё» ҳарфи ўрнига «уо» ёзилади: актыор–актёр, дублёр–dublyor, боксёр–boksyor, плёнка–plyonka, вертолёт–vertolyot, суфлёр–suflyor, вахтёр–vaxtyor, partnyor–партнёр. Шу луғатга киритилган сўзларнинг 55 тасида «ю» ҳарфи ўрнига «и» ҳарфини ёзиш етарли: алюминий–aluminium, бюджет–bugjet, люкс–luks.

Куйидаги 4 сўзда эса «ю» ҳарфи ўрнига «уи» ёзилади: бюрократ–byurokrat, бюст–byust, меню–menuu.

Мазкур луғатдаги сўзларнинг 47 тасида «я» ҳарфи шундай вазифада келган: молекуляр–molekulyar, сентябр–sentyabr, юбиляр–yubilyar.

Куйидаги сўзларда эса «я» ҳарфи ўрнига «уа» ҳарфлари ёзилади: дворян–dvoryan, словян–slovyan, наряд–naryad, заряд–zaryad.

Таянч иборалар:

1. Ҳарф, жумла, бош ёзма ҳарф, ҳарф бирикмаси, луғат, талаффуз, ҳарф бирикмаси, грамофема...

Мустақил ишлаш учун саволлар:

1. Ҳарфларни кўшиб ёзишнинг қандай имкониятлари мавжуд? Мазкур имкониятлар асосида «Ўзбекистон» ва «Оилам – фаҳрим» мавзуларга тегишли бўлган сўзлардан ёзинг.
2. Ўзбек лотин алифбосидаги ҳарф бирикмаларининг ўзига хос хусусиятларини сананг. Шартли қисқартмаларда мазкур ҳарф бирикмалари қандай акс этади?
3. Амалдаги алифбода мавжуд графемалар ўзбек лотин алифбосида қандай вазифаларни бажаради? Уларни маълум бир гуруҳларга ажратган ҳолда сананг ва изоҳи учун мисоллар келтиринг.

Адабиётлар:

1. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг янги алифбоси ва имлоси. -Т., 1999.
2. Кодиров М., Эназаров Т. Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбоси ва имло курсининг дастури. -Т., 1997.

Кирилл алифбосидаги «ъ», «ь» белгилари ва «ц» ҳарфининг янги ўзбек лотин алифбосидаги сўзларда акс этиши

Режа:

1. *Кирилл алифбосидаги «ъ» ва «ь» белгилари сўзларнинг ёзилиши*
2. *Қайта ислоҳ қилинган алифбода «ц» ҳарфининг ифодаланиши.*

Жорий этилаётган янги ўзбек лотин алифбомизнинг алоҳида таъкидланадиган хусусияти шуки, ушбу алифбо сирасидаги барча ҳарфлар ўзбек тилида мавжуд товушларни ифодалайди, фақат ўзга тилга мансуб товушни ифодаладиган ҳарф йўқ. Ўзбек лотин алифбосининг олдинги кўринишида «с» ҳарфи русча «ц» товушини ифодалашда белгиланган эди. Алифбонинг қайта ислоҳ қилинган охириги кўринишида бу товушни алоҳида бир ҳарф билан ифодалашдан воз кечилди.

Ўзбек кирилл алифбосидаги «ц» ҳарфи ўрнида ўзбек лотин алифбосидаги қуйидаги ҳолатларни алоҳида кўрсатиш лозим бўлади:

а) «ц» ҳарфи ўрнига ўзбек лотин алифбосида сўз охирида, сўз бошида, олд кўшимчадан кейин, ундошдан кейин «s» ҳарфи ёзилади:

кварц—kvarts,
шприц—shpris,
целлофан—sellofan
цилиндр—silindr,
антициклон—antisiklon
конструкция—konstruksiya

б) бошқа ҳолатларда унлидан кейин ёзилади:

глицирин—glitsirin,
гербицит—gerbisit,
конституция—kontitutsiya

Янги ўзбек алифбоси жорий этилганлигидан бошлаб, қўпгина мутахассисларимиз бу масалага бағишлаб изланишлар олиб боришди ва айни пайтда ҳам бу жараён давом этмоқда. Биз эътиборимизни қаратмоқчи бўлган масалалардан бири шуки, муаллифлар баъзи масалаларни ёритишда турлича ёндошмоқда-

лар. Бу бир тарафдан, ижобий ҳол саналса-да, аммо кези келганда янги имломизни ўрганувчиларни биров шошириб, ўйлантириб қўйиши мумкин. Хусусан, шундай ҳолатлардан бири ўзбек-кирилл алифбосида мавжуд, ўзбек-лотин алифбосида эса алоҳида ҳарфга эга бўлмаган «ц» ҳарфининг имлоси масаласидир. Бу ҳақда тилшуносларимиз Ш. Раҳматуллаев, А. Ғожиёв, Й. Абдуллаев, М. Қодиров, К. Назаровларнинг ишларида ҳам учратишимиз мумкин. Бу ва шунга ўхшаш ҳал қилиниши лозим деб топилган масалаларга кейинроқ яна қайтилади.

Ўзбек-кирилл алифбосидаги мавжуд «ъ», «ь» белгилари ўзбек-лотин алифбосида қуйидагича ўз аксини топган:

а) «ъ» белгиси – бу белги ундош товушнинг юмшоқлигини кўрсатса, ўзбек-лотин алифбосида бундай ҳоллар махсус қайд этилмайди.

Киёсланг: альбом–albom, вольт–volt, апрель–aprel
нефть–neft, сентябрь–sentabr, январь–yanvar

б) айириш белгиси вазифасини бажарса:

«ю», «я» «е» ҳарфлардан олдин келганида белги ташланиб, «ю», «я», «е» ҳарфлари ўрнига «уи», «уа», «уе» ҳарфлари ёзилади: интервью–intervyu, фортепьяно–fortepуano, премьерa–premyera;

«о», «и» ҳарфларидан олдин келганида белги ўрнига «у» ҳарфи ёзилади: павильон–pavilyon, батальон–batalyon, Ильин–Ilyin
«ъ» белгиси:

а) бу белги рус тилидан олинган сўзларда ташланиб, ундан кейин келган «е», «ю» ҳарфлари ўрнига «уе», «уи» ҳарфлари ёзилади: разъезд–razyezъd, адъютант–adyutant;

б) араб тилидан олинган сўзларда бу белги тутуқ белгисига алмаштирилади: маъно–ma’no, санъат–san’at, Раъно–Ra’no.

Шу ўринда тутуқ белгисига ҳам изоҳ бериб кетиш бизнингча, ўринлидир.

Тутуқ белгиси – ‘ бу белги ўзбек лотин алифбосида 1926 йилдан бери қўлланилади. Мазкур алифбода бу белги учун апостроф сўзи асос қилиб олинган. 30-йилларда тутуқ атамаси билан бирга қўлланила бошлаган. Кейинчалик эса, тутуқ берилмай, апостроф атамасининг ўзи ишлатилган.

1993 йилги ўзбек лотин алифбосида тутук белгиси (апостроф) деб кўрсатилган. Мазкур белги қўлланганда товуш тутилади ёки унли нутк товушини айтишда товуш бир оз тутилиб, шу унли товуш чўзиқроқ талаффуз қилинади: эълон–e'lon, Неъмат–Ne'mat.

Яна ҳам аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, тутук белгиси юқорида қайд этганимиздек, «ъ» белгиси билан ишлатиладиган арабча сўзларда аксарият ҳолларда қўлланилади.

Таянч иборалар:

Ўзбек лотин алифбоси, ундош товуш, тутук белгиси, араб тили, ҳарф, рус тили, нутк товуши, талаффуз.

Мустақил ишлаш учун саволлар:

1. «ъ» ва «ь» белгилари қатнашган гапларни ўзбек лотин алифбосида ёзинг. Уларнинг имлосига аҳамият беринг.
2. Маънавий, таассурот, эътибор, эъзоз, аъло, санъат, қалъа, саъва, ваъда, даъво каби сўзларда «ъ» белгиси туширилганда қандай ўзгаришлар юз беради? Юқоридаги сўзлар билан боғлиқ матнлар тузинг. Уларни лотин алифбосида ёзинг.
3. Ўзбек кирилл алифбосидаги «ц» ўзбек-лотин алифбосида қандай акс этганлигини мисоллар билан тушунтиринг. Мисолларни лотин алифбосида дафтарингизга ёзинг.

Адабиётлар:

1. Абдуллаев Й. Янги алифбо ва имлодан қўлланма (Совға). -Т., 1996.
2. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг янги алифбоси ва имлоси. -Т., 1999.
3. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек лотин алифбоси. -Т., 1995.

1995 йил 24 августда қабул қилинган «Ўзбек тилининг асосий имло қоидалари»

Режа:

1. Ўзбек тили асосий имло қоидаларининг қабул қилиниши
2. Янги имло қоидаларининг ўзига хос хусусиятлари

«Ўзбек тилининг асосий имло қоидалари» лойиҳаси Ўзбекистон Фанлар академияси тилшунослик институти илмий

кенгашида, Тошкент давлат университети, Тошкент давлат педагогика институти тил кафедраларининг кўшма йиғилишларида, Халқ таълими вазирлигининг Республика таълим илмий-услубий марказида атрофлича муҳокама қилинди. Билдирилган хулосалар ишчи гуруҳ томонидан атрофлича ўрганиб чиқилди, бир қанча қоидаларга ва келтирилган мисолларнинг ёзилишига аниқлик киритилди, моддалар таҳлил қилинди, ортиқча деб ҳисобланган қоидалар чиқариб ташланди. Хусусан, юкламаларнинг ёзилишида амалдаги имло қоидаларида мавжуд бўлган қоида сақлаб қолинди. Ҳар бир қоида фақат илмий жиҳатдангина эмас, балки амалий жиҳатдан ҳам ўзлаштиришга осон бўлиши эътиборга олинди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1995 йил 24 августда «Ўзбек тилининг асосий имло қоидаларини тасдиқлаш ҳақида» қарори чиқди. Ишчи гуруҳ томонидан «Ўзбек тилининг асосий имло қоидалари»ни ҳозирлаш жараёнида ўзбек тилшунослик фани айрим янги атамалар билан бойитилди, айримлари такомиллаштирилди, чунончи:

1995 йилгача мактаб ва олий ўқув юртлари дарсликлари ва ўқув қўлланмаларида ишлатилган ўзак ва негиз тушунчалари биргаликда а с о с атамаси («Асос қўшимчалар имлоси») билан ифодаланади: ўқиш, элак, қишлоғим сўзларининг асоси эла, ўқи, қишлоқ қисмларидир. Эндиликда ўзбекча сўзларнинг таркиби ҳақида гап кетганда, ўзак ва асос тушунчалари назарда тутилади.

Овоздор товуш – шу вақтгача сонор атамаси билан берилган тушунча англашни осонлаштириш учун овоздор товуш атамаси билан алмаштирилди. «Ўзбек тилининг асосий имло қоидалари»га тегишли бўлган бунга ўхшаш ўзгартирилган тушунчаларнинг баъзилари билан биз юқорида ҳам тўхталганмиз. Шу боис бу ҳақда яна кенг тўхталиб ўтишни лозим топмадик.

Умуман олганда, и м л о б е л г и л а р и тушунчаси ва атамаси ўзбек тилшунослигида 1995 йил май ойидан пайдо бўлди. Бундай белгилар уч хил.

Т у т у қ – (апостроф) 1995 йилгача ўзбек алифбосида охирги ўринда берилар эди. Бу белгининг ёзувда қўлланилиш

ўринлари бўлиб, нутқ товушини ифодаламайди. Шунинг учун бу белги 1995 йилдан алифбода эмас, имло коидаларига кўчирилди. Янги ўзбек алифбосида «ў» ва «ғ» нутқ товушларини лотинча ҳарфлар билан ифодалашда мустақил ҳарфлар эмас, балки, мазкур товушлар лотинча «o» ва «g» ҳарфларига ишора қўйиш билан қабул қилинди. Бу ишора *қўчиш белгиси* атамаси билан ифодаланади. Булардан ташқари, ёзувда чизикча ҳам ишлатилади. Чизикча имло белгиси, чизик эса тиниш белгидир (тире сўзи чизик атамаси билан алмаштирилди).

Демак, ўзбекча имлода уч хил имло белгиси бор: тутуқ, *қўчиш белгиси* ҳамда *чизикча*. Мазкур белгиларнинг иккитаси тутуқ ҳамда чизикчанинг қўлланиш усуллари имло коидаларида берилади. Тилшуносларимиз айтганларидек, булардан ташқари, айрим ҳолларда у р ғ у белгиси ҳам ишлатилади.

Таянч иборалар:

Имло коидаси, сонор атамаси, овоздор товуш, ўзак ва негиз тушунчаси, асос тушунчаси, урғу, чизикча, имло белгилари.

Мустақил ишлаш учун саволлар:

1. «Ўзбек тилининг асосий имло коидалари» лойиҳаси қабул қилиниши билан ўзбек тилшунослик фани қандай янги атамалар билан бойиди? Уларнинг изоҳи учун мисоллар келтиринг.
2. Асос, овоздор товуш, қаратувчи бирикма, кўчиш белгиси каби янги атамаларни қандай тушунаси?
3. Ўзбек тилшунослигида имло белгилари тушунчаси қачондан бошлаб пайдо бўла бошлади ва улар нечта деб қайд этилган?

Адабиётлар:

1. Раҳматуллаев Ш. *Ўзбек лотин алифбоси*. -Т., 1995.
2. Кодиров М., Эрнazarов Т. *Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбоси ва имлоси*. -Т., 1997.

Унлилар имлоси. Ундошлар имлоси

Режа:

1. *Унли ҳарфларнинг янги имлода акс этиши*

2. Ундошлар имлосининг мавжуд имло қоидалари ва янги имло қоидалари орасидаги умумийлиги

Ҳозиргача амал қилиб келинган имло қоидалари 1956 йилнинг 4 апрелидан бошлаб жорий қилинган. Шундан бери ўтган вақт давомида ўзбек тилшунослиги сезиларли тараққий этди, тил ҳодисаларини тушунишимиз чуқурлашди, имло қоидаларидаги ортиқчаликлар, хато ва камчиликлар очиқ кўринди, айрим тил ҳодисаларини қоидаларда камраб олинishi ҳам аниқ бўлди. Булардан қатъи назар имло қоидаларини янгилаш ўз-ўзидан лозим бўлиб қолди. Алифбони алмаштириш имло қоидаларини ҳам қисман англашни тақозо этади. Ана шу заруриятлар туфайли амалдаги имло қоидалари қайта ишланиб такомиллаштирилди ва амалиётга жорий қилинди. Ушбу қўлланма ҳозир жорий этилган имло қоидаларида айтилган пайтда амалда бўлган имло қоидаларига қисмча-қисм қиёслаб шарҳланган фикрларга таянади. Демак, ушбу қўлланмадан фойдаланишда ҳар икки имло қоидалари тўпламига эга бўлиш зарур¹.

Ҳарфлар имлоси

Бу қисм 32 параграфдан иборат бўлиб, унлилар имлоси (1-7 параграфлар) ва ундошлар имлоси (8-32 параграфлар) деб иккига ажратилди.

Унлилар имлоси

Унлилар имлоси бўлимида товушлар амалдаги қоидаларда берилган тартиб асосида жойланди, фақат олдин кенг, сўнгра тор унлилар, охирида ўрта - кенг унлилар берилади. Шундай жойлашишда унли товушларнинг ўзаро яқинлиги ва нутқда бир-бирига ўтиши ҳисобга олинди.

Бу бўлимдаги 2-, 5-, 6-параграфларда соф график қоида (ҳарф товуш муносабат) берилди, қолган тўрт параграфда эса, график қоида билан бир қаторда орфографик қоида ҳам берилди.

¹ Яна бу ҳақда қаранг: Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг Янги алифбоси ва имлоси. –Т. 1999.

Ҳарфлар имлоси бўлимидаги график коидалар алифбони ўрганиш жараёнида айтилиши ҳисобга олиниб, бу ерда асосан орфографик коидалар бўйича мулоҳаза юритилди.

«а» ҳарфи. Амалдаги коидаларда бу ҳарф 6-параграф сифатида берилган бўлиб, ундаги уч пунктдан учинчиси жорий этилаётган коидаги киритилмади. Ўзбек тилига ўзлашган бундай арабча сўзларнинг кўпчилигида учинчи бўғинда «а» айтиш ва ёзиш қабул қилинган (аслида эса бу бўғинда «i» унлиси катнашади);

Шу туфайли бундай сўзларнинг тўғри ёзилиши бўйича ягона коида бериб бўлмайди, унинг тўғри ёзилиши имло луғатида кўрсатилади.

Ҳарб тилларидан олинган сўзлар учун тузилган 2-пунктдан бир бўғинли сўзлар чиқарилди, демак, бундай сўзларни аслига кўра «а» унлиси билан айтиш лозимлиги кўзда тутилди. Бу пунктга шарқ тилларидан сўз киритилиб, «а» унлиси ўрнига «о» унлиси айтиш анча кенг ҳодиса экани намоён қилинади ва бундай сўзлардан аслига кўра «а» айтиш ва ёзиш лозимлиги коидалаштирилди.

Бу параграфнинг графика масаласи акс этган 1-пунктида ҳам ўзгариш бор: мисоллар бошқача сараланади: ҳодиса унлининг каттик-юмшоқлиги асосида эмас, балки муҳимроқ белгилари (тор-кенглиги, олд қатор ёки орқа қатор унлиси эканлиги) асосида изоҳланади (бундай ўзгаришлар бошқа параграфларда ҳам амалга оширилади). Афсуски, унлиларнинг лабни фаол иштирокига кўра белгисини таъкидлашдан воз кечилди.

Имло коидалари лойиҳасининг муҳокамаси шуни кўрсатадики, унлининг орқа қатор товуш эканини тил орқа ундошнинг таъсирида ортиқланиши ҳодисасидан фарқланмаслиги бор экан: «а», «i» унлилари - ўз табиатига кўра олд қатор унлилари (ilm, il каби), лекин ёнида келадиган ундошнинг таъсири билан ортиқланиши мумкин (islom, ilhom каби). Амалдаги имло коидаларида бундай ортиқланиш ҳодисаси “каттик айтилади”, “каттик унли” деб тушунтирилган. Талаффузга доир бундай таъкидлар жорий этилаётган имло коидаларига киритилмади.

Хуллас, янги имло қоидаларининг “Унли имлоси” бўлими анча соддалашди ва ихчамлашди. Аммо шуни алоҳида қайд этиш лозимки, бу борада ҳали ҳам ечилиши керак бўлган масалалар талайгина.

“Ўзбек тилининг имло қоидалари”да 25 параграфнинг 18 тасида график қоида берилган. Уларнинг айримларига қисқача шарҳ бериб ўтиш мумкин:

1. А, а ҳарфи:

1) aka, alanga, og’a; sentabr, noyabr каби сўзларга оид қатор кенг унлини ифодалаш учун ёзилади;

2) bahor, zamon; savol, gavda; vasvasa каби сўзларнинг олдинги бўғинида, vaqt, vahm каби сўзларда а айтилади ва ёзилади.

2. О, о ҳарфи:

1) ona, omon, quyosh, fido, baho, xola, lotin; mukofot, mahorat каби сўзларда орқа қатор кенг унлини ифодалаш учун ёзилади;

2) boks, poezd, tonna, talon; agranom, mikrofon; direktor, termos каби ўзлашма сўзлардаги унлини ифодалаш учун ёзилади;

3. Ё, ё ҳарфи:

1) ish, iz, qil, xirmon, ilhom, ikki, ixtisos, shoyi, tulki; volida, piramida; bilan, biroq, sira, qishloq, chiroq каби сўзларда олд қатор унлини ифодалаш учун ёзилади;

2) o’tin, o’rik, bo’lim каби олдинги бўғинда о’ унлиси келадиган сўзларнинг кейинги бўғинида i айтилади ва ёзилади;

4. U, u ҳарфи:

1) uy, kun, buzoq, buloq, Buxoro; butun, uchuq, usul, yulduz; mashhura; ko’zgu, uyqu; aluminiy, yubiley каби сўзларда орқа қатор унлини ифодалаш учун ёзилади;

2) qovun, sovun, tovush, yovuz, qirg’ovul, chirmovuc каби сўзларнинг олдинги бўғинида о унлиси келса, кейинги ёпик бўғин бошидаги v ундошидан кейин u айтилади ва ёзилади

5. **О’, о’** ҳарфи o’ta, o’q, o’zbek, o’simlik, do’ppi; bo’tako’z, semizo’t, gulko’gra, noo’rin каби сўзларда орқа қатор ўрта кенг унлини ифодалаш учун ёзилади.

6. **Е, е** ҳарфи erkin, esla, evaza, ekran, eksport; kel, zehn; kecha, behi, telefon, teatr; poyezd, atelye; e'lon, ne'mat, she'r каби сўзларда олд қатор ўрта-кенг унлини ифодалаш учун ёзилади.

7. Ёнма-ён келадиган унлилар имлоси:

1) унлилар орасига баъзан у ундоши қўшиб айтилса ҳам ёзилмайди:

а) ia: *material, milliard, radiator; tabiat, shariat* каби;

б) io: *biologiya, million, stadion, radio* каби;

в) ai: *ukrain, said, maishat* каби;

г) oi: *alkoloid, ellipsoid, doim, shoir, oila* каби;

д) ea: *teatr, okean, laureat* каби;

2) ae, oe унлилари сўз ичида келганда иккинчи унли у айтилса ҳам, аслига мувофиқ ёзилади: *aerostat, paeta* каби.

Бошқа ҳолларда ёнма-ён келган унлилар одатда айнан айтилади ва ёзилади: *manfaat, kauchuk, aorta, saodat, burjua, shuaro, ishoot, sanoat, vakuum, muammo, matbuot, tabiiy, rioya* ва бошқалар.

Ундошлар имлоси

8. **Б, в** harfi;

1) bob, bahor, bir, majbur, zarb каби сўзларда жарангли портловчи лаб ундошларини ифодалаш учун ёзилади;

2) hitob, yuzlab, kelib каби сўзлар охирида p айрилса ҳам b ёзилади.

9. **Р, р** ҳарфи: paxta, pichoq, opa, tera, tur, uor каби сўзларда жарангсиз портловчи лаб ундошини ифодалаш учун ёзилади.

10. **V, v** ҳарфи:

1) ov, suv, kuyov: ovoz, savol: volida, vatan каби сўзларда овоздор сирғалувчи лаб ундошини ифодалаш учун ёзилади;

2) avtobus, avtomat каби ўзлашма сўзларда v баъзан f айтилса ҳам v ёзилади.

11. **F, f** ҳарфи:

1) fan, fe'l, futbol, fizika: asfalt, juft, insof, isrof каби сўзларда жарангсиз сирғалувчи лаб ундошини ифодалаш учун ёзилади;

2) fasl, fayz, Fotima, fursat каби сўзларда f товуши баъзан p айтилса ҳам, аслига мувофиқ f ёзилади.

12. **М, м** ҳарфи: may, muborak, tomon, ilhom каби сўзларда овоздор лаб-лаб р ундошини ифодалаш учун ёзилади.

Жорий имло қоидаларидан янги имло қоидаларининг фарқи шуки, унда сўз охиридаги икки бир хил ҳарф сақлаб ёзиш қоидалаштирилди. Янги алифбода бунга ўхшаш ҳодисаларнинг баёнига аниқлик киритилди, унга кўра сўз охиридаги иккинчи ҳарф ёзилмаслиги таъкидланди, “кўшимча” сўз ўрнига “қисм” сўзи ишлатилди. Жумладан, тилшуносларимиз Ш. Раҳматуллаев ва Ё. Абдуллаевлар ушбу ҳодисани ижобий баҳолашган. Бизнингча, бу жуда ўринли ўзгариш – сабаби, ҳақиқатан ҳам, юкламани кўшимча дейиш ўринсиз.

Кўшимчалар имлоси учун 5 та махсус параграф ажратилган бўлиб, ҳозир уларнинг айримларига қисқача тўхталиб ўтамиз (амалдаги имло қоидаларининг мазкур қисмига 25 параграф ажратилган - бундай камайиш 3 сабабга кўра юз берган:

а) айрим ҳодисалар янги имло қоидаларига киритилмади;

б) айрим ҳодисалар имло қоидаларининг бошқа қисмларига ўтказилди;

в) айрим ҳодисалар ўзаро бир параграфга бирлаштирилди.

Биз мазкур сабабларнинг ҳар бирига қисқача тўхталиб ўтмоқчимиз:

- 1) Сон-сана каби товуш ўзгариши (31-параграф) киритилмади, яъни бунда шу қисмнинг ўзидагина бўладиган ўзгаришларни ҳисобга олиб, бундай ҳодисалар сўз ясалишига тааллуқли деб баҳоланди ҳамда улар имло лўғатида ўз аксини топди.
- 2) Иси-иссиқ каби товуш ўзгариши (40-параграф) киритилмади, чунки бундай товуш санокли сўзлардагина бўлиб, булар ҳам сўз ясалиши билан боғлиқ.
- 3) Амалдаги қоидалар 44-параграфида келтирилган - гани, -гин кўшимчаларини бирор талаб билан -гали, -гил шаклида ёзиш ҳозирги ўзбек адабий тили учун хос эмас. Бу кўшимчалар тизими шаклида берилиши табиий.
- 4) Амалдаги қоидаларнинг 46-параграфида -ли, -лик кўшимчалари кенг тавсифланган. Сўз ясалиши билан боғлиқ бўлганлиги учун бундай ҳодисалар имло лўғатида ўз

аксини топган. Аммо, баъзи сўзларнинг тўғри ёзилиши, жумладан, тошкентлик, бухоролик каби сўзларнинг тўғри ёзилиши имло луғатида ўз аксини топмаган.

- 5) Амалдаги коидаларнинг 49-параграфида саналган (фамилия ва ота исмини билдирувчи сўзлар кўшимчалари имлоси) киритилмади. Бундай тизимнинг ўрнини келгусида «исм - ота исм» тизими олиш назарда тутилди.

Жорий этилаётган коидалар тўпламидаги 35-параграфнинг 3-пункти анча мураккаб тузилган бўлиб, бу пунктда «о», «о‘», «и», «е» унлиси билан тугайдиган сўзларга эгалик кўшимчаси қандай шаклда кўшилиши баён қилинади. Бундай коида амалдаги имло коидаларида йўқ, демак, булар янги коида сифатида ўрганилиши керак. “Ўзбек тилининг асосий имло коидалари”да қайд этилган асос ва кўшимчалар имлоси билан боғлиқ ҳодисалар ҳақида тилшуносларимиз ўз ишларида кенг тўхталганлар. Бу ўринда биз муҳим ҳисобланган баъзи қисмлар устидагина тўхталдик, холос.

Кўшиб ёзиш амалдаги коидаларнинг 56-параграфида 4 пункт қилиб баён қилинган. Амалдаги имло коидаларидан фарқли ўлароқ, янги имло коидаларида кўшимча сўзлар, қисқартма сўзлар имлоси ҳам берилди. Қисқартмалар ҳақида 49-параграфида янги коида берилиб, унда қисқартма қисмларини, шунингдек, унга кўшиладиган кўшимчаларни кўшиб ёзиш таъкидланади. Ёнма-ён келган икки қисқартмани ажратиб ёзиш айтилади. 40-параграфда ҳам янги коида берилди: сўз ясовчи кўшимча кўшилса, такрор таклид сўз қисмлари орасидаги чизиқча ташлаб, бу қисмлар кўшиб ёзилиши айтилган: пир - пирак! Пирпирак.

Сўзларнинг кўшиб ёзилиши ҳақидаги қисмлар ҳам бу соҳада муфассал ёритилган. Бу масалаларнинг ёритилиши, бизнингча, талабаларга мустақил топшириқ сифатида берилса, улар эса амалдаги имло коидалари билан солиштиришса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Таянч иборалар:

Кўшиб ёзиш, товуш ўзгариши, имло коидалари, товуш, адабий тил, сўз ясалиши, эгалик кўшимчаси, тўғри ёзиш, имло

қоидалари, орфографик қоида, график қоида, ҳарф имлоси, бўғин, қўшимча, қисм, олд қатор, орқа қатор унлиси.

Мустақил ишлаш учун саволлар:

1. Жорийдаги имло қоидалари қачондан бошлаб қабул қилинган? Унга қандай ўзгартиришлар киритилди?
2. Унлилар имлоси янги имлода ўзига хос қандай хусусиятларга эга? Унинг ёзилишига доир мисоллар келтиринг.
3. Ундошлар имлосида мавжуд имло қоидалари билан янги имло қоидалари ўртасида қандай бир хилликлар бор?

Асос ва қўшимчалар имлоси. Сўзларни қўшиб ёзиш имлоси

Режа:

1. *Асос ва қўшимчалар имлосидаги ўзгаришлар*
2. *Қўшиб ёзиш қоидаларининг янги имлода акс этиши*

Такмиллашиб анча пухта ишланган имло қоидалари айти пайтда амалиётга жорий этилган. «Ўзбек тилининг асосий имло қоидалари»да ҳозиргача амалда бўлган имло қоидаларига изчиллик билан тўхталиб, улар қисмма-қисм шарҳланган. Жумладан, мазкур имлода асос ва қўшимчалар имлоси учун 5 та махсус параграф ажратилган бўлиб, ҳозир уларнинг айримларига қисқача тўхталиб ўтамыз: (амалдаги имло қоидаларининг мазкур қисмига 25 параграф ажратилган. Бундай камайиш 3 сабабга кўра юз берганлиги ва буларнинг изоҳи юқорида қайд этилди.

Ўзбек тилидаги асос ва қўшимчалар имлоси ҳамда сўзларни қўшиб ёзиш масалаларини талаба ва ўқувчиларга етказиш бирмунча мураккаб жараёндир. Бу мураккабликни юзага келтирган омиллардан яна бири талаффуз меъёрлари ва имлонинг ҳамма вақт ҳам бир-бирига мос келмаслик ҳолатларидир. Шунини ҳисобга олган ҳолда мазкур мавзунинг ёритилиши учун янада кенг тўхталишни лозим топдик. Бунинг учун, албатта, «Ўзбек тилининг асосий имло қоидалари»га яна мурожаат қилинди¹.

Қўшимча қўшилиши билан сўз охиридаги унли ўзгаради:

¹ Қаранг: Ўзбек тилининг асосий имло қоидалари.

1) «а» унлиси билан тугаган феълларга -v, -q, -qi кўшимчаси кўшилганда «а» унлиси «о» айтилади ва шундай ёзилади: sayla-saylov, sina-sinov, aya-ayovsiz; so'ga-so'roq, bo'ya-bo'yoq; o'yna-o'ynoqi, sauga-saugoqi каби;

2) «и» унлиси билан тугаган кўпчилик феълларга -v, -q кўшимчаси кўшилганда бу унли «и» айтилади ва шундай ёзилади: o'qi-o'quvchi, qazi-qazuvchi, sovi-sovuq каби. Лекин «и» унлиси билан тугаган айрим феълларга -q кўшимчаси кўшилганда, бу унли «и» айтилади ва шундай ёзилади: og'ti-og'tiq, qavi-qaviq каби.

Эслатма:

- 1) ундош билан тугаган барча феълларга -uv кўшилади: ol-oluv, yoz-yozuv каби;
- 2) ундош билан тугаб, таркибида «и» унлиси бор феълга -uq кўшилади: uz-uzuq, yut-yutuq каби. Лекин uyushiq, burushiq, uchuriq (шунингдек, buliduriq) каби сўзларнинг учинчи бўғинида «и» айтилади ва шундай ёзилади.

«к», «қ» ундоши билан тугаган кўп бўғинли сўзларга, шунингдек, bek, yo'q каби айрим бир бўғинли сўзларга эгалик кўшимчаси кўшилганда «к» ундоши «g» ундошига, «қ» ундоши «g'» ундошига айланади ва шундай ёзилади: – tilak-tilaging, yurak-yuragim, kubok-kubogi, bek-begi; tayoq-tayog'i, qoshiq-qoshig'i, yaxshiroq-yaxshirog'i, yo'q-yo'g'i каби. Лекин кўп бўғинли ўзлашма сўзларга, бир бўғинли кўпчилик сўзларга эгалик кўшимчаси кўшилганда «к», «қ» товушк аслича айтилади ва ёзилади: ishtirok-ishtiroki, ocherk-ocherki, erk-erki, huquq-huquqim, ravnaq-ravnaqi, yuq-yuqi каби.

Куйидаги кўшимчалар кўшилиши билан сўзнинг таркибида товуш тушади ёки ортади:

1) o'rin, qorin, burun, o'g'il, bo'yin, ko'ngil каби баъзи сўзларга эгалик кўшимчаси кўшилганда, qayir, ayir каби феълларга нисбат шаклини ясовчи -il кўшимчаси кўшилганда, ikki, olti, yetti сўзларига -ov, -ala кўшимчалари кўшилганда иккинчи бўғиндаги унли айтилмайди ва ёзилмайди: o'rin-o'rnim, qorin-qorni, burun-burning, o'g'il-o'g'ling, ko'ngil-ko'ngli, yarim-yarmi; qayir-qayril, ulug'-ulg'ay, sariq-sarg'ay, ikki-ikkov, ikki-

ikkala, yeti-yettov каби;

2) u, bu, shu, o'sha олмошларига -da, -dan, -day, -dagi, -ga, -gacha, -cha кўшимчалари кўшилганда «n» товуши кўшиб айтилади ва шундай ёзилади: unda, bunday, shunda, o'shancha каби; бу олмошларга эгалик кўшимчалари куйидагича кўшилади: buningiz, o'shanisi каби;

3) «o», «o'», «u», «e» унлилари билан тугайдиган сўзларга эгалик кўшимчалари куйидагича кўшилади:

а) кўпчилик сўзларга эгалик кўшимчалари -m, -ng, -si; -miz, -ngiz, -si (ёки -lari) шаклида товуш орттирмай кўшилади: bobom, bobosi, bobomiz, bobongiz, bobosi (ёки bobolari); orzum, orzung, orzusi; orzumiz, orzungiz, orzusi каби.

Куйидаги кўшимчаларнинг бош товуши икки ёки уч хил айтилади ва шундай ёзилади:

1) тақлид сўзлардан феъл ясовчи -illa (chirlla; taqilla) кўшимчаси сўз таркибида «v» ёки «u» товуши бўлганда -ulla айтилади ва шундай ёзилади: shovulla, lovulla, gurulla каби;

2) нисбат шаклини ясовчи -dir кўшимчаси жарангли ундош билан тугаган бир бўғинли сўзларга (kel сўзидан бошқа), шунингдек «z» ундоши билан тугаган орттирма нисбат ясовчисидан кейин кўшилади: quvdir, egdir, kuldir, yondi; o'tkazdir, tomizdir каби. Колган барча ҳолларда бу кўшимча -tir айтилади ва шундай ёзилади: tiktir, kestir, uyaltir, chaqirtir каби;

3) жўналиш келишиги кўшимчаси -ga, чегара билдирувчи -gacha, равишдош шаклини ясовчи -gach, -guncha, -gani, -gudek, сифатдош шаклини ясовчи -gan, буйруқ майлининг иккинчи шахс кўрсаткичи -gin, шунингдек -gina кўшимчаси уч хил айтилади ва шундай ёзилади:

а) «k» ундоши билан тугаган сўзларга кўшилганда бу кўшимчаларнинг бош товуши «k» айтилади ва шундай ёзилади: tokka, yo'lakkacha, ko'nikkach, zerikkuncha, to'kkani, kechikkudek, bukkani, ekin, kichikkina каби;

б) «q» ундоши билан тугаган сўзларга кўшилганда бу кўшимчаларнинг бош товуши «q» айтилади ва шундай ёзилади: chopiqqa, qishloqqacha, yoqqach, chiqquncha, chiniqqani, qo'rqqudek, achchiqqina каби;

в) қолган барча ҳолларда сўз қандай товуш билан тугашидан ва бу кўшимчаларнинг бош товуши «к» ёки «қ» айтилишидан қатъи назар «г» ёзилади: bargga, pedagogga, bug'ga, sog'ga, og'gan, sig'guncha каби.

Кўшиб ёзиш

Хона, нона, роуа, бор, хиш, ҳам, бахш, кам, умум, ранг, мижоз, сифат, талаб каби сўзлар ёрдамида ясалган кўшма от ва кўшма сифатлар кўшиб ёзилади: tabriknoma, taklifnoma, bedaroya, om-mobor, xushxabar, umumxalq, sovuqmijoz, devsifat, suvtalab каби.

-(а)г (инкор шакли — -mas) кўшимчаси билан тугайдиган кўшма от ва кўшма сифатлар кўшиб ёзилади: o'rinbosar, otboqar, cho'lquvar, ishyoqmas, qushqo'nmas каби.

Тақроп тақлид сўзларга кўшимча кўшиш билан ясалган от ва феъллар кўшиб ёзилади: pirpirak (pir-pir+ak), hayhayla (hay-hay+la), gijgijla (gij-gij+la) каби.

Нарсани (предметни) бошқа бирор нарсага нисбатлаш (киёслаш), ўхшатиш йўли оилан билдирувчи кўшма от ва кўшма сифатлар кўшиб ёзилади: karnaygul, qo'ziqorin, otquloq, oybolta, devqomat, sheryurak, bodomqovoq, qirg'iyko'z каби.

Нарсани унинг ранги, мазаси, ўзидаги бирор нарсаси ва шу каби белгилари асосида билдирувчи кўшма отлар кўшиб ёзилади: olaqarg'a, qizilishton, achchiqtosh, mingoyoq каби.

Нарсанинг бирор мақсад, иш учун мўлжалланганлигини билдирувчи кўшма отлар кўшиб ёзилади: kirsovun, qiymataxta, tokqaychi, oshrayhon, molqo'ra, nosqovoq, ko'zoynak каби.

Нарсани жойга нисбат бериш асосида билдирувчи кўшма отлар кўшиб ёзилади: tog'olcha, cho'lyalpiz, suvilon, qashqargul каби.

Маросим, афсона кабиларни билдирувчи кўшма отлар кўшиб ёзилади: kiryuvdi, kelintushdi, qoryog'di, Urto'qmoq, Ochildasturxon каби.

Қаратувчили бирикманинг бир сўзга айланиши билан юзага келган кўшма отлар кўшиб ёзилади: mingboshi, so'zboshi, olmaqoqi каби.

Иккинчи қисми турдош от билан ёки obod сўзи билан ифодаланган жой номлари кўшиб ёзилади: Yangiyo'l, To'rtko'l, Mirzacho'l, Sirdaryo, Kosonsoy, Yangiobod, Xalqobod каби. Лекин иккинчи қисми атоқли от бўлган жой номлари ажратиб ёзилади: O'rta Osiyo, Ko'hna Urganch, O'rta Chirchiq каби.

Рус тилидан айнан ўзлаштирилган ёки сўзма-сўз таржима қилиш йўли билан ҳосил қилинган кўшма сўзлар кўшиб ёзилади: kinoteatr, radiostansiya, fotoapparat, elektrotexnika, teleko'rsatuv, yarimavtomat, bayramoldi, suvosti каби.

Қисқартмаларнинг барча турлари ва уларга қўшиладиган кўшимчалар кўшиб ёзилади: SamDU, ToshDuning каби. Лекин ёнма-ён келган икки қисқартма ажратиб ёзилади: O'zXDP МК (O'zbekiston Xalq demokratik partiyasi markaziy kengashi) каби.

Бир товуш икки ва ундан ортиқ товуш тарзида айтилса, бундай ҳолат ҳарфни такрор ёзиш билан кўрсатилади: yo'o'q, nima, himm, ufffi каби.

Таянч иборалар:

Кўшиб ёзиш, товуш ўзгариши, имло қоидалари товуш, адабий тил, сўз ясалиши, эгалик кўшимчаси, тўғри ёзиш.

Чизиқча билан ёзиш. Ажратиб ёзиш

Режа:

1. *Ўзбек тилидаги чизиқча билан ёзиладиган сўзлар ва уларнинг янги имлода акс этиши*
2. *Ажратиб ёзиш қоидаларининг янги имлода ифодаланиши*

Янги ўзбек лотин алифбосининг имло қоидалари амалдаги имло қоидаларидан сезиларли даражада фарқ қилади. Бизга маълумки, ўзбек тилида сўзлар тузилишига кўра 3 хил бўлади:

- 1) содда сўзлар: қалам, бармоқ, талаба, бино ...
- 2) қўшма сўзлар: илонбалиқ, отқулоқ, ошқозон, Дилором...
- 3) жуфт сўзлар: ота-она, ака-ука, опа-сингил, дўст-биродар...

Мазкур сўзлардан жуфт ҳамда такрор сўзлар чизиқча билан ёзилади. Чунончи, янги имло қоидаларида (51-параграф) жуфт ва такрор сўзларнинг чизиқча билан ёзилиши қайд этилган. Жорий этилаётган имло қоидаларининг 52-параграфида қўм-қўқ каби сўз шакллари чизиқча билан ёзиш таъкидланган. Бу қоида амалдаги қоиданинг 55-бўлимида ҳам қайд этилган. Шунингдек, янги имло қоидаларида рус тилидан айнан ёки калькалаб олинган сўзларни аслига мувофиқ чизиқча билан ёзилиши кераклиги қайд этилади. Жорий этилаётган имло қоидаларида юкламалар тўлиқ келтирилди, унга кўра амалдаги қоидаларда 9 та юклама саналган бўлса, янги имлода 11 та юклама келтирилди. Тилшуносларнинг тўғри қайд этишларича, бу ўринда баъзи нукталар диққатдан четда қолган (хусусан, -дир юкламаси ҳам эътибордан четда қолган).

Бу масаладаги фарқли томонлардан яна бири шундаки, амалдаги қоидаларда уч юкламани (-ми..., -оқ..., -гина...) қўшиб ёзиш, 6 юкламани (-чи..., -да..., -а..., -ю..., -ку..., -э) чизиқча билан ёзиш қоидалаштирилган. Янги имло қоидаларида эса тўрт юкламани (-ми, -оқ, -ов, -гина) қўшиб ёзиш, 7 юкламани (-чи, -а, -ку, -у, -да, -э, -ю) чизиқча билан ёзиш қоидалаштирилди.

Тилшунос Ш. Раҳматуллаевнинг бу масаладаги баъзи мулоҳазаларини ўйлаб қўриш керак бўлади. Яъни, Ш. Раҳматуллаев

юкламаларнинг ёрдамчи сўзлар сирасига киришини, шу боис уни ўзидан олдинги сўздан ажратиб ёзиш тўғрилигини айтиб ўтади. Юкламани ўзидан олдинги сўзга қўшиб ёзиш қоидадан истисно деб қаралиши лозим. Бундай истисно сўз таркиби ичида, яъни қўшимчадан олдин кела оладиган юкламага берилиши тўғри. Бундай хусусият -им (шунингдек, -дир) юкласига хос. Юкоридаги мулоҳазани ҳисобга олиб, қоидали бошқача тузиш мумкин эди: "Юклама сўздан кейин келади ва чизикча билан ёзилади (барча юкламалар саналади). Агар юклама қўшимчадан олдин келса, қўшиб ёзилади: «Боргандирман. Борганмисан?»

Ш. Раҳматуллаевнинг таъкидлашича, қоидаларда яна бир ҳодиса ўз аксини топмай қолган. Бу эътироз жуда ўринли бўлиб, биз ҳам ўз ўрнида мазкур фикрга қўшиламиз. Шу ўринда мазкур фикрларни айнан келтирмоқчимиз:

... санашнинг бошланиши ва тугашини билдирувчи рақамлар орасига чизик ёзилишини таъкидлаш лозим эди: IX–XIV асрлардаги каби. Агар бундай санашда араб рақамлари ишлатилса, чизикдан ташқари, ҳар биридан кейин ҳам чизикча ёзиш зарур: 9-11-синфлар каби. Чунки чизикча «-инчи» сон қўшимчаси ўрнига ёзилади, чизик эса "-дан... -гача" маъносини ифодалашга хизмат қилади.

Амалдаги имло қоидаларининг таркибида ажратиб ёзишдаги бир неча пунктлар мавжуд бўлиб, уларнинг баъзи бир қисмларига тўхталиб ўтмоқчимиз (жорий имло қоидаларида сўзларнинг ажратиб ёзилиши 14-пунктда ўз аксини топган бўлса, янги имло қоидаларида бу пунктларнинг кўпи ўз аксини топмади):

1) жорий имло қоидаларида сўз бирикмаларига тенг келадиган қисмлар ўз-ўзидан катъий ҳолда ажратиб ёзилиши таъкидланди, чунончи: кўп ер, оз ер, кам ер ...

2) амалдаги имло қоидаларида «тўқ қизил» каби сўзлар қўшма сифат деб қаралган бўлса, янги алифбода улар алоҳида-алоҳида икки янги сўз сифатида қаралади.

3) янги имло қоидаларида сўзларнинг таркибида изофа мавжуд бўлса улар изофали бирикма сифатида қаралиши, агар изофа таркибидаги «и» катнашмаса улар алоҳида ёзилиши

таъкидланган: «роҳати жон». Шунингдек, янги имло қоидаларида қўшма феълларнинг ҳам ёзилиши уларнинг таркибида бўладиган фонетик ўзгаришлар ҳисобига олинган. Қиёсланг: бора олади - боралади, бора бер - боравер...

Хуллас, янги имло қоидаларида амалдаги имло қоидаларидан фарқли ўлароқ ўзбек тилидаги ажратиб ёзиладиган ҳодисаларга аниқлик киритилиб, айрим ўринларга тузатиш ва ўзгартиришлар киритилган.

Таянч иборалар:

Содда сўзлар, юклама, нутқ, чизиқча билан ёзиш, араб рақаи, имло қоидаси, ажратиб ёзиш, фонетик ўзгаришлар, жуфт сўз.

Мустақил ишлаш учун саволлар:

1. Амалдаги имло қоидаларида қандай сўзлар чизиқча билан ёзилади? Улар янги имло қоидаларида тўла аксини топганми? Фикрларингизни мисоллар билан изоҳланг.
2. Юкламалар имлоси масаласида тилшуносликда қандай қарашлар бор?
3. Қўшма феъллар ва изофали бирикмаларнинг ёзилиши билан боғлиқ мисоллар келтиринг. Уларнинг имлосига аҳамият беринг.

Бош ҳарфлар имлоси. Қўчириш қоидалари

Режа:

1. *Бош ҳарфлар имлоси ва янги қоидалар*
2. *Қўчириш қоидалари ва янги имлодаги ўзгаришлар*

Бош ҳарфлар имлоси имло қоидалар тўпламида энг катта ўрин олган қисмлардан бири бўлиб, улар амалдаги қоидаларда 10 параграфдан, жорий этилаётган қоидаларда эса 9 параграфдан иборат. Ушбу қисмда асосан икки турли ҳодисага қоида берилади: 1) атоқли отларга; 2) синтактик ҳодисаларга. Амалдаги қоидаларнинг 63-параграфида синтактик ҳодиса тасвирланган, қолган 9-параграфда атоқли от ва унга тенглаштириладиган ҳодисалар баён қилинган. Жорий этилаётган қоидалардаги ушбу

қисмнинг 7-параграфида атоқли от ва унга тенглаштириладиган ҳодисалар, 1-параграфида синтактик ҳодисалар баён қилинади. 1-параграфида эса қисқартмалар қоидалаштирилди.

Амалдаги қоидаларнинг 64-параграфи "Атоқли отлар" деб жуда кенг бошланган. Асли атоқли от тушунчасига кейинги 8 параграфда баён қилинган ҳодисалар ҳам қиради. 64-параграфда киши атоқли отига, тахаллусига мисол берилган; шулар қаторида мамлакат номига, жой, сув номига ҳам мисоллар келтирилган.

Жорий этилаётган имло қоидаларининг 67-параграфида жой номлари берилди (булар амалдаги қоидаларнинг 64-параграфига киритилган эди). Ушбу параграфдаги янгилик шуки, бирикмали атоқли от таркибида келадиган сифатловчи ҳам бош ҳарф билан бошлаб ёзилиши махсус таъкидланган.

68-параграф амалдаги қоидаларнинг 65-параграфига муқобил бўлиб, юлдуз ва сайёралардан ташқари, бошқа осмон жисмларининг атоқли оти ҳам қамраб олинди: (Ойдаги рельеф номи) каби; турдош отлар сайёра номи бўлиб келганида атоқли от ҳолатида бўлиши ва бош ҳарф билан бошлаб ёзилиши ҳам таъкидланди.

Амалдаги қоидаларнинг 70-параграфида хилма-хил ҳодисалар бирлаштирилган. Жорий этилаётган қоидаларда бу параграфдаги ҳодисалар икки параграфда - 69,71-параграфларда берилди. 69-параграфда маданий-маиший, саноат ва савдо қорхоналарининг, адабиёт ва санъат асарларининг, саноат ва озиқ-овқат маҳсулотларининг, транспорт воситалари, спорт иншоотларининг атоқли отлари келтирилди.

Жорий этилаётган имло қоидаларининг 70-параграфи амалдаги имло қоидаларининг 69, 71-параграфларига муқобил бўлиб, янги таҳрирда берилди ва мисоллар янгиланди.

Жорий этилаётган имло қоидаларининг 73-параграфида синтактик ҳодисалар баён қилинди. Бу параграфга амалдаги қоидаларнинг 67-параграфи тўғри келади. Бу параграфдаги бир ҳодиса - шеърнинг ҳар бир мисраси бош ҳарф билан бошланиши жорий этилаётган қоидаларга киритилмади, чунки ама-

лиётда бу коидага катъий риоя қилинмайди: сочма шеър сатрлари бош ҳарф билан бошланмайди.

73-параграфда гап (жумла) бош ҳарф билан бошланиши айтилди ва мисол келтирилди. Ушбу параграфда эслатмалар ҳам берилиб, мураккаб тузилишли гапнинг қисмларида бош ҳарф ишлатилмаслиги аниқ таъкидланди.

Биринчи эслатмада ҳаммага маълум синтактик ҳодиса – кўчирма гапдан кейин келган автор гапи (агар у атоқли от бўлма-са) кичик ҳарф билан бошлаб ёзилиши айтилди ва мисоллар келтирилади.

Иккинчи эслатмада мураккаб тузилишли гапнинг қисмлари хатбошига чиқарилиб, чизик билан ёзилса, кичик ҳарф билан бошлаб ёзилиши айтилади ва мисоллар келтирилади.

Учинчи эслатмада ҳам мураккаб тузилишли гапнинг қисмлари ҳақида фикр юритилади. Бу ерда гап қисмларини (улар хатбошига чиқарилиши ва чиқарилмаслигидан катъи назар) қавсли араб раками ёки қавсли кичик ҳарфларда тартиб билан кўрсатилади ва бундай кетма-кетликдан кейин келадиган гап қисмларини кичик ҳарф билан бошлаб ёзиш таъкидланади, қавсли ракам билан санашга мисол келтирилади.

Ушбу параграфдаги 2,3-эслатмада янги коида берилди, шу сабабли уларни диққат билан ўрганиш лозим.

Кўринадики, юқоридаги баёндан аёнки, жорий этилаётган имло коидаларида бош ҳарфнинг ишлатилишига анча аниқликлар, тўлдиришлар киритилган бўлиб, уларни кунт билан ўрганиш даркор.

Жорий этилаётган имло коидаларининг охирги қисми "Кўчириш коидалари" деб номланади. Амалдаги коидаларда "Бўғин кўчирилиши" деб номланган эди. Қисм номини ўзгартиришга сабаб, унда бўғиндан ташқари ҳодисаларнинг ҳам камраб олиниши бўлди. Бўғинга доир коидалар 75, 76-параграфларда баён қилинди. 75-параграф амалдаги коидаларнинг 59-параграфига муқобил бўлиб, коида таҳрир қилинди ва мисоллар сараланди. Бўғинлар орасида келадиган тутук белгиси «санъат» каби олдинги ҳарфга тааллуқли бўлса ҳам, «Раъно» каби кейинги ҳарфга тааллуқли бўлса ҳам) бўғин билан биргаликда олдинги

сатрда қолдирилиши таъкидланди. Ушбу қоида амалдаги имло қоида-ларининг ь, ь белгилари акс этган 61-параграфи ўрнига тузилди.

80-параграфда рақам ва унга тегишли ҳарфий белги ажратиб кўчирилмаслиги таъкидланди: 5-"А" синфига каби.

81-параграфда атоқли от ва рақамдан иборат ном ажратиб кўчирилмаслиги таъкидланди:

82-параграфда инициаллар фамилиядан ажратиб олдинги сатрда қолдирилмаслиги ва кейинги сатрга кўчирилмаслиги таъкидланди; шу параграфда АҚШ\БМТ каби шартли қисқартмалар ҳам ажратиб кўчирилмаслиги айтиб ўтилди.

Бош ҳарфлар имлоси ва кўчириш қоидаларига оид илмий мушоҳадаларга тилшунос Ш.Раҳматуллаев ўз изланишларида кенг тўхталинган. Хулоса ўрнида шуни айтмоқчимизки, янги ўзбек лотин алифбосининг амалдаги кирилл билан қиёслаб ўргатиш яхши самара беради.

Таянч иборалар:

Ҳарф, имло, кичик ҳарф, имло, араб рақами, атоқли от, бош ҳарф, гап қисмлари, синтактик ҳодиса.

Мустақил ишлаш учун саволлар:

1. Бош ҳарфлар имлосига доир янги имло қоидаларида нечта параграф ажратилган?
2. Халқаро ташкилотлар, давлат олий ташкилотлари ва мансаблари номининг ёзилиши билан атоқли отларнинг имлосида қандай фарқлар бор? Мисоллар орқали изоҳланг.
3. Ордено ва нишонларнинг, шартли қисқартмаларнинг номи билан боғлиқ гаплар тузинг. Уларнинг жорий алифбодаги кўринишлари ва янги имлодаги ёзилишига диққат қилинг.
4. Жорий алифбода "Бўгин кўчирилиши" номи остида берилган имло қоидаларидаги қисм янги имлода қандай ном билан ўзгартирилди? Уларга мисоллар келтиринг.
5. Янги имлода мавжуд «ш», «ч», «нг» ҳарф бирикмаларининг сатрдан сатрга кўчирилиши ҳақида қандай изоҳлар бор? Уларга гаплар тузинг ва ёзилишига аҳамият беринг.

Адабиётлар:

1. *Абдуллаев Й. Янги алифбо ва имлодан қўлланма. -Т. 1996.*
2. *Раҳматуллаев Ш., Ёожиєв А. Имло луғати. -Т. 1999.*

Топширик 1.

Берилган матнни ўқинг. Ундаги унли ва ундошларнинг ёзилишига аҳамият беринг. Матнни лотин алифбосига ўгириб кўчиринг.

Шарафли ҳаёт

Абдулла Авлоний 1878 йилнинг 12 июлида Тошкентда Мерганча маҳалласида дунёга келди. Отаси Миравлон ака асли кўконлик бўлиб, майда ҳунармандчилик тўқувчилик билан кун ўтказарди.

Абдулла 7 ёшида Ўқчидаги эски мактабда Ағромхон домлада ўқиди. 1890 йилда Ўқчидаги мадрасага ўтди. Сўнг Шайхантоҳурдаги Абдулмаликбой мадрасасида Мулла Умар охунда таҳсил кўрди. Аммо тирикчиликнинг оғирлашуви ўқишга имкон бермай қўйди. «1891 йилдан бошлаб, факат киш кунларида ўқиб, ишладим», - деб ёзади адиб ўз таржимаи ҳолида. Кўп ўтмай, бу ҳам барҳам топди. У бутунлай ишга шўнгиб кетди. Ўзи айт-ганидек, «бинокор усталигини» ўрганди. Гишт қуйиш, су-воқчилик, печкачилик, дурадгорлик ишлари билан машғул бўлди.

Адабиётга ҳавас унда шу йиллари уйғонди. У Навоийнинг рангин шеърятига, Фузулийнинг ғазалларига меҳр қўйди. Сўнгсиз бир иштиёқ билан форс тилини ўрганди. Саъдий ва Ҳофизнинг сеҳрли олаmidан завқ-шавқ олди. Ниҳоят, булар ўз самарасини берди. Ўзи камтарона қайд қилганидек, «шеър ёзишга тутинди» (Авлоний у вақтни 1894 йил деб кўрсатади). Афсуски, ёшлик даврида яратган шеърларининг ҳеч бири бизгача сақланмаган. Шоирнинг бизга маълум бўлган шеърлари 1905 йилдан кейин ёзилган. Буни уларнинг руҳи ва характери очик-ойдин кўрсатиб туради. Мумтоз адабиёт билан ошнолик унинг шоир ва фуқаро сифатида шаклланишига бениҳоя катта таъсир кўрсатди. Бу ҳол унинг ижодий фаолиятида ҳам равшан кўриниб туради.

Топширик 2.

Берилган матнни диққат билан ўқинг. Ундаги ажратиб кўрсатилган сўзларни кўчиринг. Уларнинг ҳозирги шакллари кетма-кет ёзинг. Улар иштирокида янги алифбода жумлалар тузинг.

Темурнинг ўлим тўшагида сўйлаганлари

Ўғилларим, миллатнинг улуғ мартабасини, саодатини сақламоқ учун сизларга қолдираётган васият ва тузуқларни яхши ўқинг, асло унутманг ва татбиқ этинг. Миллатнинг дардига дармон бўлмоқ вазифангиздир. Заифларни кўринг, йўқсулларни бойлар зулмига ташламанг, «Адолат ва озодлик» дастурингиз, раҳбарингиз ўлсун. Мен каби узун салтанат сурмак истасангиз, қиличингизни яхши ўйлаб чекингиз. Бир дафъа чекканда сўнгра-да уни усталик-ла қўллангиз. Орангизда нифоқ тухумлари экилмаслиги учун кўп диққат қилинг. Баъзи ходимларингиз ва душманларингиз нифоқ тухумларини сочмакка, бундан фойдаланмакка чалишажакдурлар. Фақат васиятимда сизга идоракашликни, унинг илкуларини кўрсатдим. Буларга содиқ қолсангиз оғир иш бошингизга тушмас. Ўлим тўшагида сўйлаган отангизнинг сўзларини унутмангиз.

Топширик 3.

Берилган матнни ўқинг. Матнни янги алифбога ўгириб кўчиринг ундаги унлилар имлосига аҳамият беринг. Матндан фойдаланиб, «Сув - ҳаёт манбаи» мавзuida кичик ҳикоя тузинг.

Сув

Сув табиатнинг бебаҳо эҳсонидир. Унинг ўзига хос хусусиятлари кўп. Шулардан бири, сувнинг ўз-ўзини тозалаши бўлиб, бу киёси йўқ табиий хоссадир. Лекин ҳамма нарсанинг ҳам че-гараси бўлганидек, сувнинг бу хоссасини ҳам чегараси йўқ эмас...

Ер юзида аҳоли сони тинимсиз ўсиб бормоқда, турли заводлар, корхоналар қўплаб қурилмоқда. Уларнинг кундалик фаолияти сувга салбий таъсир кўрсатиб, уни заҳарламоқда. Бир

пайтлар шаҳардаги барча оқар сувларни ичиш, уларда тандирдан янги узилган иссиқ нонни оқизоқ қилиб ейиш мумкин эди.

Ҳозирчи, ҳозир бундай қилиб бўлмайди. Шунинг учун бўлса керак, кейинги йиллар давомида, олимларнинг фикрича, сувларни ифлосланишдан сақлаш ва ифлос бўлмаганларини тозалашнинг янгидан янги усулларини ўйлаб топиш билан иш битмайди. Колаверса, уни ўта даражада тозалаб юриш ҳам зарар, бунда сувдаги фойдали моддалар йўқолиб кетиши мумкин ва бу аҳвол қутилмаган ижобий натижаларга эришишга қаршилиқ қилади. Сувнинг сифати ундаги тирик организмлар миқдорига ҳам боғлиқ. Улар сув таркибига доимо ижобий ва муҳим таъсир кўрсатадилар. Ўсимликлар дунёси карбон газини ютиб, инсонларга кислород чиқариб берганидек, сув қўкатлари (сув организмлари) сувдаги ўзга қўшимчаларни ютади ва сувларни тоза бўлишига ёрдам кўрсатади.

Топширик 4.

Берилган ғазални ўқинг. Ундаги архаизм, историзмларга аҳамият беринг. Ғазалнинг насрий баёнини янги имлода беринг.

Умр хуш ўтмас

Умр хуш ўтмас баҳор айёми саҳро бўлмаса,
Полазор ичра бисоти айш барпо бўлмаса.

Ҳосил ўлмас бодау жом ила мийнодин мурод,
Жилвагар то соқийи гулчеҳра андо бўлмаса.

Базм аҳли бўлсалар майхоралар анда заиф -
Дарди йўқ айёр ўшал мажлисда асло бўлмаса.

Даҳр гулзорида хушдир яхши таъмири бисот,
Гар хазондин гарди ҳадис анда пайдо бўлмаса.

Оби ҳайвон бирла умри жовидонни не қилай
Бир хати Хизру лаби лаъли Масиҳо бўлмаса.

Хок бўлун ул танеким, ишқ ўтида қуймаса,
Зерипо бўлсун сареким, анда савдо бўлмаса.

Фуркат айлар орзу бу анжуманни ҳар баҳор,
Одам эрмас ҳар кишида бу таманно бўлмаса.

(Фуркат)

Топширик 5.

Берилган матнни ўқинг. Унга мос сарлавҳа топиб, матнни давом эттиринг. Ундошларнинг ёзма шакллариغا эътибор беринг. Матнни янги имлода кўчиринг.

Майнинг охирлари. Водийларда барвақт хазон бўлган лола-қизғалдоқлар Туркистон тизма тоғининг этакларида энди очилган.

Кечаси билан ёмғир ёккан эди. Эрталаб тоғ қаршисидаги текисликдан офтоб чарақлаб чиқди. Тоғдан ошиб ўтолмаган қорамтир булутлар ён бағирларни бекитиб, чўккиларга тиралиб, бурқсиб ётар эди. Офтоб баландроқ кўтарилди-ю, булутлар тарқаб, тоғларда ҳам ҳаво очилиб кетди.

Текисликка ёккан ёмғир тоғ тепасига қор бўлиб тушган экан. Чўккилар аввалгидан ҳам оқроқ ва силлиқроқ. Улардан пастдаги арчазор ён бағирларига қор жуда ола тушибди: бир жой кашка бўлган, бир жой сал урвоғи теккан. Тоғнинг ярмидан пасти эса ёмғирдан кейин қорайиб, хиёл буғланиб туради ва унча аниқ кўринмайди. Текисликнинг узок четидан чиқиб келган юк машинаси шу тоққа қараб жадаллаб борапти.

Шағал ётқизилган йўлда ёмғир қўлмаклари учрайди. Ѓилдираклардан сачраган сув борт тахтасига шатир-шутур урилади ва йўл бўйида очилган лолақизғалдоқларни жимгина силкитиб ўтади.

Топширик 6.

Берилган матнни ўқинг. Унинг қайси услубга мослигини кўрсатинг. Матнга илова қилинган рубоийда қўлланилган бадий санъат турларини кўрсатинг ва унинг маъносини изоҳланг.

Бобурнинг маҳорати

Бобур ўзининг қисқа, лекин мазмунли ҳаёти мобайнида қатор шеърӣ тўпламлар тузди. Жаҳонга шуҳрати кетган «Бобурнома» асарини ёзди. «Хатти Бобурий» деб номланган янги алифбони тузди, аруз, мусиқа ва ғарб ишига оид рисо-лалари билан илмнинг ривожланишига ўз ҳиссасини қўшди.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўзбек адабиётининг кўзга қўринган вакиллари-дан биридир. У Низомий, Хусрав Деҳлавий, Лутфий, Навоий анъаналарини давом эттирган санъатқордир. Бобур асарлари ўзининг жозибадорлиги, чуқур мазмундорлиги ва бадиий равлонлиги билан ажралиб туради. У ўзининг мураккаб ҳаёт йўли, зиддиятли дунёқараши ва шунинг билан бир қаторда бой адабий-илмий мероси билан ўзбек адабиёти тарихида муносиб ўринни эгаллайди.

Бобур ўзбек адабиётида лирик жанрларнинг ривожига катта ҳисса қўшди. Унинг лирик мероси ҳажман унча кўп бўлмаса-да, мавзу доираси, шаклий тақомили, бадиий томондан ғоят гўзал ва мукамаллилиги билан ҳам ажралиб туради.

Бобур лирикасини ғазал, рубоий, китъа, туюқ, маснавий, фард ва муаммолар ташкил этади.

Бобур шеъриятининг муҳим томонларидан яна бири шоир шеърларининг тарихий воқеа ва ҳодисалар билан чамбарчас боғланиши ва ўша давр воқелигининг содда ва равлон ифодаланишидир.

Шоир лирикасининг марказида муҳаббат мавзуси, инсон-нинг пок севгисини улуғлаш, ҳижрон аламларидан шикоят, висол орзуси, вафодорлик туйғулари ётади.

Ҳажринг ғамидан оқибат ўлгум қаро кўз,
Юз ғуссаю андуҳ ила боргум қаро кўз,
Васлинг била қилмадинг иложин Бобур,
Мушкили била қилмадинг тирилгум қаро кўз.

Бобур лирикасида ёр образини яратишда классик поэзия услубига хос бўлган муболағадан ҳам кенг фойдаланилади.

Топширик 7.

Берилган матнни ўқинг. Ойбекнинг «Навоий» романидан олинган мазкур парчадаги сўзларнинг асос ва қўшимчалари имлосига аҳамият бериб кўчиринг.

Навоий ижодиётининг бир лаҳзаси

Навоий ёлғиз бошига яна юрт қайғусини ортди. Ўз қўлини набираси қонига бўяган подшоҳдан нафратланди. Лекин Тўғонбек келтирган фармоннинг мастликда ёздирилиши, унинг бекор этилиши фитнанинг чуқур илдизлари борлигидан дарак берарди. У тезда қароргоҳга бориб, фитналарнинг сирларини ўрганишга қарор берди. Кечаси «Маҳбуб ул-қулуб»нинг янги бобини бошлади. Оз вақт ичида бир даста қоғоз ҳар бири ҳаёт тажрибаси ва бой, ўткир фикрнинг асл дурдоналари билан тўлди. Навоий чарчади. Белида, бармоқларида оғриқ туйди. Шоир қариликни, туганмас ташвишларининг натижаси бўлган дармонсизликни йил сайин эмас, ой сайин сезмоқда эди. Бир оз чўзилиб, ором олмоқ истаркан, ногаҳон Хўжа Афзал кириб келди. Навоий кўзларига ишонмади. Узоқ йиллар айрилиқда соғинишган дўстлар тўлқинланиб, қучоқлашиб қўришдилар. Навоий суюнчидан тетикланиб кетди. Дўстини ўтказди. Икковлари бир-бирларига тикилиб, қадда, гавдада, юзда, кўзда йилларнинг таъсирини очиқ кўрдилар. Хўжа Афзалнинг соқоллари оқарган, кўзлари аввалги жонлиликни йўқотган, юзи салқиган эди. Чамаси, ўн йил ичида ўтган муҳим воқеалар ҳақида бир шингил-бир шингил сўзлашиб ярим кечдан оғганда ухлашга ётдилар.

Топширик 8.

Берилган матнни ўқинг. Матннинг услубини аниқланг. Кўчириб ёзиш қоидаларига риоя қилиб матнни янги имлода кўчиринг.

Қуръони қарим

Қуръон кишилиқ маданиятининг ноёб дурдонаси ҳисобланади. У мавжуд бўлган динларнинг энг сўнггиси бўлган ислом динининг асоси.

Қўпчиликка маълумки, дин халқнинг маънавий бойлиги бўл-гани каби Қуръон мусулмон халқлари турмушининг мазмунидир.

Бинобарин, Қуръон таржимаси ҳам ўша халқнинг маданий ва миллий бойлигидир. Қуръон ислом динининг муқаддас Китоби ҳисобланиб, у ҳақда 1400 йил давомида мингдан ортиқ Китоблар, мақолалар, тафсир ва тақризлар ёзилган. Қуръоннинг ўзи дунёда энг кўп тарқалган ва энг кўп ўқиладиган китобдир. Қуръон жаҳонда йирик тилларнинг деярли барчасига таржима қилинган. Рус тилида эса беш марта нашр этилган. 1894 ва 1907 йилларда Г.С. Саблуков томонидан нашр қилинган. Қуръоннинг русча таржимаси бир бетда арабча ёзуви, иккинчи бетда русча таржимаси билан берилган. Бизнинг давримизда ҳам И.Ю.Крач-ковский таржимасида икки марта (1963 ва 1986 йиллар) нашр қилинган.

Қуръон турли вақтларда турли туркий тилларга (уйғур, турк, татар) таржима қилинган бўлиб, афсуски, шу кунга қадар (оммага мос бўлган графикада) ўзбек тилида нашр қилинмаган эди. Кейинги вақтда чет элларда яшаган ватандошимиз бўлмиш Олтинхон Мулла Саид Маҳмуд Тарозийнинг «Тафсири мубораги» араб алифбосида Саудия Арабистонида, шунингдек, Қуръони каримнинг ўзбек тилига яқин бўлган уйғурча таржимаси 1986 йили Пекинда нашр қилинган.

1990 йилдан бошлаб «Шарқ юлдузи» журналимиз саҳифаларида Қуръоннинг ўзбекчаси Алоуддин Мансур таржимасида берилди ва китоб ҳолида нашр этилди. 2001 йилда эса Абдулазиз Мансур томонидан бажарилган маънолар таржимаси нашр юзини кўрди. Бундан бутун ўзбек халқи зўр мамнуният билан фойдаланмоқда.

Топшириқ 9.

Куйида берилган шеърни ўқиб, унинг насрий баёнини янги имлода беринг. Сўзларни қўшиб ва алоҳида ёзишга аҳамият беринг.

Билиб қўйки, сени ватан кутади!

(парча)

Сен бу кун синфда шод юрак билан

Синов навбатини кутиб турасан.

Аъло мамлакатнинг аъло фарзанди,

Билиб қўйки, сени Ватан кутади.

Глобусда бўлган ҳар кичик нукта

Миллионлаб қондошга Ватан, албатта

Бахтиёр халқимиз яшаб абадий,

Билиб қўйки, сени Ватан кутади.

Жабрла масала қўш муаммодир,

Худди шунда бир улуғ қирилиш жодир.

Сен катта инженер, эртами, индин,

Билиб қўйки, сени Ватан кутади.

Шеърлар, лирика, балки оддий тил -

Халқларнинг тиллари бир хил эмас, бил!

Дипломат бўларсан, шу бу кун, энди,

Билиб қўйки, сени Ватан кутади.

Фанлар қўп, фанлар бор, ўрганишга куч:

Ерда юр, сувда суз, осмон узра уч.

Ўаммасидан аъло барчадан олдин,

Билиб қўйки, сени Ватан кутади.

Аъло мамлакатнинг аъло фарзанди,

Билиб қўйки, сени Ватан кутади.

Ғафур Ғулом

Топшириқ 10.

Берилган матнни ўқинг. Ундаги сўзларни лотин алифбосида имло қоидаларига мос ҳолда ҳарфларнинг ёзма шаклидан фойдаланиб қўчиринг.

Алишер Навоий таълим-тарбия ҳақида

(парча)

...Ўзбек адабиёти, маданияти тарихидан катта ўрин олган, ўзбек халқининг донишманд шоири ва олими Алишер Навоийнинг таълим-тарбия тўғрисида ўз фикрлари бор, уларни илмий асосда синчиклаб ўрганиш Ўзбекистон педагогика тарихига қимматбаҳо хазина қўшади. Навоий шоиргина эмас, балки, ҳар томонлама билимли донишманд олим ҳам эди. У ўз замонасида илм-фаннинг оташин жарчиси эди. У ёшларнинг ғамхўри, меҳрибон ва самимий мураббийси эди. Ана шунинг учун ҳам бу донишманд олим, мутафаккирнинг деярли барча асарларида таълим ва тарбияга доир ажойиб фикрлари бор. Унинг таълим ва тарбия ҳақидаги мероси, адабиёт соҳасидаги мероси каби, ғоят катта аҳамиятга эга. Шоирнинг асарлари бир неча юз йиллардан буён ҳар бир оиланинг тоқчасида ўзича фахрий ўрин эгаллаб келди, халқнинг қўлидан тушмади, мактабларда дарслик хизматини ўтади, ғазаллари қўшиқ қилиб қуйланди. Ана шу-ларнинг ўзи Навоий асарларининг тарбиявий кучи қанчалик катта эканлигини кўрсатди. Алишер Навоий таълим-тарбия ҳақидаги фикрларини ифодалашда илғор йўналишда, яъни инсонпарварлик ва халқпарварлик йўлида турди.

Алишер Навоийнинг таълим-тарбия ва маърифатга оид фикрларини ўрганиш натижасида биз унинг асарларида тарбия ғояси жуда изчил баён этилганини кўрамиз. Шунинг учун ҳам унинг энг яхши инсоний фазилатлар ҳақидаги фикрлари, таълим ва тарбия методлари ҳақидаги фикрлари ўз даврига кўра илғор фикрлардир.

Ўғдилмиш ва Ўзғурмиш

Бундан минг йил аввал Юсуф Хос Ҳожиб Баласоғуний томонидан ёзилган «Қутадғу билиг» («Бахтга элтувчи билим») асари ўзбек халқининг маданияти, адабиёти, фалсафаси ва ахлоқи ҳақида битилган нодир асардир. Бу асар исломий фалсафа, яъни тасаввуф динийлик ҳамда ахлоқ масалалари билан шундай йўғрилганки, жуда кўп ҳолларда биз уларни бири-биридан ажрата олмаймиз. Шунинг учун узоқ вақтлар давомида биз бу асарни оддийгина ахлокий-тарбиявий ёки диний-дидактик дoston деб таҳқирлаб, ўрганмай келдик. Агар биз бу

дурдонамизнинг фалсафий мағзини чакиб, уни жаҳонга кўз-кўз қилсак, у Данденинг «Илоҳий комедияси» ва Гётенинг «Фауст»и каби жаҳон миллий ҳамда маданий меросига айланган асарлар даражасида бўлар эди.

«Қутадғу билиг»да жуда катта аҳамиятга эга бўлган фалсафий, дунёвий ва ахлокий масалалар асар қаҳрамонларидан бири – Ўғдулмиш ва унинг қариндоши Ўзғурмиш орасидаги баҳс-у мулоҳазаларда ўз аксини топган.

Ўғдулми – ақлли, доно ва мактовга лойиқ демакдир. Шунинг учун ҳукмдор барча ишларни Ўғдулмиш билан бамаслаҳат қилади. Ўғдулмиш – оддий мусулмон йигит. У мусулмонликни одамларга яхшилик қилишда деб билади. Шунинг учун намоз, рўза, тақво-ю ибодат каби одамларга яхшилик қилиш ҳам қўпроқ савоб келтиради деган ғояни илгари суради ва бошқаларни ҳам шунга ундайди, одамлар ҳурматига сазовор бўлади. Шу сабабли ҳамма ундан миннатдор, натижада мамлакат обод, аҳоли эса тинч ва фаровон.

Ўзғурмиш – «уйғонган, тушунган» деган маънони ифодалайди. Ўзғурмиш – тақводор одам. У на дунё ишлари билан шуғулланади, на бирор касб-у корга эга. Шунинг учун у зоҳид сифатида бир ғорда яшайди, ҳамиша тоат-у ибодат, рўза-ю намоз билан банд. Одамларга нисбатан ҳам, дунёвий ташвишларга нисбатан ҳам бефарқ.

«Қутадғу билиг»нинг бир неча бобида Ўғдулмиш билан Ўзғурмиш орасида мунозара бўлиб ўтади. Агар Ўғдулмиш дунёда яшашдан мақсад нафақат тоат-ибодат, балки дунё ишлари билан шуғулланиш, мамлакатни обод қилиш, одамларга яхшилик қилиш, яхши ном қолдиришдан иборат деган фикрни илгари суриб, турмушнинг гуноҳларидан сақланиш, ҳирс-ҳавасга берилиб кетиш, шу боис нафсдан, бойликдан, очкўзликдан батамом қочиш ҳақида гапиради. Умуман олганда, бу икки шахс орасидаги мунозара жуда қизиқарли ва ибратлидир.

Мустақил ишлаш учун машқлар

Фонетика

1-машк. Ёнма-ён келган унлилар имлосига аҳамият бериб, уларнинг оғзаки ва ёзма шакллариغا диққат қилиб қўчиринг.

Табиат қўйнида мазза қилиб дам олдик. 2. Биология дарсида ўртоғим фаол қатнашди. 3. Доим мен акамни кўргани борганимда мана шу бекатда одам қўп бўлади. 4. Театр биноти таъмирланиб, муддатидан олдин ишга туширилди. 5. Шоир янги шеърини эътирос билан мухлисларига ўқиб берди. 6. Оила аъзоларим билан бирга бўлиш менга ҳамма вақт ёқимлидир. 7. Саид синфдошига анча кечикиб қўнғироқ қилди.

2-машк. Берилган сўзлар иштирокида жумлалар тузинг. Уларнинг имлосига аҳамият беринг.

Поэма, океан, украин, маишат, стадион, шариат, материал, миллион, манфаат, шижоат, матбуот.

3-машк. Қўш унлилар ва қўш ундошларнинг янги имлода берилишига мисоллар ёзинг:

Намуна: манфаат, муҳаббат, таассурот, чўққи, тилла. Маъновий фарқланиши: тилла - (турдош от), тила - (феъл); чўққи - (турдош от), чўқи - (ўтимли феъл).

4-машк. Қўйидаги ҳарфий бирикмаларни янги имлода берилишига аҳамият беринг. Улар иштирокида гап тузинг.

Чаман, аччиқ, чучук, биринчи, куч, чевар, чиройли, кеч, шер, шоир, табиат, шакар, ширин, шаҳзод, онг, қўнгил, сингил, бонг, тонг.

5-машк. Чуқур тил орқа «Х»ва бўғиз товуши Ў нинг имлосига аҳамият беринг. Уларнинг маъно фарқлашдаги ўрнини изоҳланг.

Менга узоқдаги қариндошимдан хат келди. 2. Унинг ёли ачи-нарли эди. 3. Ўамиша мана шу қизалоқ боғчага йиғлаб боради. 4. Булбулнинг хониши Навойга маъқул бўлди. 5. Хўроз тонг саҳарда қичқириб ёвлидагиларни ширин уйқусидан уйғотиб юборди. 6. Ўалол меҳнат кишига бахт келтиради. 7. Баҳор таровати кишига ўзгача таъсир қилади.

6-машк. Берилган сўзларнинг маъносини изоҳланг. Уларни янги алифбода ёзинг.

Шох - шоћ, хол - ћол, хуш - ћуш, ухламоќ - ућламоќ, хийла -
ћийла, ћам- хом.

Янги имло бўйича олинган билимларни текшириш учун тестлар:

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining «Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'qri-sida»gi qonuni qachon qabul qilingan va unda nechta harfdan iborat alifbo joriy etilgan?
A) 1929 yilda, 35 harf
B) 1934 yil o'zbek tilshunoslarning 1-qurultoyida, 30 harf
C) 1993 yil 2 sentyabrda, 31 harf va 1 tutuq belgisi
D) 1995 yil 6 mayda, 29 harf
E) 1940 yilda, 33 harf va 2 ta belgi
2. «Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosiga o'zgartirishlar kiritish to'qrisida» qaror qachon qabul qilindi va unda yangi alifbodagi harflar miqdori nechta deb belgilandi?
A) 1996 yil 26 avgustda, 32 harf va tutuq belgisi
B) 1995 yil 24 avgustda, 26 ta harf va 3 ta harf birikmasi
C) 1995 yil 6-7 mayda, 26 harf va 3 ta harf birikmasi
D) 1929 yil, 30 harf
E) 1997 yil 3 martda, 29 harf va 1 tutuq belgisi
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining qarorida ko'rsatilishicha, lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosiga o'tish qachon to'liq tugallanishi shart?
A) 1998-1999 o'quv yilida
B) 1999 yilning dekabrigacha
C) 1999-2000 o'quv yilida
D) 2000 yil 2 sentyabrda
E) 2005 yilning 1 sentyabrda
4. O'zbek tili qaysi til oilasining qanday guruhiga mansub?
A) turkiy tillar oilasining oltoy guruhiga
B) hind-evropa oilasining tohar guruhiga
C) oltoy oilasining turkiy guruhiga
D) eron oilasining hind-evropa guruhiga
E) turk oilasining chiqatoy guruhiga

5. Lotin yozuviga asoslangan o'zbek tilining asosiy imlo qoidalari qachon tasdiqlangan?
- A) 1993 yil 2 sentyabrda
 - B) 1934 yil o'zbek tilshunolarining 1-qurultoyida
 - C) 1995 yil 6-7 mayda
 - D) 1995 yil 24 avgustda
 - E) 1940 yilda
6. Yozuvning tarixiy ahamiyati javoblarning qaysi birida o'z ifodasini topgan?
- A) Yozuv bo'lmaganda, ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan yuksak madaniyat namunalari bizgacha yetib kelmagan bo'lardi.
 - B) Yozuv qadimda amal qilingan tillarning leksik-grammatik xususiyatlarini o'rganish imkonini beradi
 - C) Qadimda yodgorlik egasi bo'lgan xalqning tarixiy urf-odatlar va madaniyati bilan yaqindan tanishish imkonini beradi
 - D) Jamiyat a'zolarining savodxonligini oshirishda yozuvning ahamiyati katta
 - E) A, B, C va D
7. Turkiy xalqlar O'rxun-Enasoy nomli yozuvdan qaysi davrda keng foydalangan edilar?
- A) X-XI asrlarda
 - B) eramizdan avvalgi VI-IV asrlarda
 - C) eramizdan avvalgi III-I asrlarda
 - D) V-VIII asrlarda
 - E) XIV-XV asrlarda
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «O'zbek tilining asosiy imlo qoidalarini tasdiqlash haqida»gi 1995 yil 24 avgustda qabul qilingan qaroriga asosan, tutuq belgisining vazifalari noto'qri ko'rsatilgan hukmni aniqlang?
- A) «s» va «h» harflari yonma-yon kelganda, ularni «sh» harf birikmasidan farqlash uchun ishlatiladi.

- B) arab tilidan o'zlashgan so'zlarda unlidan oldin kelib, uni oldingi undoshdan ajratib aytilishini ifodalash uchun xizmat qiladi
- C) arab tilidan o'zlashgan so'zlarda unlidan keyin kelib, uning cho'ziqroq aytilishini ifodalash uchun xizmat qiladi
- D) «n» va «g» harflari yonma-yon kelganda, ularni «ng» harf birikmasidan farqlash uchun ishlatiladi
- E) A va D javoblardagi hukm noto'qri
9. O'zbek adabiy tilida nechta undosh tovush mavjud va yozuvda nechta harf bilan ifodalanadi?
- A) 27 ta tovush, 27 ta harf
- B) 23 ta tovush, 23 ta harf
- C) 23 ta tovush, 25 ta harf
- D) 25 ta tovush, 23 ta harf
- E) 25 ta tovush, 25 ta harf
10. Harflar tartibidan foydalanib, «Bilim baxt keltirar» maqoli to'qri chiqarilgan javobni aniqlang?
- A) 2, 10, 13, 10, 14, 2, 1, 23, 20, 12, 6, 13, 20, 10, 18, 1, 17
- B) 2, 10, 13, 10, 14, 2, 1, 23, 20, 12, 6, 13, 20, 10, 18, 1, 18
- C) 2, 10, 13, 10, 14, 2, 1, 23, 20, 12, 6, 13, 21, 10, 18, 1, 18
- D) 1, 10, 13, 10, 14, 2, 1, 20, 23, 12, 6, 13, 20, 10, 18, 1, 18
- E) 1, 23, 2, 20, 3, 3, 2, 5, 33, 9, 6, 14, 25, 35, 8, 6, 4
11. Lotin Yozuvi asosidagi harflar tartibidan foydalanib «hunar» so'zi keltirib chiqarilgan qatorni toping?
- A) 7, 20, 13, 1, 17
- B) 6, 21, 12, 3, 9
- C) 7, 20, 12, 1, 17
- D) 5, 22, 14, 2, 17
- E) 7, 20, 13, 1, 18
12. «ng» bir tovushni ifodalagan so'zlarni belgilang?
- A) tungi, unga
- B) tongi, otangiz
- C) tonggi, dengiz
- D) yongan, singil

- E) B va C
13. Qaysi qatordagi soʻzlarda sirqaluvchi «j» tovushi berilgan?
- A) janob, Jamshid, Jomiy
 - B) jar, ajin, ajdar
 - C) Qijduvon, gijda, mujda
 - D) jajji, jazo, javob
 - E) toʻqri javob berilgan emas
14. Lotin yozuvi asosidagi harflar tartibidan foydalanib, «yurtimning» soʻzi keltirib chiqarilgan qatorni toping?
- A) 23, 20, 17, 19, 8, 12, 13, 8, 13
 - B) 23, 20, 17, 19, 8, 12, 13, 8, 29
 - C) 23, 17, 19, 8, 12, 13, 8, 13, 6
 - D) 22, 19, 17, 18, 8, 12, 13, 8, 29
 - E) 22, 20, 18, 19, 8, 13, 12, 8, 29.
15. Qaysi gapda tinish belgisi notoʻqri qoʻllangan?
- A) Uy, buyum, mol-hol, hammasi senga qolsin.
 - B) Ulardan uchtasini: Sayyorani, Qayratni, Shavkatni koʻrib turamiz.
 - C) Anvar har bir kishidagi shunday xislatni: odamoxunlik, mehmondoʻstlik, ochiq chehralilikni yoqtiradi.
 - D) Qayoqdan keldi shuncha olomon: bolalar, xotinlar, chollar?
 - E) Hamma narsa: uylar, devorlar, daraxtlar qoronqulikka jimgina choʻkdi.
16. Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining (Oʻzbek tilining asosiy imlo qoidalarini tasdiqlash haqida)gi qarori qachon qabul qilingan?
- A) 1989 yil, 21 oktyabr
 - B) 1993 yil, 29 sentyabr
 - C) 1994 yil, 15 noyabr
 - D) 1995 yil, 24 avgust
 - E) 1996 yil, 18 aprel
17. Yangi oʻzbek alifbosi va imlosiga koʻra chiziqcha bilan yozish qoidasi qaysi qatorda buzilgan?
- A) el-yurt

- B) yozdi-oldi
 - C) do''st-u dushman
 - D) kecha-yu kunduz
 - E) Barcha qatorda chiziqcha to'qri ishlatilgan.
18. Qaysi so'z turkumiga oid qo'shma so'zlar doim ajratib yoziladi?
- A) qo'shma otlar
 - B) qo'shma sifatlar
 - C) qo'shma ravishlar
 - D) qo'shma fe'llar
 - E) Javoblarda ko'rsatilgan barcha so'z turkumiga oid qo'shma so'zlar ajratib yoki qo'shib yozilishi mumkin.
19. Tarkibida juft so'zlar mavjud gap berilgan qatorni toping?
- A) Men kecha u bilan yuzma-yuz gaplashdim.
 - B) To'yning bo'ldi-bo'ldisi qiziq.
 - C) O'sha kishi ertaga keladimi yoki kelmaydimi?
 - D) O'nta siz - bizdan bitta jizu - biz yaxshi.
 - E) Boqdan savat-savat shaftoli terib chiqqan ekan.
20. Morfologik yozuv asosida yozilgan so'zlar qatorini toping?
- A) fikr, chiroq, yumshoq, yaxshilik
 - B) yasha, sanoq, Samarqand, avlod
 - C) ikkov, uchinchi, qutulmoq, ko'm-ko'k
 - D) buloqqa, ketdi, tuzsiz, singlim
 - E) Toshkent, go'sht, do'st, yuvindi.
21. Quyidagi juftliklarning qaysi biridagi so'z xato yozilgan?
- A) ta'na - tana
 - B) juz'iy - juziy
 - C) nash'a - nasha
 - D) sur'at - sur'at
 - E) Barchasi to'qri yozilgan
22. Quyidagi qaysi gapda ega bilan ot kesim orasida tire ishlatilishi lozim?
- A) Qo'shnilarim ham halol odamlar
 - B) Hammayoq top-toza, yovvoyi o'tlar yo'q
 - C) O'qlimdan umidim ko'p

- D) Yaxshi qiz yoqadagi qunduz, yaxshi o'qil ko'kdagi yulduz
E) Berilgan gaplarda tire ishlatilmaydi.
23. Ha va yo'q so'zlari gap boshidan kelib, his-hayajon bilan aytilsa, ularidan so'ng qaysi tinish belgilari qo'yiladi?
A) vergul
B) undov belgisi
C) ko'p nuqta
D) so'roq va undov belgisi
E) tire
24. Takrorlangan yo, yoki, goh, dam, ba'zan boqlovchilari yordamida boqlangan uyushiq bo'laklar orasiga qanday tinish belgilari qo'yiladi?
A) nuqta vergul
B) tire
C) ikki nuqta
D) vergul
E) so'roq belgisi
25. Bugun havo ochiq // derazalarni lang ochib qo'ysa ham bo'ladi. Ushbu gapdagi // belgisi o'rnida qanday tinish belgisi qo'yish kerak?
A) tire
B) vergul
C) nuqtali vergul
D) ko'p nuqta
E) ikki nuqta
26. Aytilgan so'z // otilgan o'q. (Maqol). Ushbu gapdagi // belgisi o'rnida qanday tinish belgisi qo'yiladi?
A) ikki nuqta
B) nuqtali vergul
C) vergul
D) tire
E) ko'p nuqta

27. Hafizaxon, toqangizga Mavlon akaga havasim keladi. Ushbu gapda Mavlon akaga soʻz birikmasi ikki tomondan qanday tinish belgilari bilan ajratilishi kerak?
- A) qavs va qavs bilan
 - B) tire va tire bilan
 - C) vergul va vergul bilan
 - D) tire va vergul bilan
 - E) Hech qanday tinish belgisi qoʻyilmaydi
28. Imlo qoidasiga koʻra toʻqri yozilgan soʻzni toping.
- A) xushmuomala
 - B) toshmehir
 - C) seysmalogiya
 - D) plastmassa
 - E) ulgirishmoq
29. Fikrning tugallanmaganligini koʻrsatish uchun yozuvda qanday tinish belgisi ishlatiladi?
- A) undov va soʻroq belgilari
 - B) nuqtali vergul
 - C) ikki nuqta
 - D) koʻp nuqta
 - E) soʻroq va undov belgilari birikkan holda.
30. Notoʻqri yozilgan soʻzlar qatorini aniqlang.
- A) Thatti-harakat, qahrabo, qayrib, qah-qaha
 - B) Mehr, qittay, qoʻbiz, xuda-behuda, ushshoq
 - C) Xushhavo, xohish, qabihlik, choʻchchaymoq
 - D) Hayhot, halitdan, qittak, dabdurustdan
 - E) Dard-hasrat, ushoq, shaffof, qoyilmaqom.
31. Kinoyaviy maʼno ifodalovchi soʻz (maʼno) yozuvda qanday beriladi?
- A) Soʻz bosh harf bilan yoziladi
 - B) Soʻz ostiga chizib qoʻyiladi
 - C) Soʻz qoʻshtirnoqqa olinadi
 - D) Soʻz qavs ichida izohlanadi
 - E) Soʻz tire orqali ajratiladi

32. Qaysi qatorda ayirish belgisining qo'llanish o'rniga ko'ra xatoga yo'l qo'yilgan?
- A) ma'zur, ma'bud, ma'yus
 - B) ma'shum, ma'suliyat, ma'sul
 - C) ma'mur, ma'sum, ma'shuq
 - D) ma'lun, minba'd
 - E) Barcha javoblarda ayirishi belgisi to'qri qo'llanilgan.
33. Qaysi qatordagi so'zlarning ikkinchisi noto'qri yozilgan?
- A) ajdaho va ajdarho
 - B) bekik va berkik
 - C) bema'nilik va bema'nolik
 - D) Barcha javoblarda ikkinchi ustundagi so'zlar to'qri yozilgan
 - E) Barcha javoblarda ikkinchi ustundagi so'zlar xato yozilgan.
34. Imlo qoidalariga ko'ra noto'qri yozilgan so'zni toping.
- A) ertalabgi
 - B) dasturulamal
 - C) AQSh
 - D) bexarxasha
 - E) Barcha so'zlar to'qri yozilgan.
35. O'zak va qo'shimchalarning yozilishida bir xillikni ta'minlaydigan prinsipga...
- A) morfologik prinsip deyiladi.
 - B) fonetik prinsip deyiladi.
 - C) an'anaviy prinsip deyiladi.
 - D) shakliy prinsip deyiladi.
 - E) fonetik va morfologik prinsip deyiladi.
36. Fonetik prinsip asosida yozilgan so'zlarni belgilang: 1) yasha; 2) yayra; 3) yashna; 4) o'yna; 5) ikkala; 6) uchala; 7) yamoq; 8) yonqoq; 9) yiqloq; 10) o'yinchoq.
- A) 1, 4, 5, 7, 8, 9
 - B) 1, 2, 3, 5, 6
 - C) 5, 7, 9
 - D) 1, 5, 7, 9, 10
 - E) 4, 5, 6, 9, 10

37. Bosh harflarning qo'llanilishida imloviy xatoga yo'l qo'yilgan qatorni aniqlang.
- A) Vodiylarni yayov kezganda,
Bir ajib his bor edi menda.
 - B) Yaqinda bu uluq inson «O'zbekiston qahramoni» oliy unvoniga sazovor bo'ldi.
 - C) O'quvchilarda Fanlar akademiyasining muxbir a'zosi, taniqli olim bilan bo'lib o'tgan bu uchrashuv katta taassurot qoldirdi.
 - D) B va C
 - E) Barcha javoblarda bosh harflarning qo'llanilishida xatoga yo'l qo'yilgan.
38. Qaysi qatorda so'zlarning ikkinchisi noto'g'ri yozilgan?
- A) ajdaho va ajdarho
 - B) bekik va berkik
 - C) bema'nilik va bema'nolik
 - D) barcha javoblarda ikkinchi so'zlar to'g'ri yozilgan
 - E) barcha javoblarda ikkinchi so'zlar xato yozilgan.
39. Noto'g'ri yozilgan so'zlar qatorini belgilang?
- A) tasavuf, tasaruf, tasavur
 - B) hohish, mavhum, aqalli
 - C) avf, ayhannos, mone'
 - D) A, B.
 - E) A, B, C.
40. Qaysi qatorda ayirish belgisining qo'llanish o'rniga ko'ra xatoga yo'l qo'yilgan?
- A) ma'ruza, ma'buda, ma'yus
 - B) ma'shum, ma'suliyat, ma'sud
 - C) ma'mur, ma'sum, ma'shuq
 - D) mal'un, minba'd
 - E) barcha javoblarda ayirish belgisi to'g'ri qo'llangan.
41. Fonetik prinsip (tamoyil) asosida yozilgan so'zlarni belgilang. 1) ysha; 2) yayra; 3) yshna; 4) o'yna; 5) ikkala; 6) uchala; 7) yamoq; 8) yong'oq; 9) yig'loq; 10) o'yinchoq.

- A) 1, 4, 5, 7, 9
 B) 1, 2, 3, 5, 6
 C) 5, 7, 9
 D) 1, 5, 7, 9, 10
 E) 4, 5, 6, 9, 10.
42. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbek tilining asosiy imlo qoidalarini tasdiqlash haqidagi" 1995 yil 24 avgustda qabul qilingan qaroriga asosan tutuq belgisining vazifalari noto'g'ri ko'rsatilgan hukmni aniqlang?
- A) "s" va "h" harflari yonma-yon kelganda, ularni "sh" harf birikmasidan farqlash uchun ishlatiladi.
 B) arab tilidan o'zlashgan so'zlarda unlikdan oldin kelib, uning oldingi undoshdan ajratib aytilishini ifodalash uchun hizmat qiladi.
 C) arab tilidan o'zlashgan so'zlarda unlikdan keyin kelib, uning cho'ziqroq aytilishini ifodalash uchun ishlatiladi.
 D) "n" va "g" harflari yonma-yon kelganda, ularni "ng" harf birikmasidan farqlash uchun ishlatiladi.
 E) A.D.
43. O'zak va qo'shimchalarning yozilishida bir xillikni ta'minlaydigan prinsip (yozuv, tamoyil)ga...?
- A) morfologik prinsip deyiladi
 B) fonetik prinsip deyiladi
 C) an'anaviy prinsip deyiladi
 D) shakliy prinsip deyiladi
 E) fonetik va morfologik prinsip deyiladi.
44. Bosh harflarning qo'llanishida xatoga yo'l qo'yilgan qatorni toping?
- A) Vodiylarni yayov kezganda Bir ajib his bor adi menda
 B) Yaqinda bu ulug' inson "O'zbekiston qahramoni" oliy unvonga sazovor bo'ldi
 C) O'quvchilarda Fanlar akademiysining muhbir a'zosi, taniqli olim bilan bo'lib o'tgan bu uchrashuv katta taassurot qoldirdi
 D) B,C.
 E) Barchasida xato.

45. Noto'g'ri yozilgan so'zni toping.
- A) ertalabki
 - B) dasturulamal
 - C) AQSh
 - D) bexarxassha
 - E) barchasi to'g'ri.
46. Lotin yozuvi asosidagi harflar tartibidan foydalanib, **yurtimning** so'zi keltirib chiqarilgan qatorni toping?
- A) 23, 20, 17, 19, 8, 12, 13, 8, 13
 - B) 23, 20, 17, 19, 8, 12, 13, 8, 29
 - C) 23, 17, 19, 8, 12, 13, 8, 29
 - D) 22, 19, 17, 18, 8, 12, 13, 8, 29
 - E) 22, 20, 18, 19, 8, 13, 12, 8, 29
47. Arabcha yozuvda bitilgan eng eski turkiy yodgorliklar nechanchi asrga taaalluqli va ular qaysilar?
- A) VII asrlarga, O'rxun – Enasoy yodgorliklari
 - B) X–XV asrlarga, A. Yugnakiyning “Hibat-ul haqoyiq”, Horazmiyning “Muhabbatnoma” asarlari
 - C) XI–XIII asrlarga, Sakkokiy va Atoiyning ba'zi she'rlari
 - D) XI asrga, Yusuf Hos Hojibning “Qutadug bilig” Qoshgariyning “Devonu lugotit turk” asari
 - E) XV asrga, Lutfiy va Navoiyning ayrim she'rlari.
48. Qaysi qatordagi gapda imloviy xatoga yo'l qo'yilgan?
- A) Mening eng yaqin do'stim – sensan
 - B) Do'stlik o'lkamizning qudrati, shoni
 - C) Hadichahon achchiq achchiq yigladi.
 - D) A, B.
 - E) A, B, C.
49. Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosi asosida yozilgan quyidagi so'zlarning qaysi biri imlo qoidasiga ko'ra xato yozilan?
- A) yumor (yumor)
 - B) shpris (shpris)
 - C) konstitutsiya (konstitutsiya)

- D) lisey (lisey)
E) budjet (budget)
50. Qaysi soʻzlar ayirish belgisiz qoʻllansa, maʼnosi oʻzgaradi?
A) sanʼat, qalʼa, saʼva
B) jurʼat, meʼmor, maʼyus
C) maʼmur, mashʼal, maʼno
D) naʼmatak, maʼqul, moʼtabar
E) qitʼa, maʼqul shuʼla.
51. Xato yozilgan soʻzni toping?
A) quvalamoq
B) obroʻytalab
C) shahnshoh
D) shotut
E) barchasi toʻgʻri.
52. Hato yozilgan soʻzni toping?
A) shohidlik, ehtirom, yubiley
B) hushhol, ulgirmoq, qutulmoq
C) mushkul, sahro, saʼva
D) subh, hushboʻy, changal
E) quyuq, mushtumzoʻr, muyassar.
53. Ketma-ket kelgan bir hil undoshlarning biri tushirilganda, soʻz maʼnosi ozgaradigan qatorini belgilang?
A) issiq, chaqqon, pilla
B) millat jajji, tashbbus
C) mashshoq, choʻqqi, qattiq
D) tafakkur, hullas, achchiq
E) himmat, quvvat, illat.
54. Qaysi soʻzlarda q tovushi h tarzida talaffuz etilsa ham q yoziladi?
A) oqim, bosqich, choʻziq
B) soʻroq, oqibat, sogliq
C) taqsimot, maqsad, oqsil
D) iqlim, ishqor, botqoq
E) chaqqoq, baqqol, qichqiriq.

55. Noto'g'ri yozilgan so'zlarni aniglang?
- A) hayhot, halitdan, qattiq, dabdurustdan
 - B) hushhavo, hohish, qabihlik, cho'chchaymoq
 - C) mehr, qittay, qo'biz, huda-behuda, ushshoq
 - D) hamroh, yahmalak, etiroz
 - E) dard-hasrat, ushoq, shaffof, qoyil
56. Qaysi so'zlarning imlosi noto'g'ri?
- A) ta'magir, ta'qqlamoq. Yuvindixo'r
 - B) cholgu, halqum, talofat
 - C) hasharot, obihayot, mahsi
 - D) suiiste'mol, shaddod, hokandoz
 - E) momaqaldiraq, olijanob, jamuljam
57. To'g'ri yozilgan so'zni toping?
- A) hushmuomala
 - B) toshmehir
 - C) seysmalogiya
 - D) plastmassa
 - E) ulgirishmoq
58. Qaysi qatordagi so'zlarda "ng" bir tovushni ifodalamoqda?
- A) tanga, jang, menga
 - B) zang, ko'ndalang, ingramoq
 - C) durang, onangiz, nonga
 - D) kongress, menga, singil
 - E) tonggi, ko'ngil, tebrangan.
59. **Baland boloxonali uy.** Ushbu birlikda qanday holatda uyning balandligi anglashiladi?
- A) **baland** so'zidan so'ng pauza bo'lsa
 - B) **boloxonali** so'zdan keyin pauza bo'lsa
 - C) uchala so'z orasida pauza mavjud bo'lmasa
 - D) har qanday holatda ham uyning balandligi anglashiladi
 - E) ushbu gapda ohang emas, balki so'z tartibi asosiy rol' o'ynaydi.
60. Morfologik yozuv asosida yozilgan so'zlar qatorini toping?
- A) fikr, chiroq, uymsiq, yahshilik

- B) yasha, sanoq, Samarqand, avlod
C) ikkov, uchinchi, qutulmoq. Qo'mko'k
D) buloqa, ketdi, tuzsiz, singlim
E) Toshkent, go'sht, do'st, uvindi.
61. Juftliklarning qaysi biridagi so'z xato yozilgan?
A) ta'na – tana
B) juz'iy – juziy
C) nasha-nasha
D) sut'at – surat
E) qal'a – qala
62. Qaysi so'zlar to'g'ri yozilan?
A) xushtam, hayhot, shugillanmoq
B) shuvullamoq, mushkilot, muhir
C) muhum, mushkil maddoh
D) kauchuk, ilhombaxsh, uvushmoq
E) udaburon, turkugo'y, sugirta.
63. Hozirgi o'zbek adabiy tilida bir xil tovushlarning qo'shaloq kelishi so'zning qaysi o'rinlarida uchramaydi?
A) Bir xil undoshlar so'zning o'rtasida qo'shaloq kelishi mumkin
B) Bir xil undoshlar so'z oxirida qo'shaloq qo'llanishi mumkin
C) Bir xil unlilar o'rtasida qo'shaloq qo'llanishi mumkin
D) Bir xil unlilar so'z oxirida qo'shaloq qo'llanishi mumkin.
E) Sanab o'tilgan holatlarni adabiy tilda kuzatish mumkin.
64. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbek tilining asosiy imlo qoidalarini tasdiqlash haqida"gi qarori qachon qabul qilindi?
A) 1989 yil, 21 oktabr
B) 1993 yil, 29 sentabr
C) 1994 yil, 15 noyabr
D) 1995 yil, 24 avgust
E) 1996 yil, 18 aprel.
65. Yangi o'zbek alifbosi va imlosiga ko'ra chiziqcha bilan yozish qoidasi qaysi qatorda buzilgan?
A) el-yurt

- B) yozdi-oldi
C) do'st-u dushman
D) kecha-yu kunduz
E) barcha qatorda chiziqcha to'g'ri qo'yilgan.
66. Tarkibidagi tovush va harflar soni bir xil bo'lmagan so'z qaysi qatorda qo'llangan?
A) hikoya
B) ko'ylak
C) nomus
D) poliz
E) po'lat.
67. Qaysi qatorda harflar alfavit tartibida yozilmagan?
A) j, z, i, y, k
B) n, o, p, r, s
C) f, h, si, ch, sh
D) e, y, yu, o', q
E) v, g, d, e, yo.
68. **-i** qo'shimchasi qo'shilgan quyidagi so'zlarning qaysi biri to'g'ri yozilgan?
A) qishloqi, mishiqli
B) qishlogi, mishigi
C) barchasi imlo qoidasiga ko'ra to'g'ri yozilgan
D) qishloqi, mishigi
E) qishlogi, mishigi
69. **x** undoshini **h** undoshi bilan almashtirganda so'zlar ma'nosi o'zgaradigan qatorni toping.
A) hiyobon, hattot, holis
B) kutubhona, tuhum, tahlit
C) ahloq, shahdam, shahsan
D) hiyla, uhlamoq, shoh
E) taxallus, taxmin, xushhabar
70. Bir unli yo bir undosh bilan farq qiladigan so'zlar qatorini toping?
A) bilim, baliq

- B) kamon, zamin
 - C) bolg'a, bolta
 - D) boshliq, toshloq
 - E) bormoq, qarmoq
71. O'rta Osiyoda X–XV asrda arab yozuvi bilan bir qatorda yana qanday yozuv ishlatilgan?
- A) turkiy yozuvi
 - B) rim yozuvi
 - C) uygur yozuvi
 - D) lotin yozuvi
 - E) so'g'd yozuvi
72. **Drama, prokuror, trolleybus** so'zlari yozilishi qaysi qoidaga asoslangan?
- A) so'z o'zagi va qo'shimchalarini aynan yozish
 - B) fonetik yozuv
 - C) morfologik yozuv
 - D) eshitganimiz asosidagi yozuv
 - E) shakliy yozuv.
73. Turkiy xalqlar qaysi asrlarda O'rxun-Enasoy yozuvidan keng foydalanganlar?
- A) II-III asrlarda
 - B) V-VIII asrlarda
 - C) VI-X asrlarda
 - D) VII-XI asrlarda
 - E) VIII-X asrlarda
74. Og'zaki nutqning qonun va qoidalarini tilshunoslikning qaysi bo'limi o'rganadi?
- A) fonetika
 - B) Orfografiya
 - C) orfoepiya
 - D) morfologiya
 - E) uslubshunoslik
75. Fonetik yozuv qoidasi asosida yozilgan so'zni belgilang?
- A) ketdi

- B) maktabga
 - C) fikr
 - D) buloqqa
 - E) tug'ildi.
76. **y** harfi tushirib qoldirganda ham ma'no anglata oladigan so'zlar qatorini aniqlang?
- A) kiyma, qiyma, choynak
 - B) siyla, ziyrak, biyron
 - C) mayda, qayda, soyda
 - D) qiyma, qayirma, sayla
 - E) moyla, sayra, qaysi
77. Qaysi qatordagi so'zlarda harf to'rtta, tovush beshta?
- A) yashil, buyuk
 - B) tongi, ta'na
 - C) da'vo, qal'a
 - D) so'ng, bong
 - E) olim, havo
78. Noto'g'ri yozilgan so'zlarni toping?
- A) mudofaa, tabiiy, juz'iy
 - B) tajjub, taaluq, faniy
 - C) Lutfiy, mo'jiza, avf
 - D) muzaffar, mutolaa, matbaa
 - E) mudarris, muddao, muassasa.
79. Qo'sh undoshlarning biri tushurilganda o'zagi ma'no ifodalovchi so'zlar qatorini aniqlang?
- A) karra, arra, kalla
 - B) avval, alla, baliq
 - C) tilla, qattiq, ushshoq
 - D) naqqosh, taassurot, izzat
 - E) qissa, murakkab, manba.
80. To'g'ri yozilgan so'zlarni toping?
- A) temiryo'l, jigar rang, tim qora
 - B) janubiy Farg'ona kanali, Buloq boshi qishlog'i, Oltiariq
 - C) kunbotar, kuyganyor, qayinota

- D) Yangiobod, anashu, bodomqovoq
E) poyabzal, o'rinbosar, Oltinko'l
81. To'g'ri yozilgan so'zlarni toping?
A) O'zbekiston Oliy Kengashi, "Sen etim emassan" she'ri
B) "Mustaqillik" ordeni, "Do'stlik" ordeni
C) "Orol" gazetasi, "Jiguli" mashinasi
D) "G'alaba" jamoa ho'jaligi
E) markaziy Farg'ona kanali, katta Andijon kanali
82. Harflar tartibidan foydalanib, "Bilim baxt keltirar" maqoli to'g'ri chiqarilgan javobni aniqlang?
A) 2, 10, 13, 10, 14, 2, 1, 23, 10, 12, 6, 13, 20, 10, 18, 1, 17
B) 2, 10, 13, 10, 14, 2, 1, 23, 20, 12, 6, 13, 20, 10, 18, 1, 18
C) 2, 10, 13, 10, 14, 2, 1, 23, 20, 12, 6, 13, 21, 10, 18, 1, 18
D) 2, 10, 3, 2, 1, 20, 23, 12, 6, 13, 20, 10, 18, 1, 18
E) 1, 23, 2, 20, 3, 3, 2, 5, 33, 9, 6, 14, 25, 35, 8, 6, 4,
83. Lotin yozuvi asosidadagi harflar tartibidan foydalanib hunar so'zi keltirib chiqarilgan qatorni toping?
A) 7, 20, 13, 1, 17
B) 6, 21, 12, 3, 9
C) 7, 20, 12, 1, 17
D) 5, 22, 14, 2, 17
E) 7, 20, 13, 1, 18
84. Imlo qoidasiga ko'ra to'g'ri yozilgan so'zni toping?
A) mavryd
B) huqiqsiz
C) xurluqo
D) xosiyat
E) epidemiologiya
85. Noto'g'ri yozilgan so'zlar qatorini aniqlang?
A) hatti-harakat. Qahrabo, qayrib, qah-qaha
B) mehr, qittay, qo'biz, huda-behuda, ushshoq
C) hushhavo, hohish, qabihlik, cho'chchaymoq
D) hayhot, halitdan, qittak, dabdurustdan
E) dard-hasrat, ushoq, shaffof, qoyilmaqom

86. To'g'ri yozilgan so'zlarni toping?
- A) qat-qaloq, qizil o'ngach, hay-haylamoq
 - B) kunj, hohalomoq, qiyma tahta, hushavo
 - C) hattot, o'qimoq, hilvat, hotahta
 - D) shapko'r, o'shaymoq, qabihlik, qa'tiy
 - E) ho'ngramoq, huzur-halovat, qizilurug', xohish
87. Fonetik yozuv asosida yozilgan so'zlar qatorini belgilang?
- A) zoologiya, har vaqt, kulib, pasport
 - B) bo'yoq, o'quv, tuzum, qishloq
 - C) saylov, gurilla, so'zla, ishchi
 - D) chopqich, bolalik, qishki, tilshunos
 - E) kuchli, stul, Nyu-York
88. ***Guluston, mardona, qop-qora, qishki, ketdi, sap sariq*** kabi so'zlar qaysi yozuv asosida yozilgan?
- A) fonetik
 - B) shakliy
 - C) morfologik
 - D) tarixiy-an'anaviy
 - E) A va B
89. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida"gi Qonuni qachon qabul qilingan va unda nechta harfdan iborat alifbo joriy etilgan?
- A) 1929 yilda, 35 ta harf
 - B) 1934 yilda o'zbek tilshunolarining 1- qurultoyida, 30 ta harf
 - C) 1993 yil 2 sentabrda, 31 ta harf va 1 tutuq belgisi
 - D) 1995 yil 6 mayda, 29 ta harf
 - E) 1940 yilda, 33 ta harf va 2 ta belgi
90. "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosiga o'zgartirishlar kiritish to'g'risida" qaror qachon qabul qilindi va unda yangi alifbodagi harflar miqdori nechta deb belgilandi?
- A) 1996 yil 26 avgustda, 32 ta harf va tutuq belgisi
 - B) 1995 yil 24 avgustda 26 ta harf va 3 ta harf birikmasi
 - C) 1995 yil 6-7 mayda, 26 ta harf va 3 ta harf birikmasi

- D) 1929 yil, 30 ta harf
E) 1997 yil 3 martda, 29 ta harf 1 tutuq belgisi
91. Adabiy talaffuzning umumiy me'yoridan chekinish bo'lgan so'zlar qatorini aniqlang?
- A) ushta, usso'm, besso'm, uyssiz, qushdi, eshdi, issiz
B) oshshi, ishshi, uyzzi, qorri, o'tta, aqqa, baqqa
C) pas, go'sh, hursan, Samarqand, dart, balant, bant
D) bo'sa, kesa, bo'gan, kegan, qogan, opti, qopti
E) Javoblarning barchasida adabiy talaffuzning umumiy me'yoridan chekinish mavjud.
92. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisning qarorida ko'rsatilishicha, lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosiga o'tish qachon to'liq tugallanishi shart?
- A) 1998-1999 o'quv yilida
B) 1999 yilning dekabrigacha
C) 1999-2000 o'quv yilida
D) 2000 yil 2 sentabrida
E) 2005 yil 1 sentabrida
93. Yozuvning tarixiy ahamiyati javoblarning qaysi biri o'z aksini topgan?
- A) Yozuv bo'lmaganda, ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan yuksak madaniyat namunalari bizgacha etib kelmagan bo'lardi
B) Yozuv qadimda amal qilgan tillarning leksik-grammatik xususiyatlarini o'rganish imkonini beradi
C) Qadimgi yo'dgorlik egasi bo'lgan xalqning tarixiy urf-odatlar va madaniyati bilan yaqindan tanishish imkoniyatini beradi
D) Jamiyat a'zolarining savodxonligini oshirishda yozuvning ahamiyati katta
E) A, B, C, D
94. Qaysi so'zlarni yozganda e' belgisi tushurib qoldirilsa, ma'no o'zgaradi
- A) sa'va, qal'a, sur'at
B) ma'qul, ma'mur, ma'no

- C) me'mor, ta'na, Ra'no
 - D) la'l, ma'shuq, she'r
 - E) a'lo, a'zo, ba'zi
95. Qaysi qatordagi barcha so'zlar noto'g'ri yozilgan?
- A) mahtov, o'htalmoq, tahsimot
 - B) nuqta, mahalla, mehnat
 - C) maqsad, muhim, mehribon
 - D) hissa, siyohdon, shamba
 - E) shaptoli, sex, sa'y
96. Qaysi qatordagi so'zlar talaffuzida tovushga nisbatan harf ko'pligini aniqlang?
- A) achchiq, nutq, baland
 - B) qiynalib, traktor, daraxt
 - C) yurist, hursand, metr
 - D) do'st, go'sht, dastyor
 - E) g'isht, shirin, farzand.
97. Fonetik yozuvda yozilmaydigan so'zlar qatorini ko'rsating?
- A) o'zim, toqqa, buloqqa
 - B) ettovi, angla, yasha
 - C) ketdi, shanba, balandda
 - D) ishlayver, sanoq, tanlov
 - E) keloldi, bo'yoq, so'roq
98. Lotin yozuvi asosidagi yangi o'zbek alifbosida nechta harfiy birikma bor?
- A) 5
 - B) 3
 - C) 4
 - D) 2
 - E) 1
99. Yozma nutqning qonun-qoidalari tilshunoslikning qaysi bo'limida o'rganiladi?
- A) morfoligiya
 - B) fonetika
 - C) orfoepiya

- D) orfografiya
E) leksikologiya
100. Qaysi so'zlarni yozganda a' belgisi tushurib qoldirilsa, imloviy xatoga yo'l qo'yilgan hisoblanadi?
- A) sur'at, she'r, jurat
B) ma'mur, a'lo, a'zo
C) ta'na, la'l, ba'zi
D) Ra'no, ma'qul, sa'va
E) barcha qatorda
101. Noto'g'ri yozilgan so'zlarni toping?
- A) harf, davr, muassasa
B) Tibbiyot, taajjub, badiiy
C) muloqat, muomila, mudao
D) taassurot, munozara, gavhar
E) muhokama, sharoit, mulozamat
102. Vazirlar Mahkamasining 1995 yil 24 avgustdagi qarori bilan tasdiqlangan "O'zbek tilining asosiy imlo qoidalari"ga ko'ra chiziqcha bilan yozish qaysi javobda xato berilgan?
- A) el-yurt
B) baxt-saodat
C) do'st-u dushman
D) 2-, 3-, 4-sinf
E) Barchasi to'g'ri
103. Qaysi qatordagi barcha so'zlarni yozishda xatoga yo'l qo'yilgan?
- A) o'tloqqa, yoqgani, chelakcha
B) o'ringa, xururgga, tutoqqan
C) oyoqqa, tayoqqa, kelajakga
D) tukuncha, pedagogka, sog'gani
E) dramaturgga, o'tloqqa, yog'gan
104. Qaysi qatordagi so'zlar alifbo tartibida yozilmagan?
- A) akademiya, dovuyrak, rais
B) javob, nazm, yodgor
C) rahbar, talaffuz, shoir

- D) kashfiyot, matonat, erksevar
E) yaylov, o'simlik, g'alaba
105. Qaysi qatordagi so'zlarning ikkinchisi imlo qoidasiga ko'ra xato yozilgan?
A) bekinmoq va berkinmoq
B) battar va badtar
C) hayqirish va ayqirish
D) A, B, C qatordagi ikkinchi so'zlar xato yozilgan
E) A, B, C, qatordagi ikkinchi so'zlar to'g'ri yozilgan
106. Qaysi qatordagi so'zlarda a' belgisi unli tovushning cho'ziqroq aytilishini bildiradi?
A) sur'at jur'at
B) mas'ul, ma'qul
C) ma'no, da'vo
D) qat'iy, e'lon
E) qal'a, qit'a
107. Qaysi so'zlarda a' belgisi unlining undoshdan ajratib aytilishini bildiradi?
A) ma'no, sa'va
B) she'r, ma'no
C) mac'ul, fe'l
D) sur'at, jur'at
E) a'lo, ta'na
108. **Zoologiya, konstititsiya** so'zlarini qaysi imlo qoidasiga ko'ra yozamiz?
A) fonetik yozuv asosida
B) morfologik yozuv asosida
C) shakliy yozuv asosida
D) so'zlarni eshitganmiz bo'yicha
E) o'zbek tili talaffuz qoidalariga moslashtirilgan holda
109. **a'** belgisi yozilmaydigan so'zlar ishtirok etgan qatorni ko'rsating?
A) da/a'/vat, juz/a'/iy, za/a'/faron, nash/a'/ali
B) qa/a'/nshar, za/a'/rif, darvoqe/a', na/a'/jib

- C) minba/a'/d, mas/a'/ud, ma/a'/uys, qur/a'/a
 D) in/a'/ikos, mo'/a'/jaz, bil/a'/aks zulqa/a'/a
 E) na/a'/l, na/a'/ra, daf/a'/atan, qa/a'/da, na/a'/matak
110. **t** tovushi bilan tugaydigan so'zlar berilgan qatorni ko'rsating?
 A) ijtiho..., zabarja..., istibdo..., jonzo...
 B) hay..., ijoba..., nadoma..., muqovama...
 C) tibran..., kaso..., jil..., daroma...
 D) umdur..., uva..., bebur..., gar...
 E) taqli..., qas..., ham..., hasa...
111. Qaysi qatordagi so'zlar **n** tovushi orqali yoziladi?
 A) besara...jom, ga...jina, gulchi...
 B) cha..barak, gu...baz, za..burug', su...bul, gaji..., za...bar
 C) cha...barchas, za...barak, yo...g'ir, da...ba
 D) za...bil, gu...burlamoq, guju..., do...-daraksiz
 E) ch..bar, gaji...dor, gulcha...bar, da...gar
112. Qaysi qatordagi so'zlar **i** tovushi orgali yoziladi?
 A) chuv(i,u)r-chuv(i,u)r, ch(i,u)r q etmadi, shat(i)r-shutur
 B) char(i)m, ch(i)g'ir, chug'(i,y)rchiq, juld(i,y)r
 C) ir(i)m, bukr(i), ch(i)bor, cha(g')ir, junj(i,y)kmoq
 D) shif(i,e)r, shuk(i,y)r, dumb(i,y)l, mumk(i,y)n
 E) shig'(i)l, chors(i,y), ir(i)n, bo'ys(i,y)indirilmog
113. To'g'ri yozilgan so'zlarni toping?
 A) karnay gul, achchiq tosh, mingoyoq
 B) o'rinbosar, ahborot noma, hamkasb
 C) O'rta er, molboqar, mingoyoq
 D) ushburchak, tuyaqush, tok qaychi
 E) kosonsoy, tog'olcha, toshdevor
114. To'g'ri yozilgan so'zlarni toping?
 A) Yangi yo'l, Kosonsoy, Sherobod
 B) Oltin O'rda, hamuyrt, achchiqtosh
 C) Buloq boshi, karnaygul, darshona
 D) Homtavoq, yangi er, qo'ziqorin
 E) Beshyog'och, nozim hona, burulish

115. Rus alifbosi asosida yaratilgan amaldagi o'zbek alifbosiga xos tovushlarni ifodalovchi qaysi harflar qo'shilgan?
- A) o', j, n, y
 - B) b, q, h, f
 - C) g, r, ch, sh
 - D) h, g', q, o'
 - E) k, u, p, b
116. Hozirgi o'zbek adabiy tilida mavjud bo'lgan undosh tovushlar yozuvda necha harf vositacida ifodalanadi?
- A) 23
 - B) 22
 - C) 21
 - D) 24
 - E) 25
117. Noto'g'ri yozilgan so'zlarni aniqlang?
- A) olijanob, taqiqlamoq ohanrabo
 - B) axloq, talofat, mas]um
 - C) taqchil, bug'u, hasharot
 - D) bo'ysunmoq, gulsapsar, binoyi
 - E) obihayot, rayhon, jangovar
118. **x** va **h** harflarining imlosi qaysi qatorda noto'g'ri berilgan?
- A) hushyor hiyobon, hosiya
 - B) halqum, mahsi, sahovat
 - C) hushbo'y, vahshiy, dahliz
 - D) homiy, hushfe'l, hushnud
 - E) xoxlamoq, hujayra, hijron
119. Yozuvda bir yo'lga sig'may qolgan so'zni keyingi satrga ko'chirganda, xatoga yo'l qo'yilgan qatorni aniqlang?
- A) dan-gasa, tan-ga, jur'at
 - B) ish-chan, so'g-ra, matbaa
 - C) me-shchan, cing-il voqe-a
 - D) oi-la, ko'-pik, unur
 - E) cha-ngitmoq elt-moq, hikoya

120. Qaysi qatordagi so'zlarda ayirish belgisi (*a'*) noto'g'ri ishlatilgan?
- A) ta'sir, qit'a, me'mor
 - B) ta'na, shu'la, fe'l
 - C) a'lo, sh'er, da'vo
 - D) af'wyn, voqe' had'ya
 - E) ma'no, ta'lim, mas'ul
121. Bosh harflar imlosi haqidagi qaysi fikr noto'g'ri?
- A) Har bir gap bosh harf bilan boshlanadi.
 - B) She'ning har bir misrarasi bosh harf bilan boshlanadi.
 - C) Atoqli otlar bosh harf bilan yoziladi.
 - D) Planeta va yulduzlarning nomlari bosh harf bilan yoziladi.
 - E) Atoqli otlardan hosil bo'lgan turdosh otlar bosh harf bilan yoziladi.
122. So'zlar tarkibida **q** tovushi **h** talaffuz etiladigan qatorni toping?
- A) uytuq, chiziq, qoziq
 - B) chumchuq, qisqa, to'qmoq
 - C) maqbara, to'liq, tutqun
 - D) maqtanmoq, taqsimot, taqsir
 - E) chiroq, qaymoq, qirg'oq
123. Berilgan so'zlarning qaysi birida **n** va **g** ikki alohida tovush hisoblanadi? 1) langar; 2) tenglik; 3) reyting; 4) alanga; 5) mangu; 6) inglis.
- A) 3, 6
 - B) 1, 4, 5, 6
 - C) 2, 3, 4, 6
 - D) 1, 3, 6
 - E) 6
124. To'g'ri yozilgan so'zni toping?
- A) noma'qbul
 - B) seysmalogiya
 - C) toshmehir
 - D) hamd-sano
 - E) masum

125. To'g'ri yozilgan so'zlarni toping?
- A) shapko'r, o'shaymoq, kabihlik, qa'tiy
 - B) hattot, o'qimoq, hilvat, hontahta
 - C) kunj, hohlamoq, qiyma tahta, hushhabar
 - D) qat-qaloq, qizil o'ngach, hay-haylamoq, qal'a
 - E) hamuyrt, yaro'g-aslaha, mash'um
126. Quyidagi juftliklarning qaysi biridagi so'z xato yozilgan?
- A) chini-chinni
 - B) otalik-otaliq
 - C) azm-azim
 - D) singan-singgan
 - E) barchasi to'g'ri
127. Qaysi qatordagi so'zlarning ikkinchisi xato yozilgan?
- A) nafs va nafs
 - B) murosa va muroasa
 - C) hayqirish va ayqirish
 - D) A, B, C qatordagi ikkinchi so'zlar xato yozilgan
 - E) A, B, C qatordagi ikkinchi so'zlar to'g'ri yozilgan
128. Fonetik yozuv qoidasi asosida yozilgan so'zni belgilang?
- A) etigi
 - B) fikr
 - C) maktabga
 - D) ketdi
 - E) yuribdi
129. Qaysi qatorda harflar alfavit tartibida yozilmagan?
- A) sh, ch, e, uy, ya
 - B) f, h, si, ch, sh
 - C) n, o, p, s
 - D) j, z, i, y, k, l
 - E) v, g, d, e, yo
130. Qaysi qatordagi so'zlarning imlosi noto'g'ri berilgan?
- A) suiiste'mol, shaddod, hokandoz
 - B) hasharot, obihayot, mahsi
 - C) meliorativ xalqum, talofat

- D) tamyil, xaftafahm, foyiz
E) momaqaldiraq, olijanob, jamuljam
131. Xato yozilgan so'zlarni toping?
- A) taascub, lutf, manopoliya
B) shohidlik, ehtiom, yubiley
C) tarozu, tavoze, hushbo'y
D) tarozi sahro, sa'va
E) quyuq, mushtumzo'r, muyassar
132. Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosi asosida yozilgan quyidagi so'zlarning qaysi biri imlo qoidasiga ko'ra xato yozilgan?
- A) shpris (shpris)
B) yumor (yumor)
C) milisiya (milisiya)
D) konstitutsiya (konstitutsiya)
E) budjet (budjet)
133. O'rxun obidaridagi yozuv yo'nalishi qanday bo'lgan?
- A) o'ngdan chapga
B) chapdan o'ngga
C) balandda pastga
D) pastdan balandga
E) A va C
134. Qaysi qatordagi so'zlar o'z tarkibidagi tovushlar sonidan kam harf bilan qayd etilgan?
- A) eng, yangi;
B) uypanch, uyng;
C) ayanch, yayov;
D) noyabr, tong;
E) oktyabr, tayanch
135. Qaysi so'z o'z tarkibidagi tovushlar miqdoriga teng harf bilan qayd etilgan?
- A) yacheyka;
B) eyarmon;
C) yayov;

- D) euyvchi;
E) yalang
136. O'zbek imlosining qaysi qoidasida so'zning aytilishi bilan yozilishi bir-biriga mos kelmaydi?
A) fonetik yozuvda
B) morfologik
C) shakliy
D) A, B
E) A, B, C
137. Fe'l nisbatlarini yasovchi *-dir*, *-tir*, *-kaz* qo'shimchalari bilan yasalgan ***kuldir, eshittir, o'tkaz, ko'rgaz*** fe'llari qaysi qoidaga ko'ra yoziladi?
A) fonetik yosuv
B) morfologik yosuv
C) shakliy yosuv
D) fonetik va morfologik yosuv
E) berilgan yosuv qoidalariga amal qilinmaydi
138. Noto'g'ri yozilgan so'zlar qatorini aniqlang?
A) yo'qsil, onhazrat
B) mashaqqat, nahv
C) ag'iyor, benasib
D) A va C
E) A, B, C
139. To'g'ri yozilgan so'zlar qatorini aniqlang?
A) bilog'on, birpast
B) biqn, bosh-yalang
C) nainki, nadomad
D) nafsilamr, mo'g'ul
E) nafsilamir, mo'g'il
140. Qaysi qatordagi so'zlarning ikkinchisi imlo qoidasiga ko'ra xato yozilgan?
A) surgun-surgin
B) qism-qisim
C) turgun-turg'in

- D) A, B, C qatorlardagi ikkinchi so'zlar xato yozilgan
E) A, B, C qatorlardagi ikkinchi so'zar to'g'ri yozilgan
141. Qaysi yozuv qoidasi aynan bir qo'shimcha har hil yozilgan yo'l qo'yadi?
- A) fonetik yosuv
B) morfologik yosuv
C) shakliy yosuv
D) imlo qoidasiga ko'ra qo'shimchalar bir hil yoziladi
E) morfologik yoki shakliy yosuv
142. Qaysi qatordagi so'zda qo'sh undosh xato qo'llangan?
- A) taraddud
B) shilliqurt
C) yashshamagur
D) hiqqildoq
E) Berilgan so'zlarda qo'sh undoshlar imlo qoidasiga ko'ra to'g'ri qo'llangan
143. Qaysi qo'shimchalar doimiy morfologik yosuv qoidasi asosida yozilmaydi?
- A) fe'l nisbatlari yasovchi qo'shimchalar
B) jo'nalish kelishigi qo'shimchasi **-ga**
C) fe'lning zamon va shaxs qo'shimchasi **-di**
D) tartib son yasovchi qo'shimchalar
E) A, B, C
144. Bizning davrimizda jahon xalqlarining necha foizi lotin alifbosini o'z yozuvlariga asos qilib olganlar?
- A) 50 foizi
B) 40 foizi
C) 30 foizi
D) 20 foizi
E) 15 foizi
145. Qaysi qatordagi so'z xato yozilgan?
- A) tahqir
B) tahir
C) taqir

- D) hushta'm
E) tahir
146. Xato yozilgan so'zlar qatorini toping?
- A) qaytadan, xushta'b
B) qaytadan, hoynahoy
C) qiymatbaho, hoyu havas
D) qimmatbaho, shahsuvor
E) qo'gisdan, shahanshoh
147. Qaysi qatordagi so'z imlo qoidalariga ko'ra xato yozilgan?
- A) hayhot
B) hatti-harakat
C) hushhol
D) hohlovci
E) hamjihat
148. Qaysi so'zda **a'** belgisi noo'rin qo'llangan?
- A) ta'ma qilmoq
B) ta'm bilmoq
C) ta]zirini bermoq
D) ta'riflamoq
E) ta'sir qilmoq
149. Quyida berilgan so'zlarning qaysi biri imlo qoidasiga ko'ra xato yozilgan? 1) taqsim; 2) tahsim; 3) tahlit; 4) taqlid; 5) ta'qirlamoq; 6) taqazo etmoq
- A) 2, 3, 5, 6
B) 1, 4, 5, 6
C) 2, 5, 6
D) 1, 3, 5, 6
E) 2, 3, 5
150. Qaysi so'z imlo qoidasiga ko'ra noto'g'ri yozilgan?
- A) bazur
B) bazo'r
C) istehzomuz
D) berkinish
E) A, D

151. Quyidagi so'zlarning qaysi birida nuqtalar o'rnida bo'g'iz tovushi ishlatiladi? 1) musho...ada; 2) kabi...lik; 3) ho...ish; 5) hafa...ol; 6) gul...ayri; 7) ala...simoq; 8) ala...siramoq; 9) ta...lika; 10) mu...ofaza
- A) 1, 2, 6, 8, 10
 B) 1, 2, 3, 7, 8, 9, 10
 C) 1, 2, 3, 5, 8, 9, 10
 D) 2, 3, 5, 6, 7, 8
 E) 1, 2, 3, 5, 9, 10
152. Quyidagi hodisalarning qaysi biri bevosita orfografiya va orfoepiya bilan bog'liq emas?
- A) ko'p ma'nolik
 B) omonimlik
 C) paronimlik
 D) A, B
 E) A, B, C
153. O'zbek tilida keng qo'llanadigan inglizcha so'zlarning to'g'ri yozilishini qaysi lug'at orqali bilishimiz mumkin?
- A) "O'zbek tilinig imlo lug'ati"
 B) "Ingliz tilning imlo lug'ati"
 C) "Inglizcha-o'zbekcha lug'at"
 D) O'zbek tilining izohli lug'ati
 E) A va C
154. Qaysi qatorda h tovushi noto'g'ri ishlatilgan?
- A) hislat, hursand, hurofot
 B) sahiy, hislat, havf
 C) hazon, hislat sahiy
 D) havf hurofot, hursand
 E) Barcha javoblarda noto'g'ri qo'llangan
155. Qaysi qatordagi so'zlarning bo'sh o'rinlari h harfi bilan to'ldirilishi kerak?
- A) i...los, mi..., i...cham
 B) i...roj, si..., i...tiyor
 C) de...qon, ze...n, e...rm

- D) ri...ta, so'....ta, i...tilof
E) i...tiro, omi...ta, pi...lamoq
156. Qaysi qatordagi so'zlarning bo'sh o'rinlari i harfi bilan to'ldirishi kerak?
- A) to'lq...n, to'k...n, to'sq...n
B) uch...n, tutq...n, but...n
C) muhb...r, muhs...n, mud...r
D) A, B
E) A, C
157. Qaysi qatordagi so'zarning bo'sh o'rinlari e harf tovushi bilan to'ldirilishi kerak?
- A) ...'zoz, r...hta, om...hti
B) ...htiros, ...htirom, s...h
C) b...hush, b...hi, m...h
D) ...'tibor, z...hn, m...'roj
E) m...hmon, b...hush, ...hcham
158. Quyidagi gaplarning qaysi birida **men** bo'lagi mantiq urg'usi bilan qo'llangan?
- A) Men bugun qiziq voqealarni ko'rdim
B) Qiziq voqealarni men bugun ko'rdim
C) Bugun men qiziq voqealarni ko'rdim
D) Bugun qiziq voqealarni men ko'rdim
E) Qiziq voqealarni bugun ko'rdim men
159. **Qishloq** so'ziga **-i** qo'shimchasi qo'shilsa, qanday yozuvga amal qilinadi?
- A) -i so'z o'zgartiruvchi bo'lganda, morfologik, -i so'z yasovchi bo'lganda fonetik yozuvga
B) -i so'z yasovchi bo'lganda, morfologik, -i so'z o'zgartiruvchi bo'lganda fonetik yozuvga
C) faqat fonetik yozuvga
D) faqat morfologik yozuvga
E) shakliy yozuvga
160. Imlo qoidasiga ko'ra xato yozilgan o'zni toping?
- A) hazil-huzul

- B) quvalamoq
 - C) qavm-qarindosh
 - D) shosupa
 - E) berilgan so'zlar to'g'ri yozilgan
161. So'z o'zak-negizlarini va qo'shimchalarini yozishda bir xillikni ta'minlovchi qoida (prinsip)ni belgilang?
- A) fonetik va morfologik yozuv
 - B) shakliy yozuv
 - C) morfologik yozuv
 - D) fonetik yozuv
 - E) imloda bunday qoidaga asoslangan yozuv yo'q
162. Quyidagi juftliklarning qaysi biridagi so'z xato yozilgan?
- A) ta'na – tana
 - B) ta'rif – tarif
 - C) nash'a – nasha
 - D) ta'b – tab
 - E) barchasi to'g'ri yozilgan
163. Noto'g'ri yozilgan so'zlar qatorini toping?
- A) dabdarustdan, ensiklopediya
 - B) sho'g'imoq, hatafahm
 - C) sho'ng'imoq, hushta'b
 - D) maddohlik, kulimsiramoq
 - E) dard-hisrat, shaffof
164. Lotin yosuviga asoslangan o'zbek alifbosi asosida yozilgan qiyidagi so'zlarning qaysi biri imlo qoidasiga ko'ra xato yozilgan?
- A) avaiatsiya (avaiatsiya)
 - B) bargga (bargga)
 - C) noyabr (noyabr)
 - D) oktayabr (oktayabr)
 - E) tog'ga (tog'ga)
165. Qaysi qatordagi so'z imlo jihatdan xato qo'llangan?
- A) Navro'z bayrami tantanalari televidenie orqali namoyish qilindi

- B) Yaralarim uncha emas, mana tuproqdan tashqarida uyribman
 C) O'g'rini tutib, podsho huzuriga keltirisdi
 D) Hazm bo'lmagan taom uni egan odamning o'zini eydi
 E) Berilgan gapardagi so'zlar imlo jihatdan adabiy til me'yoirlari asosida to'g'ri yozilgan
166. **Baland boloxonali uy.** Bu birlikda qanday holatda boloxonaning balandligi anglashiladi?
 A) Har qanday holatda ham bolohonaning balandligi anglashiladi
 B) uchala so'z orasida pauza mavjud bo'lmasa
 C) **boloxonali** so'zidan so'ng pauza bo'lsa
 D) **baland** so'zidan so'ng pauza bo'lsa
 E) ushbu gapda ohang emas, balki so'z tartibi asosiy rol o'ynaydi
167. To'g'ri yozlgan so'zlar qatorini belgilang?
 A) hay'at husayni leytenant
 B) haftafahm, shug'ulanuv, badamal
 C) elkrfikasiya, afv tasavuf
 D) shprisi, ba'qamti, baynalminal
 E) shukihbahsh, ventilyator halim
168. Nutq tovuqlarining yozuvida ifodalanish usullarini qaysi bo'lim o'rgatadi?
 A) orfoepiya
 B) orfografiya
 C) grafika
 D) fonetika
 E) morfologiya
169. O'zbek tili imlo qoidasiga ko'ra qaysi unli tovush so'z ohirida qo'shaloq qo'llanishi mumkin?
 A) a
 B) o, i
 C) a, i
 D) a, o, i
 E) i
170. Qaysi so'zda ayirish belgisi noo'rin qo'llangan?
 A) ta'qir

- B) ta'm
 - C) ta'zir
 - D) ta'b
 - E) ta'qib
171. Talaffuzda *past, qasd, xursand* so'zlaridagi ohirgi tovush tushib qoladi, yozma nutqda ushbu so'zlar qanday qoidaga ko'ra yoziladi?
- A) shakliy yozuv
 - B) morfolgik yozuv
 - C) fonetik
 - D) oxirgi undosh yozilmaydi
 - E) berilgan yozuv qoidalariga amal qilinmaydi
172. O'zakda *u(uy)* tovushlari bo'lgan fe'llardan ot yasalganda, yasovchi *im* qo'shimchasi qaysi yozuv qoidasi asosida yoziladi?
- A) so'zlarning birinchi qismi fonetik, ikkinchi qismi morfologik yozuv asosida
 - B) shakliy yozuv
 - C) morfologik yozuv
 - D) fonetik yozuv
 - E) so'z yasovchi qo'shimchalar doim morfologik yozuv asosida yoziladi
173. Dastlabki yozma yodgorliklardagi O'rxun-Enasoy yozuvlarini qaysi davrga kelib o'qishga erishiladi?
- A) XIX asrda
 - B) XIII asrda
 - C) XV asrda
 - D) XI asrda
 - E) XX asrda
174. Quyidagi juftliklarning qaysi biridagi so'z xato yozilgan?
- A) chini-chinni
 - B) noma'qul-noma'qbul
 - C) hosiyat-hosiyat
 - D) singan-singgan
 - E) Barchasi to'g'ri yozilgan

175. O'zbek tili imlo qoidasiga ko'ra unli tovushlar so'z tarkibida qo'shaloq qo'llanishi mumkin?
- A) a, i, u
 - B) a, i, o, u
 - C) a, i, o, o'
 - D) a, i, o, u, o'
 - E) a, i, o
176. Qanday so'zlarni o'zaro farqlamaslik orfografik xatoni vujudga keltiradi?
- A) ko'p ma'noli so'zlarni
 - B) sinonim
 - C) omonim
 - D) paronim
 - E) C va D
177. Quyidagi qo'shimchalardan qaysi biri fonetik yozuv qoidasi asosida yoziladi? 1) -qa; 2) -ib; 3) -di, 4) -gan
- A) -ga, -gan
 - B) -ga, -di, -gan
 - C) -ga, -ib, -di
 - D) -ga
 - E) berilgan qo'shimchalar morfologik yozuv qoidasi asosida yoziladi
178. **Shahar, qishloq** so'zlariga -li, -lik qo'shimchalari qaytarzda qo'shiladi?
- A) faqat -lik qo'shiladi
 - B) -lik qo'shilsa sifat, -li qo'shilsa ot yasaladi
 - C) ot turkumidagi so'z yasalsa -lik qo'shiladi
 - D) -li qo'shilsa sifat yasaladi
 - E) faqat -li qoshiladi
179. Qaysi qatordagi so'zlar xato yozilgan?
- A) hushta'm
 - B) taqir
 - C) tahir
 - D) tahqir

- E) tahir
180. **Kuy** fe'liga *-indi* murakkab qo'shimchasi qaysi yozuv qoidasi asosida qo'shilib yoziladi?
- A) ot yasalgan morfologik yozuv, o'zlik nisbati yasalgan fonetik yozuv asosida
 - B) ot yasalgan morfologik yozuv, o'zlik nisbati yasalgan fonetik yozuv asosida
 - C) doim fonetik yozuv asosida
 - D) doim morfologik yozuv asosida
 - E) shakliy yozuv asosida
181. Qaysi imlo qoidasiga ko'ra yozilgan so'z og'zaki talaffuzga hamma vaqt teng kelavermaydi?
- A) fonetik yozuv asosida yozilgan so'z
 - B) morfologik yozuv asosida yozilgan
 - C) shakliy yozuv asosida yozilgan so'z
 - D) A va B
 - E) A, B, C.

Mashqlar.

Fonetika

1-mashq. Yonma-yon kelgan unlilar imlosiga ahamiyat berib ko'chiring. Ularning og'zaki va yozma shakllariga ahamiyat bering.

1. Tabiat qo'ynida mazza qilib dam oldik. 2. Biologiya darsida o'rtog'im faol qatnashdi. 3. Doim men akamni ko'rgani borganimda bekatda odam ko'p bo'ladi. 4. Teatr binosi ta'mirlanib ishga tushdi. 5. Shoir yangi she'rini muxlislariga o'qib berdi. 6. Oila a'zolarim bilan birga bo'lish menga hammavaqt yoqimlidir. 7. Said sinfdoshiga ancha kechikib qo'ng'iroq qildi.

2-mashq. Berilgan so'zlar ishtirokida jumlar tuzing. Ularning imlosiga ahamiyat bering.

Poema, okean, ukrain, maishat, stadion, shariat, material, million, manfaat, inshoot, matbuot.

3-mashq. Qo'sh unlilar va qo'sh undoshlarning yangi imloda berilishiga namunaga asosan misollar yozing:

Namuna: manfaat, muhabbat, taassurot... Ma'noviy farqlanishi: tilla - (ot, turdosh ot) tilla (fe'l)
cho'qqi - (ot, turdosh), (cho'qi - fe'l).....

1. San'at albatta, insondan fidoiylilikni talab etadi. («Xalq so'zi» gazetasi). 2. Me'mor Fazliddinning bu g'oyasi Bobur Mirzoga ma'qul bo'lishini ko'pchilik sezib turardi. (P. Qodirov). 3. Bu yil imtihonlarni a'lo bahoga topshirsam shaharga tushib mazza qilib tomosha qilardim. «Turkiston gazetasi».

4-mashq. Berilgan maqollardan ovozdor (sonar) tovushlarni aniqlab, ularning tagiga chizib ko'chiring.

1. Yaxshi yaxshiga yondashtirar, yomon yo'ldan adashtirar.
2. Mard bir marta o'ladi, qo'rqq yuz marta. 3. Yaxshidan ot qoladi, yomondan dod. 4. Va'daga vafo - mardning ishi, va'dasiz - subutsiz kishi. 5. Yaxshiga qora yuqmas, yomonga el boqmas. 6. Qozonga yaqin yursang qorasi yuqar, yomonga yaqin yursang, balosi. 7. Avval o'yla, keyin so'yla. 8. O'ychining o'yi bitguncha, tavakkalchining ishi bitar.

5-mashq. Berilgan gaplarni yangi imloda ko'chirib, ko'chish belgisining vazifasiga ahamiyat bering.

Yashil bo'yoq bilan bo'yalgan, ust tomoni o'ymakor panjarali katta va og'ir darvozaga yetganda, yigitning yuragi bir oz o'ynab ketdi. Darvozaning bir tavaqasi ochiq. U uzoqdan ichkariga qaradi. Qarshisida, daraxtlar ostidagi katta supada, dastro'molchasi bilan yelpinib o'tirgan, qordek oppoq ko'ylakli, oq soqoli bir tutamgina cholga ko'zi tushdi, yuragi yana po'killadi... Bu davlatmand kishining oldiga qanday kiradi? U sodda, uyatchan, kamtarim yigit edi. Lekin bir lahza allaqanday kuch uni itarganday bo'ldi. (Oybek).

6-mashq. Berilgan gaplardan harfiy birikmasi mavjud so'zlarni yangi imloda ko'chirib yozing. Ularning yozilishi va talaffuziga ahamiyat bering.

1. Osh ustida ikkovi ham biron og'iz so'z aytishmadi. (S. Ahmad.) 2 Beshovimiz bir quti urug' olsak nainki eplab

boqolmasak? (A. Qahhor.) 3. Yigirma bir xo'jalik bir brigada bo'lib, Mirzacho'lga ko'chib ketdi. (P. Qodirov.) 4. Uch yilda qorayib oltmishta uy qurgan edik. (P. Qodirov.) 5. Ulardan biri kutilmagan javobni berdi. (H. Olimjon.) 5. Gulshan kirganda dahlizining to'rida uch nafar kaniz sanalga (iroqi) tikib o'tirar edilar. (A. Qodiriy.) 6. Hunarni asrabon, netkumdur oxir? 7. Olib tufroqqamu, ketkumdur oxir? (A. Havoiy.)

7-mashq. Quyida berilgan gaplardan o'zbek-kirill va o'zbek-lotin alifbosida shakllari bir xil va ayni bir harfni ifodalaydigan shakllarni ko'chiring.

Bir milliard so'zini tez-tez eshitib turamiz. Lekin milliardning naqadar katta son ekanini ko'z oldingizga keltirmagan bo'lsangiz kerak. Bir milliard dona qog'oz varag'i ustma-ust qo'yib taxlansa, qalinligi bir yuz ellik uch kilometr bo'lar edi. Bir milliard varaqli kitobning og'irligi bir yuz ellik tonna keladi. Bir milliard varaq kitobni o'qish uchun o'ttiz ming yil kerak bo'ladi. («Fan va turmush» jurnali).

ESLATMA: O'zbek-arab alifbosidagi 32 harf 16 tagshakl asosida hosil qilingan, harflar shu tagshakllarining ost yoki ust qismiga nuqta(lar) qo'yish bilan farqlangan. Tagshklning bir xilligi ozbek-kirill alifbosida ham bor: r-r, e-e, u-й,k-k, x-h ...

8-mashq: Quyida berilgan so'zlardan bir xil tagshaklga ega bo'lgan harflarni aniqlab, ularning ostiga chizing.

Navoiy, salobat, chiroyli, ko'klam, qurbon, islom, yo'lbars, shifokor, muxotir, ishlamoq, yaxshi, taassurot, farzand, hurmat, havas, xalq, yomg'ir, yer osti qazilmalar, g'alaba, yorqin, yovuz, olmos, oila, ayol sog'lom, avlod, tashakkur.

9-mashq. Berilgan gaplarning qaysi birida sirg'aluvchi [m] va qaysi birida portlovchi [m] kelgan o'rinlarni aniqlang va ularni alohida yangi alifboda ko'chiring.

1. Ta'rifingizni eshitib jigarlarimiz laxta-laxta qon bo'lib ketgan. (A. Qodiriy). 2. Bugun men rasman sizlarga boshliq bo'lish majburiyatida qolgan ekanman, yana hech ahamiyati yo'qdir (A. Qodiriy). 3. Mingboshi bu gapdan so'ng xotirjam bo'lib gap

boshladi. (Cho'lpon). 4. Sening harakating va istaging aksiga natijalanib tursa, ruhan ezilasan, vijdonan azoblanasan. (A. Qodiriy). 5. Qumning har yer-har yeridan halqa-halqa bo'lib, qozonda qaynaganday bilq-bilq suv suzib chiqmoqda, hovuz beti jimir-jimir etib jilovlanmoqda. (O. Muxtor). 6. O'qituvchi jurnalni qo'lga olganda talabalar odatdagidan sergaproq o'tirishdi. Tijorat ishlari ko'payib ketgan O'tkirbekning bu gaplaridan xabari yo'q edi. 8. Jahon adabiyotiga doir adabiy durdonalar kitobxonlarga manzur bo'ldi. 9. Projektordan tushib turgan sutday yorug'lik ko'zni qamashtirardi. 10. Ajdarho kutilmagan zarbadan qalqib boshini ko'tara olmadi. (O'zbek xalq ertaklari).

10-mashq. Quyidagi so'zlarni yangi imloda ko'chiring, tutuq belgisining ishlatilishi o'rinlarini izohlang.

1. Ra'no bog'ga qaytib chiqqanda Anvar boshini ko'tarmay mutolaa bilan band edi. (A. Qodiriy). 2. Agar sa'valarning tovushini eshitib turmaganda Zumradni yanada vahima bosishi tayin edi. (O'zbek xalq ertaklari) 3. Sur'at singlisiga chiroyli kitob sovg'a qildi.

11-mashq. Quyidagi harfiy birikmalarning yangi imloda berilishiga ahamiyat bering. Ular ishtirokida gap tuzing.

Chaman, achchiq, uchun, birinchi, kuch, chevar, chiroyli, kech, sher, shoir, shabnam, shakar, shirin, Shahzod, ong, ko'ngil, singil, bong, tong.

12-mashq. Chuqur til orqa «x» va bo'g'iz tovushi «h» ning imlosiga ahamiyat bering. Ularning ma'no farqlashdagi o'rnini izohlang.

1. Ishga uzoqdagi qarindoshimdan xat keldi. 2. Uning holi achinarli edi. 3. Hamisha mana shu qizaloq bog'chaga yig'lab boradi. 4. Bulbulning xonishi Navoiyga ma'qul bo'ldi. 5. Xo'roz tong saharda qichqirib hovlidagilarni shirin uyqusidan uyg'otib yubordi. 6. Halol mehnat kishiga baxt keltiradi. 7. Bahor tarovati kishiga o'zgacha ta'sir qiladi.

13-mashq. Berilgan so'zlarning ma'nosini izohlang. Ularni yangi alifboda yozing.

Shox-shoh, xol-hol, xush-hush, uxlamog-uhlamog, xiyla-hiyla, xam-ham, adabiy-abadiy, chopon-cholpon, ariq-ariq, asir-asr, qalam-karam, fan-fan, san'at-sanoat, sher-she'r, shoir-shuur.

14-mashq. Ko'chiring. Aytilishi yozilishidan farq qilgan unlilarning tagiga chizing.

Baho, davlat, savol, havas, qo'ng'iroq, moshina, kanki, shamol, javob, traktor, havo, tamom, jahon, jigar, yigit, tuzsiz, yuzsiz, ketdi, o'tdi, soldi, guliston, yuvundi, taranmoq, shoshdi, qochdi.

15-mashq. Nuqtalar o'rniga h va x undoshlaridan zarurini qo'yib, so'zlarni ko'chiring.

Me...ribon, nq...at, ol...qri, zoy...at, su...bat, ...o'jalik, a...oli, ba...tli, kutub... ona, mash...ur, mu...im, poyta...t, tu...um, ...abar, ...irmat, ...ali, ...arakat, ...irmon, ...ushboy, ...alq, ...orij, ...alol, ...avas, ...ashamat.

16-mashq. Berilgan gaplarni ko'chiring, s va t harflarining mosini qo'ying.

1. Otam zavodning quyish ...exida ishlaydi. 2. Biz to'plagan kollek...iyamizni maktabga sovg'a qildik. 3. ...ement-qurilish material. 4. Jamoa xo'jaligimiz gektaridan 35 ...entnerdan paxta hosili olib, rejani 120 foiz bajardi. 5. ...irkda yaxshi tomoshalar bo'layapti. 6. Li...eyimizda yangi yil tomoshalari ancha vaqtgacha davom etdi.

17-mashq. Berilgan she'riy parchani ko'chiring. Ostiga chizilgan so'zlar ishtirokida gaplar tuzing. Ularning og'zaki va yozma holatlariga ahamiyat bering.

Yillarning salomin yillarga eltib.

Yillar o'tib ketar Bizdan so'ramay

Yakshanba, dushanba, seshanba kabi.

Kunduzlari tunlarning sochin taramay

O'polmas tonglarning pushti zang labin.

Ha, yillar o'tadi, zamon ketadi,

Sen va men qolamiz aziz birodar.

Yurt qolar, el-ulus qolar abadiy.

Va biz quvonch tashib pochta¹yon qadar.
Yillarning salomin yillarga etib,
Boramiz yo'llardan yo'llarga o'tib.
Inson bir shahardan boshqa shaharga
Ko'chib borganida nelar o'ylarkan?

18-mashq. Berilgan matnni ko'chiring. Harfiy birikmalar imlosiga ahamiyat bering.

Nomunosib qo'shni.

Eshik qo'ng'irog'i bosildi. Afandi ochib qarasa, bir yigit turribdi.

-Uyingizni almashtirar ekansiz, e'lonni o'qib keldim, - dedi u.

-Kasbingiz nima ozi?

-Muhandis.

-Bo'lmaydi, - dedi Afandi.

-Nega?

-Dombirachi bo'lsangiz, boshqa gap, - dedi Afandi jiddiy.

-Sabab? - dedi yigit taajjublanib.

-Axir, o'ng tomondagi qo'shnim - surnaychi, chap tomondagisi - karnaychi, - dedi Afandi kulib.

19- mashq. Maqollar.

Begona tuproq - devona tuproq

Bulbul chamanni sevar,

Odam – Vatanni.

Vatangado bo'lguncha, kafangado bo'l.

Vatan tinch - sen tinch.

Yeridan ayrilgan etti yil yig'lar,

Eldan ayrilgan o'lguncha yig'lar.

Yomon o'z g'amida,

Yaxshi - el g'amida.

Xalqqa suyansang, to'lasan,

Xalqdan chiqsang, so'lasan.

Qush butoqqa sig'inar,

Odam – Vatanga.

Aybsiz do'st izlagan do'stsiz qolar.

Ayzilgan yo'lda qolar,
Bo'lingan – do'lda.

20-mashq. Gilam paypoq.

Har yili dam olishga borganimda onamga gilam paypoq olib kelaman, kavkaz tomonda ko'p bo'ladi. Juba deyishadi, jurabi deyishadi. Oyim huddi noyob narsaga ega bo'lgandek, uzundan-uzoq duo qiladi. Shundoq mehribon og'li borligini aytib qo'shnilarga maqtanadi. Uning oyog'i kasal. Salqin tushishi bilan shishib ketadi, og'riydi.

Qo'ni-qo'shnilar ahvol so'rasa, ularniyam, oziniyam yupatadi:

-Ha, endi keksachilik-da, o'rgilay. Lekin onamning oyoq og'rig'i faqat keksalikdan emas. Buni boshqalar bilmasa ham, men bilaman. Yaxshi bilaman. Bolaligimda ko'p kasal bo'lardim: qizamiq ko'kyo'tal, bergak shuning uchun oshhonadagi mihda ko'r qarg'aning patidan tortib, gultojiho'rozgacha ilig'lik turardi... Ayniqsa tomoq og'rig'i yomon qiynaydi. Oyoqasi borligini haliyam tushunolmayman.

21-mashq. Hikoyat.

Luqmoni Hakim avval bir qul erdi. Kunlardan bir kun xojasi: «Yo Luqmon, falon yerga borib, arpa ekkil, falon yerga borib bug'doy ekkil», - dedi. Ersal Luqmon borib, arpa ekkil degan yerga bug'doy ekti, bug'doy ekkil degan yerga arpa ekti. Qachonkim ekin tamon bo'ldi ersa Luqmonning xojasi keldi, ko'rdikim, arpa yerida bug'doy ekilmish va bug'doy yerida arpa ekilmish. Xojasi aydi: «Nechun munda qilding?» Luqmon aydi: «Men gumon qildimki, arpa yerida bug'doy bitar va bug'doy yerida arpa bitar, deb andoq qilib erdim». Taqi Luqmon aydi: «Ey Xoja, nechunkim yozuq o'rnida savob bitar savob o'rnida yozuq bitar? Tunu kun zulm qilursan, to qiyomatda savob umid etarsan?» Xojasi bu so'zni ehitdi, ersa bir on urdi, jami etgan gunohlaridan tavba va istig'for qildi va ham Luqmonni ozod qildi.

Endi bilmoq kerakkim, har kim dunyoda ne eksa, oni olar.

22-mashq. KO'NGIL

Ko'ngil, sen munchalar nega
Kishanlar birla do'stlashding?

Na faryoding, na doding bor
Nechun sen muncha sustlashding?

* * *

Haqorat dilni og'ritmas,
Tubanlik mangu ketmasmi?
Kishanlar parchalanmasmi?
Qilichlar endi sinmasmi?

* * *

Tiriksan, o'lmagansan
Sen-da odam, sen-da insonsen
Kishan kiyma,
Bo'yin egma,
Ki sen ham hur tug'ilgansan!

23-mashq. AZIZ MOMO

Qadim zamonlarda Aziz momo ismli keksa bir kampir yashar ekan. Uning to'qsonta o'g'li bo'lib, to'qson kun qishning har kuni Aziz momoning bir iliq o'tsa, Aziz momo darg'azab bo'lib, o'z o'g'illariga «To'qson, to'qsoning ham mening bir kunimcha yo'qsan» deb, koyib berar ekan. Shundan keyin u «Aziz momo kunlari» deb ataluvchi navro'z arafasidagi olti kun mobaynida qattiq sovuqlarni yuborar emish.

Oy bilan kun

Bir paytlar Oy bilan Kun er-xotin bo'lishgan ekan. Ular er-xotinlik davrlarida juda yaxshi, inoq yashashar ekan. Ular turmush va tirikchilikda, odamlarga xizmat qilishda ham barcha ishlarni bab-baravar bo'lib olishgan ekan. Kun kunduzi yotog'idan chiqib tirikchilik g'amini yer, odamlarga iliqlik ulashib, kech kirgach uyiga horib-charchab qaytar ekan. Oy pishirgan narsalarini uning oldiga qo'yib, yedirib-ichirib, keyin o'zi chiqib ketar ekan. Chunki qorong'u bo'lsa, odamlar hech narsani ko'rolmay qolishar ekan-da. Shuning uchun Oy kechasi uydin chiqib, hamma yoqni yoritib, odamlarning mushkulini yengillashtirar ekan. Kun bilan Oy shunday kun kechiraverishibdi.

Kundan-kun, oydan-oy o'tib, Oy bilan Kun farzand ko'rishbdi. Otini Yulduz qo'yishibdi. Keyincha bitta bolalari ikkita, ikkita bolalari uchta, uchta bolalari to'rtta bo'libdi. Bora-bora ular shunchalik ko'payib ketishibdiki, sanab sanog'iga yetolmay qolibdilar.

Kunlardan bir kun nima ham bo'lib er-xotin urishib qolishibdi. Kun va Oy arazlashib qolishibdi. Kun uydan chiqib ketibdi. Biroq bolalaridan birini o'zi bilan olib ketishni o'ziga maqsad qilib olibdi, oymomo sal uyquga ketdi deguncha, Kun bolalaridan bironi olmoqchi bo'larmish-u, Oy bilib qolib, uni tortib olarmish. «Yulduz uchdi» degan gap shundan qolgan ekan.

Hozir ham Kun bolalarini ko'rmoqchi bo'lib, Oy uyquga ketganda ularni olib qochmoqchi bo'larmishu, Oy uyg'onib ketib, bolasini olib qolarmish. Kunduzlari esa ularni Kunga umuman ko'rsatmashmish.

24-mashq.

So'nggi safarda ham Kurka Iz oshpaz bo'ldi. U ham olishuvni boshqalar qatori qiziqish bilan kuzatib bordi, Joning omadi kelmaganda o'zicha kulimsirab qo'ydi, qozoniga qarab qo'yib, dimog'ida ming'illadi:

-Shu yo'rg'ani uslab olmasam, odam emasman!

Yo'rg'a tinimsiz ta'qiblar oqibatida yanada yovvoyilashib ketdi. Baribir Jayron bulog'iga kelib ketaverdi. Bulog' yalanglikdai yakka-yu yagona suvloq bo'lib, bir mil tevarak-atrofdagi g'animdan bekinadigan pana joy yo'q edi. Shu sababliyam yo'rg'a yaqin-atrofdagi ishonch hosil qilgachgina buloqqa suv ichgani keladi.

U galasidan ayrilib, butun qishni yolg'iz o'zi qishladi. Qari Kurka buni yaxshi bilib, rejalarini shunga mosladi. Bir o'rtog'ining to'riq baytali bor edi. Qari shu baytalga egar urdu, zanjir, belkurak, yana bir arqon hamda yo'g'on qoziq olib, buloqqa ravona bo'ldi.

Bir to'da jayron ulardan hayiqib, pana-panalarga g'oyib bo'ldi. Vollar o't uzra yoyilib yotadi, to'rg'aylar qo'shig'i jaranglaydi. Yerdan beg'ubor, qorsiz qish nafasi ko'tarilgan, ko'klam yaqin qolgan.

Интерактив усулларни жорий этиш бўйича топшириқлар Tanlovchanlik va diqqatni to'plashga oid test

1. Yo'riqnoma: harflardan iborat ushbu matn orasida sifat turkumiga oid so'zlar bor. Siz harflar orasidan shu so'zlarni topib, javoblar varag'iga yozishingiz lozim. Bajarish vaqti 5 minut.

KTShYOXR DY OQLMLIDALVIQURUQDEXXJ
OQTRAYUPQAOENLGKYOQIMTIRAVNGOQ
IShDUJKYACHChIQKUYOURIJQARIOGShQI
JIShADTPUSHtIODDIYRIQUYYAXShIVIKR
EKEChKIVUYFFAQOQAIDIEQORAHANOMA
RDFUZAXMUDNOChAQQONozG'INENGILE
RMAZMUNMAYDASIFATLIMACHAM

2. Yo'riqnoma: harflardan iborat ushbu matn orasida ravish turkumiga oid so'zlar bor. Siz harflardan shu so'zlarni topib, javoblar varag'iga yozishingiz lozim. Bajarish vaqti 5 minut.

VITANYOQIYMANKShZALKUGShZAIShLAT
PRYUMOQMSINABL'DUMALAMOQKO'RPO
ZADVGYORJOMIBORKASTFG'IYRIDDRtai
PRFAOMUFShSIDZALG'LATNAERMALMUN
MALOLQAERGAQAERDANKO'ERChADAKY
MONOLASTUZFAXMHHUSMNOVTYOQYMH
KShLDUMALMOQKO'YUYA

3. Yo'riqnoma harflardan iborat ushbu matn orasida fe'l turkumiga oid so'zlar bor. Siz harflar orasidan shu so'zlarni topib javoblar varag'iga yozishingiz lozim. Bajarish vaqti 5 minut.

IDJEOLDIRZXTRALDAMOQDMYUIDAVIST
AVYUUYUTINDILGANIMADINBORKELSIN
MOQTREANGLAOTLATARMOQVILTYUDAT
MANONBORIBKEMLMOTIRQOMJZYozDIT
GAPIRDMSShQZOKMSTXKMnosDILMOSM
ABVGdZJZYKLOPRFXtSG'HHOK

4. Yo'riqnoma: harflardan foydalanib ot turkumiga oid so'zlarni topib, javoblar varag'iga yozishingiz lozim. Bajarish vaqti 5 minut.

PAUChDSORAMAALDBOFIABG'ORKELQKE
RKALIKTAOSQIRG'BEKDMBKASSAMSNTL
AFBBOMUZAQOSAUSOATYOZJPRSTARU

ZFG'ONDMShONMO'TITGYUFXTSShRRUX
HYULMOHKYSARULMMOSTFOQMALOXBA
LRNIOYODIRSMENEINSAMVAEN

5. X va H tovushlarini yozma tarzda farqlay olmaslik savodxonlik darajasini pasaytirib yuborishi hammaga ma'lum. Quyidagi topshiriq talabadan birinchidan, **X** va **H** ni farqlashni, ikkinchidan, ochiq va yopiq bo'g'inlar to'g'risidagi tasavvurni, uchinchidan, ma'nodosh so'zlarni topishni bilishni talab etadi. Bu usul orqali, nutqning boyligini, ko'rsatuvchi, uslubiy farqni bildiruvchi ma'nodosh (sinonim) so'zlarni bilishning muhimligi ko'rinadi.

“Н” tumani hokimiyati

Н	О	К	І	М
Н	А	З	І	Н
Н	У	Н	А	Р
Н	А	Л	І	М
Н	І	Л	О	Л
Н	А	К	І	М
Н	У	З	У	Р
Н	А	В	І	В
Н	У	Д	У	Д
Н	А	Л	О	Л
Н	А	В	А	С

Муस्ताкил ишлаш учун талабаларга тавсия қилинган рефератлар рўйхати:

1. *Графика тилишуносликнинг асосий бўлими сифатида.*
2. *Ўзунинг турлари ва уларнинг хусусиятлари.*
3. *Ўзулар тарихидан маълумотлар.*
4. *«Лотин ўзувиге асосланган ўзбек алифбосини жорий этиш тўғрисидаги Қонуни» ҳақида мулоҳазалар.*
5. *Ўзбек халқи маданий турмушида қўлланган ўзулар ҳақида умумий маълумот.*
6. *Ўзбек-араб, ўзбек-кирилл, ўзбек-лотин алифболарининг ўзаро қиёси.*
7. *1929 йилда қабул қилинган ўзбек лотин алифбоси ва янги алифболар таҳлили.*
8. *Ўзбек тили асосий имло қоидаларининг қабул қилиниши.*
9. *Янги алифбодаги унлилар ҳақида.*
10. *Ундошлар таснифи ва уларнинг янги алифбода акс этиши.*
11. *Янги алифбодаги ҳарфларнинг босма ва ёзма шакллари.*
12. *Имло қоидалари ва уларнинг шарҳи. (матнлар асосида зарур ўринлар ёритилади).*
13. *Иш қўғозлари. Уларнинг янги имлода берилиши.*
14. *Янги ўзбек алифбосининг афзалликлари.*

Курс учун тавсия қилинаётган адабиётлар рўйхати:

1. *Абдуазизов А. Тиллар оламига сەҳнат. -Т., 1988.*

2. Абдураҳмонов Ё., Рустамов А. Қадимги туркий тил. -Т., 1982.
3. Абдураҳмонов Ё., Мамажонов С. Ўзбек тили ва адабиёти. -Т., 1995.
4. Абдураҳмонов Ё. Ўзбек халқи ва тилининг шаклланиши. -Т., 1999.
5. Абдумажидов Ё. «Ўзбекистон Республикасининг давлат тили ҳақида»ги қонунга шарҳлар. -Т., 1999.
6. Абдуллаев Й. Янги алифбо ва имлодан қўлланма. -Т., 1996.
7. Абдуллаев Й. Ғамроҳим. -Т., 1996.
8. Батманав А. Таласские памятники древнетюркской письменности. - Фрунзе 1971.
9. Баскаков Н.А. Введение в изучение тюркских языков. -М., 1962.
10. Бобокулов Р. Эски ўзбек ёзуви. -Т., 1989.
11. Ёқубов О., Бектемиров Х. Давлат тили ҳақидаги қонун ва атамашунослик масалалари. -Т., 1999.
12. Жуманиёзов Р. Эски ўзбек ёзуви. -Т., 1989.
13. Жувонмардиев А. Ғарф ва рақам. -Т., 1978.
14. Зиёдов А., Тоҳиров З. Лотин ёзувидаги ўзбек алифбосини ўрганамиз. -Т., 1993.
15. Ирискулов М. Тилишуносликка кириш. -Т., 1992.
16. Исхоков Ф. Эски ўзбек тили ва ёзуви -Т., 1990.
17. Йўлдошева Ф. Давлат тилини ўрганишга доир матнлар. -Т., 1995.
18. Кононов А.Н. Грамматика языка тюркских рунических памятников (VII-IX вв). -Ленинград, 1980
19. Маҳмуд Қошиғарий. Девону луғатит-турк. I, II, III, томлар. -Т., 1960-63.
20. Малов С.Е. Памятники древнетюркском письменности. -М., Л., 1951.
21. Рамазон К. Адабий тил ва имло тўғрисида мақола, қарорлар. -Т., 1934 (лотин имлосида).
22. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг янги алифбоси ва имлоси. -Т., 1999.
23. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек лотин алифбоси. -Т., 1995
24. Санакулов У., Насриддинзода Б. Қадимги ёзувлар ва эски ўзбек алифбоси. -Т., 1990.
25. Тенишев Э. Р. К истории узбекского языка. Сборник статей. -М., 1953.
26. Тил-имло конференцияси материаллари (1929 йил май ойининг 15-23 кунларида Самарқандда бутун Ўзбекистон миқёсида тўпланган ўзбек тил-имлочилари ва адиблари конференциясининг тўла ҳисобот (лотин имлосида). -Т., 1932.
27. Шамсиева П. Матнишуносликка оид тадқиқотлар. -Т., 1986.
28. Кодиров М., Эрназаров Т. Лотин ёзувига асосланган ўзбек алифбоси ва имлоси курсининг дастури. -Т., 1997.
29. Пасанбоева О. Педагогика тарихидан хрестоматия. -Т., 1993.

МУНДАРИЖА

1 КИРИШ	3
2 Графика	5
2.1 Графика ҳақида умумий маълумот. Тил ва ёзувнинг ўзаро муносабати	5
3 Оғзаки нутқ ва ёзма нутқ	10
4 Ёзувнинг тарихий аҳамияти	10
2 Ёзув ва унинг турлари	11
5.1 Ёзувнинг тарихий аҳамияти. Ёзув турлари. Фонографик ёзувнинг ўзига хос хусусиятлари	11
6 Ўзбек ёзуви тарихидан қисқача маълумот	16
7 Ўзбек ёзувлари тарихидан	18
8 Имло тўғрисида баъзи мулоҳазалар	20
8.1 Чўзиқлилар масаласи	20
9 Қисқа унлиларни ёзувда тушириб қолдириш масаласи	21
10 Ўзбекистон Республикасининг «Лотин ёзувига асосланган Қонуни» ҳақида. Ўзбек лотин алифбосига ўтишнинг афзалликлари.....	23
11 Ўзбек тилига хизмат қилган уч алифбо-ўзбек араб алифбосига, ўзбек кирилл алифбосига, ўзбек-лотин алифбосига қиёсий баҳо. 1929 йилда қабул қилинган ўзбек лотин алифбоси ва янги алифбонинг қиёсий таҳлили.....	27
12 Ўзбек лотин алифбосидаги ҳарфлар тартиби	31
13 Босма ва ёзма ҳарфлар. Бош ва кичик ҳарфларнинг ёзилиши	35
14 Ҳарфларни қўшиб ёзиш. Ўзбек лотин ёзувидаги ҳарф бирикмалари. Ўзбек кирилл алифбосидаги ҳарф бирикмалари. Графемаларнинг ўзбек лотин алифбосида акс этиши	38
15 Ўзбек лотин ёзувидаги ҳарф бирикмалари.....	39
16 Кирилл алифбосидаги ъ...ь...белгиси билан сўзларнинг янги алифбода бериши. Кирилл алифбосида қўлланилган ц..ҳарфли сўзларнинг янги ўзбек лотин алифбосидаги акс этиши.....	42

171995 йил 24 августда қабул қилинган «Ўзбек тилининг асосий имло қоидалари»	44
18Унлилар имлоси. Ундошлар имлоси.....	46
19Ҳарфлар имлоси	47
20Унлилар имлоси	47
21Асос ва қўшимчалар имлоси. Сўзларни қўшиб ёзиш имлоси	48
22Қўшиб ёзиш	50
23Асос ва қўшимчалар имлоси. Сўзларни қўшиб ёзиш имлоси	52
24Қўшиб ёзиш	55
25Чизиқча билан ёзиш. Ажратиб ёзиш.....	57
26Бош ҳарфлар имлоси. Қўчириш қоидалари.....	59
27Топширик 1. Шарафли ҳаёт.....	63
Топширик 2. Темурнинг ўлим тўшагида сўйлаганлари	64
Топширик 3. Сув	64
Топширик 4. Умр хуш ўтмас	65
Топширик 5.	66
Топширик 6. Бобурнинг маҳорати.....	66
Топширик 7. Навоий ижодиётининг бир лаҳзаси.....	67
Топширик 8. Қуръони карим	68
Топширик 9. Билиб қўйки, сени ватан кутади!.....	69
Топширик 10. Алишер Навоий таълим-тарбия ҳақида	70
Ўғдилмиш ва Ўзғрмиш	71
Мустақил ишлаш учун машқлар. Фонетика	72
Янги имло бўйича олинган билимларни текшириш учун тестлар	74
Mashqlar. Fonetika	110
Oy bilan kun	117
Интерактив усулларни жорий этиш бўйича топшириқлар	118
Мустақил ишлаш учун талабаларга тавсия қилинган рефератлар рўйхати	120

Курс учун тавсия қилинаётган адабиётлар рўйхати	120
---	-----

Муҳаррир: ф.ф.н. ***А. Мадвалиев***

Таъризчилар: ф.ф.д. ***М. Қурбонова***

ф.ф.н. ***Н. Маҳкамов***

Тех.муҳаррир: ***С. Юсупова***

Тех.ҳодим: ***А. Юнусов***

Тошкент Давлат шарқшунослик институтининг Метод кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган (№6, 26.06.2002).

Босишга рухсат этилди 07.01.03.

Бичими 60x84 ¹/₁₆ Шартли 7,75 б.т. 200 нусхада босилди. Буюртма №
Тошкент Давлат шарқшунослик институтининг кичик босмаҳонаси
Тошкент, Шаҳрисабз кўчаси, 25

© Тошкент Давлат шарқшунослик институти